

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

**Серія:
ІСТОРІЯ**

**Засновник і видавець ДВНЗ
«Ужгородський національний університет»**

Виходить з 1995 року

ВИПУСК 1 (36)

**Ужгород
Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла»
2017**

УДК 001:94 (100) + 94 (477)

У 33

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Ф-т історії та міжнародних відносин; [Редкол.: О. С. Мазурок (голова) та ін.]; Відп. за вип. Н. П. Керецман. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2017. – Вип. 1 (36). – 128 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» 22 червня 2017 р., протокол № 8.

«Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія» зареєстрований Міністерством освіти і науки України як фахове видання зі спеціальності «Історичні науки» (Див.: Наказ МОН України № 1328 від 21 грудня 2015 р.).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ № 7972 від 9 жовтня 2003 р.

Редколегія «Наукового вісника Ужгородського університету. Серія: Історія»:

Мазурок Олег Сергійович – доктор історичних наук, професор; професор кафедри нової і новітньої історії та історіографії Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» (далі – ДВНЗ «УжНУ») (*голова*).

Фенич Володимир Іванович – кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри нової і новітньої історії та історіографії ДВНЗ «УжНУ» (*заступник голови*).

Олашин Микола Васильович – кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри нової і новітньої історії та історіографії ДВНЗ «УжНУ» (*відповідальний секретар*).

Вовканич Іван Іванович – доктор історичних наук, професор; декан факультету міжнародної політики, менеджменту та бізнесу ДВНЗ «УжНУ» (*член редколегії*).

Кіш Єва Бернатівна – доктор історичних наук, старший науковий співробітник; завідувач кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції ДВНЗ «УжНУ» (*член редколегії*).

Ліхтей Ігор Михайлович – кандидат історичних наук, доцент; завідувач кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків ДВНЗ «УжНУ» (*член редколегії*).

Мандрик Іван Олександрович – доктор історичних наук, професор; завідувач кафедри нової і новітньої історії та історіографії ДВНЗ «УжНУ» (*член редколегії*).

Офіцинський Роман Андрійович – доктор історичних наук, професор; завідувач кафедри історії України ДВНЗ «УжНУ» (*член редколегії*).

Сополіга Мирослав – доктор історичних наук, професор; старший науковий співробітник Національного музею української культури у Свиднику (Словаччина) (*член редколегії*).

Федака Сергій Дмитрович – доктор історичних наук, професор; професор кафедри історії України ДВНЗ «УжНУ» (*член редколегії*).

Редколегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів.

За зміст публікацій, достовірність фактів, цитат, дат тощо відповідає автор.

Рецензенти:

Гарагонич Василь Васильович – доктор історичних наук, професор; професор кафедри туристичної інфраструктури та сервісу ДВНЗ «УжНУ». Заслужений працівник освіти України.

Тодоров Ігор Ярославович – доктор історичних наук, професор; професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій ДВНЗ «УжНУ».

Відповідальний за випуск:

Керецман Надія Павлівна – кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків ДВНЗ «УжНУ».

Адреса редколегії:

Факультет історії та міжнародних відносин
площа Народна, 3
м. Ужгород
88000.

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
STATE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT
«UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY»
FACULTY OF HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS**

**SCIENTIFIC HERALD
OF UZHHOROD UNIVERSITY**

**Series:
HISTORY**

Founder and publisher – State higher educational establishment
«Uzhhorod National University»

Published since 1995

ISSUE 1 (36)

**Uzhhorod
Printing House of Uzhhorod National University «Hoverla»
2017**

УДК 001:94 (100) + 94 (477)

У 33

Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History / Ministry of Education and Science of Ukraine; State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University», Faculty of History and International Relations; [Editorial board: Mazurok O. (editor-in-chief) and other]; Responsible for the issue Keretsman N. – Uzhhorod: Publisher of Uzhhorod National University «Hoverla», 2017. – Issue 1 (36). – 128 p.

Recommended to publication by the Scientific Council of Uzhhorod National University, record No 8 from June 22, 2017.

«Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History» is registered by the Ministry of Education and Science of Ukraine as professional edition on specialty «Historical sciences» (No 1328 from December 21, 2015).

Certificate of state registration of the printed mass media: series KB № 7972 from October 9, 2003.

Editorial Board of «Scientific Herald of Uzhhorod National University. Series: History»:

Oleg Mazurok – Doctor of History, Professor; Professor of the Department of Modern and Contemporary History and Historiography of State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University» (further SHEE «UzhNU») (Editor-in-Chief).

Volodymyr Fenych – Candidate of History, Docent; Docent of the Department of Modern and Contemporary History and Historiography of SHEE «UzhNU» (Deputy Editor).

Mykola Olashyn – Candidate of History, Docent; Docent of the Department of Modern and Contemporary History and Historiography of SHEE «UzhNU» (Managing Editor).

Ivan Vovkanych – Doctor of History, Professor; Dean of the Faculty of International Politics, Management, and Business of SHEE «UzhNU» (Editorial Board Member).

Éva Kiss – Doctor of History, Senior Research Fellow; Head of the Department of Hungarian History and European Integration of SHEE «UzhNU» (Editorial Board Member).

Igor Likhtei – Candidate of History, Docent; Head of the Department of Ancient and Medieval History of SHEE «UzhNU» (Editorial Board Member).

Ivan Mandryk – Doctor of History, Professor; Head of the Department of Modern and Contemporary History and Historiography of SHEE «UzhNU» (Editorial Board Member).

Roman Oficinskyy – Doctor of History, Professor; Head of the Department of the History of Ukraine of SHEE «UzhNU» (Editorial Board Member).

Miroslav Sopoliga – Doctor of History, Professor; Senior Research Officer of the National Museum of Ukrainian Culture in Svidnik (Slovak Republic) (Editorial Board Member).

Sergiy Fedaka – Doctor of History, Professor; Professor of the Department of the History of Ukraine of SHEE «UzhNU» (Editorial Board Member).

The editorial board publishes materials without sharing author's views in some cases.

The author is responsible for the content of publication, credibility of the facts, quotations, dates etc.

Reviewers:

Vasyl Harahonych – Doctor of History, Professor; Professor of the Department of Tourist Infrastructure and Service of SHEE “UzhNU”, Honored cultural worker of Ukraine.

Ihor Todorov – Doctor of History, Professor; Professor of the Department of International Studies and Social Communications of SHEE «UzhNU»

Responsible for the issue:

Nadiya Keretsman – Candidate of History, Docent; Docent of the Department of Ancient and Medieval History of SHEE «UzhNU».

Editorial Board Address:

88000
3 Narodna-sq.
Uzhhorod
Ukraine.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 271.4(477)-726.1 Шептицький

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ (1865-1944) ТА ПОШУКИ ПОРОЗУМІННЯ З ПРАВОСЛАВНИМИ В КОНТЕКСТІ ІДЕЇ «ВІЗАНТІІЗАЦІЇ» ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

О. Роман Вовк (Запоріжжя), Літвяк О. М. (Київ)

У статті розглядаються основні напрями діяльності та заходи, здійснені митрополитом Андреем Шептицьким щодо взаємодії з православним населенням на території сучасної України в міжвоєнний період. На основі вже відомих архівних документів та публікацій автори намагалися показати роль Української Греко-Католицької Церкви у процесі співпраці християнських церковних установ України зазначеного періоду. Під час опрацювання матеріалів окрему увагу було приділено вивченню ідей митрополита Шептицького, що були спрямовані на створення єдиної Соборної української православної церкви, а також ідей повернення до візантійських витоків християнства як можливої об'єднуючої сили українського суспільства.

Ключові слова: Українська Греко-Католицька Церква, Українська Православна Церква, Андрей Шептицький, міжвоєнна Україна, візантинізм, українізація УГКЦ, реформування УГКЦ.

Постановка проблеми. Українське суспільство сьогодні стикається з багатьма викликами на важкому шляху державотворення. В умовах війни, економічної та суспільної кризи перед нашим народом постає необхідність шукати шляхи подолання багатьох проблем, однією з яких досі залишається внутрішнє непорозуміння. Україна – як географічно велика, багатонаціональна та багатоконфесійна держава – не є однорідною, що спричиняє постійні дискусії навколо шляхів розв'язання внутрішніх питань і питань зовнішньої політики. Одним із таких питань, безумовно, залишається проблема об'єднання українських християнських церков в єдину релігійну установу. Сьогодні подібна перспектива багатьом із нас здається нездійсненною. Навіть можливість того, що такі релігійні гіганти як Українська Православна Церква Київського Патріархату та Українська Православна Церква Московського патріархату одного дня об'єднуються в єдину Православну церкву, здається неймовірним, що вже й казати про приєднання до них Римо-Католицької та Греко-Католицької церков. Однак на початку ХХ ст. така ідея була цілком реальною й навіть широко обговорювалася на різних рівнях українського суспільства. Належала вона одному з найвидатніших діячів УГКЦ митрополиту Андрею Шептицькому. Його бажання повернутися до витоків українського християнства, коліскою якого в цьому контексті виступала Візантія, а не Рим, спричинило значні зрушення в реформуванні УГКЦ, наблизивши її до Православної Церкви. Безумовно, серед цілого комплексу заходів, що були запропоновані митрополитом, знайшлося місце і для взаємодії з православним населенням українських земель, яке перебувало на той час у важких умовах новоствореної радянської держави. Ідеї митрополита, його досвід церковного

реформування, вміння долати перешкоди, знаходити компроміси та порозуміння з представниками різних релігійних конфесій мають стати прикладом для пошуків розуміння та розв'язання проблем, якими характеризуються процеси, що відбуваються в Україні сьогодні. Саме в необхідності вивчення та подальшого використання духовної спадщини митрополита Андрея при вирішенні існуючих складних релігійних питань і полягає актуальність запропонованого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, джерельної основи дослідження. В сучасній українській історіографії представлена проблема є на сьогодні малодослідженою. До питання єдності Церкви дослідники зверталися неодноразово, але менш вивченим є аспект діяльності митрополита Андрея Шептицького в запропонованому вище контексті. Враховуючи важливість саме такого підходу, було вирішено зосередитися на тих працях, в яких розкриваються проблеми діяльності митрополита в контексті ролі УГКЦ у справах співпраці з православними. Однією з таких робіт є праця Ліліани Гентош «Митрополит Шептицький: 1923-1939. Випробування ідеалів» [1], авторка якої, спираючись на документи з архівів Ватикану, порушила питання відстоювання митрополитом прав православних віруючих загалом, а особливо на Холмщині та в Підляшші. Складному становищу православних віруючих України присвячено монографію Ірини Грідіної «Православні віруючі України у роки Другої світової війни» [3], в якій розглядається роль релігійного чинника в житті людини напередодні й на початку воєнних дій в умовах реалізації радянської релігійної політики. Знаючою є робота Василя Ленцика «Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх

Йосиф Сліпий» [6], в якій учений, крім іншого, торкається питання християнської любові митрополита до православних. Джерельною базою дослідження слугували документи, що містять відомості про історію та діяльність УГКЦ і безпосередньо митрополита Андрея Шептицького, видані у Львові впродовж 1995-1998 рр. збірками «Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність» [8; 9]. Документи, що увійшли до цих збірок, зберігаються сьогодні в п'яти архівах – Державному архіві Львівської області, Державному архіві Російської Федерації (колишній Центральний державний архів Жовтневої Революції) в Москві, Львівській національній бібліотеці ім. В. Стефаніка Національної Академії Наук України, Центральному державному історичному архіву України у Львові та Центральному державному архіві Санкт-Петербурга. Вони є невичерпним джерелом для дослідження історії Церкви та суспільства загалом.

У питанні співпраці з православними віруючими з боку УГКЦ або особисто Шептицького увага зазвичай приділяється відстоюванню їхніх прав під час утисків у поверсальській Польщі у 1920-1939 рр. Той факт, що на території Холмщини та Підляшшя за період із 1918 по 1939 рр. було зруйновано або переведено до католицької власності 338 церков [6, с. 63], яскраво демонструє утиски, що їх зазнавало місцеве населення. Інший бік цього надзвичайно важливого питання, а саме – розвідки греко-католицького духовенства щодо становища православних віруючих на теренах України під час революції, визвольних змагань, а з 1922 р. – у складі радянської держави, висвітлено не так послідовно й широко. Саме цей аспект ми й розглянемо. **Метою** нашого дослідження є висвітлення на основі вже відомих архівних документів та публікацій основних напрямів діяльності та заходів, які були здійснені митрополитом Андреем Шептицьким щодо налагодження взаємодії з православним населенням на території сучасної України в міжвоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Важливо розуміти, що ставлення митрополита Андрея Шептицького з християнською любов'ю до всіх без винятку віруючих спонукало його до змін усередині власної Церкви. XX століття з його стрімким розвитком та змінами вимагало перегляду багатьох світоглядних систем, зокрема й релігійних [6, с. 62]. Ліліана Гентош зазначає: «Перед УГКЦ, як і перед всією Католицькою Церквою, постав вибір, або йти шляхом збереження власної традиції, в суспільстві, що стрімко модернізувалося, секуляризувалося та підпадало під сильний вплив ідеологічних течій, що відкидали або ж значно применшували роль Церкви не тільки в суспільному житті, а й в житті окремо взятої особи; або ж ставати на шлях пошуку діалогу з модерним світом, поступового осучаснення, поступових змін» [1, с. 289]. Саме такий виклик поставав перед Шептицьким. Церква мала би змінюватися

разом із суспільством, трансформуючись так само, як трансформуються всі його інститути. Митрополит вважав церковну реформу необхідною і, як зазначалося вище, вбачав невід'ємною частиною її реалізації шлях візантинізму. З огляду на це його прихильність до православних, небайдужість до їхньої долі та намагання, за можливості, посприяти покращенню їхнього становища ми можемо вважати одним із напрямів реформування Церкви та кроком до об'єднання церковних установ.

На думку Шептицького, зміни в Церкві мали починатися зі змін світосприйняття, а цьому, на його думку, заважав рух за латинізацію та збереження традиціоналізму. Він заперечував можливості діалогу, як міжконфесійного, так і на рівні нових ідеологічних течій у суспільному житті. В ньому полягала загроза для Церкви Шептицького. Митрополит вважав, що Церква не повинна бути нетерпимою, нетолерантною і гордою [1, с. 293]. Ліліана Гентош зазначає: «Митрополит вважав, що його Церква потребує оновлення, потужного імпульсу до розвитку. На його думку, повернення до візантійських джерел може бути таким імпульсом... Для митрополита Шептицького програма візантинізації була не лише комплексом заходів стосовно очищення греко-католицького обряду і повернення до традицій Київської митрополії» [1, с. 294]. Проте підхід до процесу реформування мав враховувати, що його метою повинно було стати постання Католицької Церкви східного обряду, яка б змогла привабити християн як Заходу, так і Сходу. Постання єдиної Вселенської Церкви, таким чином, можна вважати метою життя митрополита. ГКЦ на цьому шляху змін мала би стати прикладом для православних, вплинувши на формування міжцерковного діалогу. Першими такими кроками стала зміна ставлення до росіян, які перейшли до католицтва [1, с. 295-297].

Вперше Наддніпрянська Україна, що входила до 1917 р. до складу Російської імперії, потрапила до кола інтересів майбутнього митрополита ще за часів його перебування в монастирі Святого Василя Великого [6, с. 24-25]. Фактично, вже з молодих років він переймався роздумами щодо її навернення до єдності християнських церков. Вже перебуваючи на престолі митрополита, він активно намагався втілити цю мрію впродовж 1917-1925 рр. Завдання ускладнювалося не лише політичними подіями в Російській імперії, а й відсутністю у Римській курії єдиного ставлення до Православного світу, що, у свою чергу, викликало нерозуміння форм здійснення міжконфесійного діалогу. Таким чином, діяльність Шептицького в цьому напрямі перебувала під постійним наглядом Риму, що не давало йому можливості повністю втілювати в життя свої задуми [1, с. 300]. Наприклад, задля підтримки власних починань він намагався показати, що на рівні обрядовості «УГКЦ і Російська Православна

Церква не є двома різними обрядами, але вони набули різноголосих звучань протягом століть існування» [1, с. 302]. Питання обрядовості взагалі постає дуже болючим у тогочасних церковних дискусіях. Фактично, духовенство було розколото на прибічників реформ і супротивників будь-яких проявів модернізму в церковному житті. Враховуючи це, питання реформування церковних обрядів стало своєрідним «полем бою» за подальше майбутнє. Шептицький узагалі вважав, що існує єдина обрядовість, яка має регіональні відмінності, сформовані впродовж століть під впливом місцевих факторів [6, с. 100-101].

«Візантинізм» Шептицького – це, в першу чергу, пристосування візантійських традицій до викликів сучасного суспільства в контексті повернення православних українців і росіян до єдності з Апостольським престолом. Ліліана Гентош, наприклад, зазначає, що у другій половині 1930-х рр. Шептицький після тимчасової перерви знову почав наполягати на співпраці УГКЦ з українськими та російськими православними, звертаючи увагу на їхню непросту долю, особливість географічного та духовного перебування на кордоні між Сходом і Заходом [1, с. 305].

Такі погляди митрополита Шептицького закономірно призвели до того, що за період його керівництва ГКЦ поступово, але впевнено набувала рис і якостей, притаманних саме українській традиції, перебуваючи в постійній співпраці не лише з церковними та іншими духовними установами, а й із громадськими, просвітними, культурними та суспільно-політичними організаціями. Така активність була пов'язана з усвідомленням необхідності пристосування УГКЦ до особливостей народної культури, традицій і мови українців для роботи Церкви за межами літургійної діяльності [6, с. 55]. Основні зміни на шляху реформування ГКЦ характеризувалися такими процесами.

1. Українізація Греко-Католицької Церкви та визначення її майбутнього саме в контексті зближення всіх українських конфесій. Особливо слід зазначити перехід богослужіння на українську мову, що сприяло співпраці з православними українцями.

2. Проведення ряду реформ УГКЦ, а саме: літургійної, монашества, відстоювання позицій щодо питання celibату, заснування Львівської богословської академії (в майбутньому – Українського Католицького Університету).

3. Активне просування ідей візантинізації Церкви.

Противагою реформаторським спрямуванням Шептицького були здебільшого представники консервативної лінії, які вбачали в діях митрополита намагання наблизитися до Православної Церкви варіантом зближення з Росією. В їх трактуванні саме царська, а згодом і більшовицька влада розгляда-

лися в якості правонаступника візантійської традиції, а Шептицький – був тим, хто веде УГКЦ під владу більшовиків [1, с. 326]. Ці дискусії достатньо помітно виснажували митрополита. Окрім того, частина єпископів, побоюючись поширення серед студентів семінарії цих нових поглядів, всіляко забороняли в навчальних закладах зміни за візантійськими зразками, які, незважаючи на це, активно підтримувалися студентами.

Митрополиту Андрею, попри постійний опір опозиції та широкі громадські дискусії, все ж таки вдалося провести ряд реформ, наблизивши Церкву до східного взірця. Найпоказовішою в цьому контексті, мабуть, є літургійна реформа, спрямована в першу чергу на «очищення обряду УГКЦ від латинських нашарувань і відродження візантійської літургійної традиції» [1, с. 336]. Одним із напрямів реформаторської діяльності Шептицького було намагання показати схожість та спільне коріння обрядів УГКЦ і візантійсько-слов'янської церковної обрядовості, особливо серед польських східних католиків. У рамках реформи було прийнято рішення про причастя дітей православних батьків, яке викликало ряд спречань серед духовенства ГКЦ. Ліліана Гентош зазначає: «Митрополит бачив себе відповідальним як душпастир і за християнську паству колишніх католицьких єпархій Київської митрополії. В цьому сенсі літургійна реформа мала б послугувати українській церковній та релігійній єдності, про яку митрополит найпереконливіше говоритиме в роки Другої світової» [1, с. 344].

Ще однією сходинкою на шляху наближення до візантійської традиції стали зміни поглядів на питання монашества та celibату, які цілком резонно буде розглянути в контексті літургійної реформи. Шептицьким було здійснено відновлення у складі УГКЦ монашого життя за старовинним Судійським уставом, що можна вважати поверненням до традицій східного чернечого життя [6, с. 138-139].

Питання celibату та ставлення до нього митрополита розпочало новий етап дискусій у суспільстві. Для Шептицького це питання взагалі було болючим. З одного боку, представникам греко-католицького духовенства дозволялося одружуватися, але з іншого – Рим намагався поступово знищити цю норму, впровадивши обов'язковий celibат для духовенства. Візантиністи та латинники зіткнулися в новому протистоянні. Вірогідніше за все, митрополит не був прихильником обов'язкового celibату, але в умовах залежності від Риму, вимушений був підтримувати видимість лояльності до цього питання та відданість цій справі [1, с. 350-351]. Митрополит Шептицький, виступаючи за збереження східних традицій ГКЦ та високо цінуючи внесок одруженого духовенства у зростання всієї української громади Галичини, не підтримував впровадження обов'язкового celibату в УГКЦ [1, с. 356-357].

Всі ці кроки, а також заснування у Львові спочатку Львівської богословської академії, що згодом перетвориться на Український Католицький університет, демонструють відданість митрополита справі зближення церков. У цьому контексті виглядало би дивним, якби людина, котра так віддано намагалася повернутися до витоків східного християнства, не була б зацікавлена та не переймалася би становищем українців поза межами впливу ГКЦ, а саме релігійним життям земель у складі спочатку Російської імперії, а згодом – СРСР.

Першою спробою налагодження відносин між УГКЦ та віруючими на теренах Російської імперії можна вважати послання Шептицького до греко-католицького духовенства Росії у справах віри й обряду у березні 1908 р. [8, с. 51-55]. В цьому посланні Шептицький звернувся із роз'ясненнями щодо проведення обрядів серед греко-католиків у місцевостях, де їх чисельність була незначною в порівнянні з іншими конфесіями. Крім іншого, цим посланням митрополит бажав продемонструвати православним віруючим, що церковна єдність – це не зовнішні форми церковної служби, а насамперед дух і віра. Він наголошував на тому, що шлях досягнення єдності – це не перехід православних до латинського обряду, а збереження власного [8, с. 2]. Одночасно він застерігав від помилок, які можуть бути ненавмисно допущені духовенством Греко-Католицької Церкви відносно до православних: по можливості не спілкуватися з вороже налаштованим православним духовенством; не долучати до обрядів православних, які мають власних священників і т. ін. Того ж року Шептицький відвідав Санкт-Петербург з метою поширення унії серед місцевого духовенства. Митрополит практично весь час перебував у листуванні з представниками різних християнських течій, причому не лише із греко-католиками чи православними, а зокрема й зі старообрядцями, як то Арсенієм Морозовим або І. Є. Макаровим. Перший із них у своїх листах, наприклад, вказує на зацікавленість Шептицького у ближчому знайомстві з обрядами і традиціями старообрядців, які зберегли більш старовинні та чисті форми, ніж тогочасна Православна Церква [8, с. 103].

Українським Церковним Комітетом Греко-Католицької парафії 1918 р. було організовано будівництво в Одесі храму для українців греко-католиків, які в різні часи потрапили у степову частину України з терен Галичини та Холма, а також росіян і білорусів, котрі сповідували цю віру. Не маючи власних коштів на побудову храму, місцеве духовенство звернулося до всіх небайдужих по допомогу, наголошуючи на визначній ролі УГКЦ у становленні української національної ідеї на території всієї України.

У зверненні митрополита Шептицького йшлося і про моральне й духовне становище,

в якому перебувало місцеве населення з початку революції: «Той лиш зрозуміє нас, що бував або чував, що діється нині на Україні та й Московії, який тут страшний упадок віри і моралі, які науки й теорії тут панують, яка загальна руїна і обман, який плач і скрежет зубів, свари, лайки, війни-бійки братів з братами, голод і рабство тілесне і духовне, – а все це бує на ґрунті несвідомого соціалізму, взятого широкими масами... І серед цієї мерзоти запустіння нам доводиться насаждати і вішати святі відвічні правди Божі, заховувати діти від соблазну і новомодного похмілля, творити нову церкву, будувати Храм Божий...» [8, с. 146]. Саме такою була характеристика ситуації, в якій вимушено опинилися християни Одеси. Шептицький допоміг, відправивши до міста літературу, від продажу якої було зібрано частину грошей на храм. Отець Ілля Кливака в листі з подякою до митрополита зазначав також, що по всій Україні потрібно проводити роботу з місцевим православним населенням щодо воз'єднання церков, однак на цьому шляху існує багато проблем. «Тут йде боротьба о автокефалію Церкви Української. З цього як видно нічого не вийде, бо Українці ще заслабі... Тут в кождий город здало би ся священника як приміром: в Херсон, Николаїв, Аккерман, Єкатеринослав, Єлисаветград, Таврію, Єкатеринодар...» [8, с. 152]. Та на заваді такої активної діяльності стояли відсутність фінансування та апатія місцевого населення.

Занедбанними в духовному плані були й галичани Маріуполя, Волновахи та Бердянська, більшість із яких потрапили на ці землі як військовополонені або біженці. Багато з низ були вимушені жити у тяжких умовах бараків, працюючи фізично та не маючи жодної духовної розради. Про це митрополиту повідомляв отець Василь Кулик у своєму листі в липні 1918 р. [8, с. 153]. Через відсутність церкви УГКЦ на цій території вони змушені були відвідувати римо-католицький костел або російську церкву, що, до речі, вказує й на відсутність будь-якої української церкви загалом.

Того ж року митрополиту надійшов лист від Івана Паславського (завідуючого відділом Міністерства Віросповідань), в якому йшлося про ситуацію в Києві. Автор листа описує заходи, спрямовані на реалізацію спроб відірвати Українську Церкву від Москви, зробити її автокефалією, з власним патріархом, а зрештою перетворити в національну. Скликанню Всеукраїнського Церковного Собору завадили більшовики, які під час свого походу на Київ, серед іншого, вбили митрополита Володимира, залишивши тим самим місто без митрополита. Після відступу більшовиків із Києва Церква поступово поверталася до життя вже в нових умовах на чолі з новообраним митрополитом Антонієм. У своєму листі Паславський просив Шептицького надіслати до Києва кількох місіонерів для розповсюдження вчення про Українську Греко-Като-

лицьку Церкву серед населення, як православного, так і католицького, вказуючи на те, що саме ця церква є «національною» [8, с. 147-150].

Через церковну політику радянської влади на теренах України, яка не визнавала церковну діяльність і всіляко переслідувала її, в березні 1930 р. митрополит Шептицький звернувся з посланням до духовенства і вірних про богослужіння переслідуваних за християнську віру в радянській Україні, Білорусі й Росії. У посланні наголошувалося на жахливості подій, які відбувалися (переслідування, закриття церков, ув'язнення священників, спалення та знищення ікон), на неможливості спокійно спостерігати за стражданнями простих людей та церковних діячів [8, с. 292-294].

Інше звернення, до населення Галичини, у зв'язку із закриттям церков у радянській Україні, Білорусі та РСФСР, від 18 вересня 1930 р., також містить інформацію про становище православного населення радянської держави. Митрополит закликав віруючих повсякчасно молитися за християн, котрі переслідуються за віру. Особливу увагу було звернено на важке становище духовенства. «Дуже багато єпископів і священників мучить ся ще по тюрмах і на далеких Соловецьких островах; їх доля у тих тюрмах так страшна, роботи, до яких, їх змушують, так тяжкі, що хіба чудом може хто з них остати при життю, – тим більше, що вони засуджені без заховання бодай зовнішньої фікції суду і присуду, але на підставі приказу адміністраційних властей, який не обмежує муки на якесь число літ» [8, с. 295]. Як відомо, влада забороняла навчати дітей катехізису, друкувати й роздавати літературу релігійного змісту, проводити богослужіння. За порушення цих постанов слідувало жорстоке покарання. Нищення церков призводило до швидкого збідніння священників, які вимушені були йти жебракувати [3, с. 64-65].

Особливої ваги справа церковної єдності набула 1940 р., коли було оголошено конкурс на парохів у Києві, Одесі, Вінниці, Харкові й Полтаві. «Вимагається готовності вдень і вночі на всякі жертви, які були б потрібні або хоч би лише хосенні для справи з'єдинення наших вірних, нез'єдинених православних і безбожників хрещених й нехрещених» [8, с. 319].

Активну роботу щодо з'ясування становища церковного життя на території радянської України з початку Другої світової війни проводив отець Йосиф Сліпий, про що він постійно повідомляв Шептицького в листах. Його фактично підпільна діяльність була спрямована на з'ясування долі священників, яких було заарештовано або вивезено. Щодо намагань встановити зв'язки з Україною він писав наступне: «Опісля хотів я нав'язати якісь зв'язки з Україною та зібрати відомості про релігійний стан під теперішню пору на тамошніх землях. Водночас треба було простудіювати минуле Церкви

на Україні, передусім за останні два десятиліття» [8, с. 340]. Про зібрану ним інформацію він доповів 1941 р. на Архієпископському Соборі. Йосиф Сліпий зазначав, що відомості, які він спромігся зібрати, були дуже скупими. У своїй більшості вони були отримані завдяки втікачам із радянських територій. Інформація, представлена на Соборі, вказувала на занедбане становище всіх церковних установ СРСР [8, с. 347-357]. Висновок, якого дійшов Йосиф Сліпий під час збору інформації, був таким: «Нинішній стан нез'єдиненої церкви, – це пройдений шлях двох десятків літ. Зразу вона не хотіла признавати большевицької влади. В наслідок переслідувань, заслань, вироків смерті і знущань вона заломилася і дійшла до остаточного признання влади, не осягнувши від неї ніяких пільг. В дійсності НКВД інспірує всі потягнення в церковній політиці і це, хоч зміцнює її назовні, ослаблює внутрі в опінії загалу, що став уже в тих справах менше вражливий. Нема сумніву, що це підтинає довір'я вірних до церковної єрархії» [8, с. 356]. 22 грудня 1941 р. апостольськими адміністраторами на території Радянського Союзу було призначено Й. Сліпого, Н. Чернецького, А. Неманцевича.

1942 р. у Львові було прийнято Декрет Архієпископського Собору «Про релігійну єдність народу». В ньому було вказано на особливу роль Церкви в будівництві Батьківщини. Крім іншого, в ньому йдеться про шлях українського народу до об'єднання та примирення, провідна роль на якому повинна належати саме єдиній Українській Церкві, що згуртує навколо себе всіх християн. «Ми, греко-католики чи православні (так називаємося в обряді) вселенської віри, з уваги на добро наших вірян, простягаємо руку до згоди і всім Українцям перекладаємо програму релігійного помиріння. Під такими умовами: Кожен із нас, або радше – кожне віросповідання наше, прийме і зробить усі можливі тільки уступки. За можливі уступки вважатимемо ті, на які совість дозволяє... Усі признаємо і проповідуємо як правду Богом об'явлену, що Христова церква є одна» [8, с. 374-378].

На намагання порозумітися та співпрацювати з усіма християнами України вказує ціла когорта «Пастирських послань» митрополита, в яких наголошується на необхідності загальноукраїнського примирення. Серед них «Пастирське послання до української молоді» [6, с. 328-329], «Як будувати рідну хату» [6, с. 330-351], «Про обрядові справи» та інші, в яких чітко можемо побачити тенденцію до встановлення примирення та порозуміння між усіма українцями. Василь Ленчик пише про це так: «Як щирий патріот та державотворчий ум, Митрополит хотів використати трагічне становище українського народу, щоб привести його до порозуміння на церковному полі... Уже за німецької окупації Митрополит Кир Андрей в тому ж самому дусі написав цілу низку листів до православних архі-

ереїв. Слуга Божий не пропонував об'єднання, а тільки порозуміння; бо в православних братів було помилкове поняття про Греко-Католицьку Церкву, їхні відомості про неї, чи, як вони звикли казати, про Унію, формувались на основі не власного досвіду, а на основі тих писань, які вони мали із російських книжок чи газет» [6, с. 100].

Загалом для втілення в життя ідеї церковної єдності в Україні митрополитом Шептицьким було здійснено наступні кроки.

1. Заснування інституцій для підготовки кадрів у сфері об'єднання.

2. Заснування нових чинів ченців для провадження унійної діяльності.

3. Пропаганда ідеї об'єднання на теренах Західної України.

4. Організація Російської Католицької Церкви.

5. Проведення Архієпархіального Собору.

6. Звернення до всіх православних на території України.

Все це вказує на постійну, чітко усвідомлену та продуману позицію впровадження ідей церковного об'єднання. Митрополит Шептицький впродовж усього свого життя активно підтримував зв'язки з представниками різних релігійних християнських кіл. У 1941-1943 рр. він активно листувався з православними у справі церковного порозуміння. Звертаючись до архієреїв України, він нагадував: «До досягнення наших національних ідеалів треба нам єдності, бо навіть при найбільшій єдності й найбільш посиленних змаганнях із нашого боку, обставини можуть так скластися, що їх не досягнемо. Тому треба нам, скільки це тільки можливе, усунути всякі роздори і змагати до більшої єдності» [8, с. 400].

Митрополит Андрей Шептицький, безумовно, вважав об'єднання українських церков справою свого життя. Захопившись цією ідеєю ще за часів навчання, він слідував поставленій меті впродовж

усього свого життя. На цьому шляху ним було подолано чимало перепон. Намагаючись повернути Українську Греко-Католицьку Церкву до витоків Східної Церкви, він всіляко прагнув її наближення до православної традиції, що була ближча тим українцям, котрі перебували в неволі спочатку імперської, а потім радянської політики.

Висновки. Підсумовуючи результати діяльності Шептицького на ниві співпраці з православними християнами, слід зазначити, що здебільшого вона зводилася до намагання знайти порозуміння між собою та дійти спільних уявлень про майбутнє християнської церкви, іноді навіть не лише в контексті українських територій. На нашу думку, діяльність митрополита в цьому напрямку можна назвати більше дипломатичною. Він дуже ретельно будував «духовні мости» між Заходом і Сходом розірваної України. Складні політичні умови – Перша світова війна, революції, створення радянської держави, польська та радянська окупація Галичини, Друга світова війна – не давали реальної можливості воз'єднання церков. Але представники різних українських християнських релігійних течій не припиняли боротьбу за неї. Подальшим планам і справам митрополита завадила його смерть, яка сталася 1 листопада 1944 р.

Запропоноване дослідження є лише спробою окреслити фронт подальшої дослідницької роботи, показати можливості вивчення церковної історії України з боку ідей об'єднання, порозуміння та примирення. Ретельного студювання все ще вимагають Пастирські послання митрополита та ряд документів, що мало досліджені в сучасних умовах. Вивчення та розуміння цих матеріалів може допомогти в подальшому виробити в Україні єдину стратегію щодо не лише церковної діяльності, але й політичної лінії розбудови держави. Досвід діяльності митрополита Андрея Шептицького в цьому контексті є надзвичайно важливим і актуальним.

1. Гентош Л. Митрополит Андрей Шептицький: 1923-1939. Випробування ідеалів / Ліліана Гентош. – Львів: ВНТЛ – Класика, 2015. – 596 с.
2. Гентош Л. Ставлення митрополита Андрея Шептицького до «пацифікації» 1930 р. / Ліліана Гентош // Україна модерна. Націоналізм на сході Європи: число на пошану Романа Шпорлюка. – Харків: Майдан, 2014. – Число 21. – С. 91-113.
3. Грідіна І. М. Православні віруючі України у роки Другої світової війни: [Монографія] / І. М. Грідіна. – Донецьк: Норд-Прес, 2006. – 212 с.
4. Дудка Л. Преса як засіб реалізації антирелігійної пропаганди в Україні періоду 1920-х – 1930-х років / Лариса Дудка // Історія релігій в Україні: [Науковий збірник світлій пам'яті професора Ярослава Дашкевича (1926-2010)]. – Львів: Ін-т релігієзнавства; філія Львівського музею історії релігії, «Логос», 2016. – Ч. 1: Церковна історія. – С. 560-571.
5. Куцик Р. Роль Російської православної церкви в інформаційній політиці імперської влади щодо населення українських губерній Південно-Західного краю у 1914-1917 рр. / Руслан Куцик // Історія релігій в Україні: [Науковий збірник світлій пам'яті професора Ярослава Дашкевича (1926-2010)]. – Львів: Ін-т релігієзнавства; філія Львівського музею історії релігії, «Логос», 2016. – Ч. 1: Церковна історія. – С. 464-472.
6. Ленцик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріярх Йосиф Сліпий / Василь Ленцик. – Львів: Свічадо, 2001. – 608 с.

7. Лехнюк Р. «Лише під проводом нашого ВПр. Єпископату може нарід наш двигнути ся з занепаду»: взаємини представників українського християнсько-суспільного руху з вищими ієрархами Греко-католицької церкви в Галичині на початку ХХ ст. / Роман Лехнюк // Історія релігій в Україні: [Науковий збірник світлій пам'яті професора Ярослава Дашкевича (1926-2010)]. – Львів: Ін-т релігієзнавства; філія Львівського музею історії релігії, «Логос», 2016. – Ч. 1: Церковна історія. – С. 483-497.
8. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали 1899-1944. – Т. I / Під ред. Андрія Кравчука. – Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «СВІЧАДО», 1995. – 524 с.
9. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Церква і суспільне питання. Документи і матеріали 1899-1944 р. – Т. II. – Кн. I: Пастирське вчення та діяльність / Під ред. Андрія Кравчука. – Львів: Видавництво Отців Василіян «Місіонер», 1998. – 572 с.
10. Орлевич І. Взаємини митрополита Андрея Шептицького з русофілами наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. / Ірина Орлевич // Історія релігій в Україні: [Науковий збірник світлій пам'яті професора Ярослава Дашкевича (1926-2010)]. – Львів: Ін-т релігієзнавства; філія Львівського музею історії релігії, «Логос», 2016. – Ч. 1: Церковна історія. – С. 338-353.
11. Панфілова Т. Українське греко-католицьке духовенство і церква у формуванні й діяльності структур громадського суспільства Східної Галичини кінця ХІХ - початку ХХ ст. / Тетяна Панфілова // Історія релігій в Україні: [Науковий збірник світлій пам'яті професора Ярослава Дашкевича (1926-2010)]. – Львів: Ін-т релігієзнавства; філія Львівського музею історії релігії, «Логос», 2016. – Ч. 1: Церковна історія. – С. 409-424.
12. Ткачук А. Освітня діяльність Римо-католицької церкви на Правобережній Україні напередодні освітніх реформ в Російській імперії / Андрій Ткачук // Історія релігій в Україні: [Науковий збірник світлій пам'яті професора Ярослава Дашкевича (1926-2010)]. – Львів: Ін-т релігієзнавства; філія Львівського музею історії релігії, «Логос», 2016. – Ч. 1: Церковна історія. – С. 257-269.

РЕЗЮМЕ

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ (1865-1944) И ПОИСКИ ВЗАИМОПОНИМАНИЯ С ПРАВОСЛАВНЫМИ В КОНТЕКСТЕ ИДЕИ «ВИЗАНТИИЗАЦИИ» ГРЕКО-КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ

О. Роман Вовк (Запорожье), **Литвяк А. Н.** (Киев)

В статье рассматриваются основные направления деятельности и мероприятия, осуществленные митрополитом Андреем Шептицким по взаимодействию с православным населением на территории современной Украины в межвоенный период. На основе уже известных архивных документов и публикаций авторы пытались показать роль Украинской Греко-Католической Церкви в процессе сотрудничества христианских церковных учреждений Украины указанного периода. В ходе исследования материалов отдельное внимание было уделено изучению идей митрополита Шептицкого, направленных на создание единой Соборной Украинской Православной Церкви, а также идеи возвращения к византийским истокам христианства как возможной объединяющей силы украинского общества.

Ключевые слова: Украинская Греко-Католическая Церковь, Украинская Православная Церковь, Андрей Шептицкий, межвоенная Украина, византизм, украинизация УГКЦ, реформирование УГКЦ.

SUMMARY

METROPOLITAN ARCHBISHOP ANDREY SHEPTYTSKY (1865-1944) AND A SEARCH FOR RECONCILIATION WITH ORTHODOX IN A CONTEXT OF «BYZANTIUM TRENDS» IN GREEK CATHOLIC CHURCH

R. Vovk (Zaporizhzhia), **O. Litvyak** (Kyiv)

The work of the Metropolitan of the Ukrainian Greek Catholic Church of the beginning of the XX century Andrey Sheptytsky in relation to the Orthodox Ukrainian population in the context of his idea of the Byzantineization of the GCC and the creation of a single Ukrainian Christian Church is considered. The issue of interaction of the Metropolitan and the Orthodox clergy of the Russian Empire, and later – the USSR is separately considered. The main directions of the metropolitan's activity in a question of rapprochement of Christian churches are defined. The problem of relations with the Orthodox Church is shown against the background of the process of reforming the GCC. The main activity of the Metropolitan in this matter is active cooperation and maintaining diplomatic correspondence with church leaders of Ukraine.

The idea of the Byzantineization of the GCC consists in partial return of the Christian Church to the sources of ritual, the cradle of which was the Byzantine Empire. In this plane, according to the Metropolitan, Christians both

Orthodox Christians, and Greek Catholic should look for a common ground. Reforming the GCC in that case will bring closer Greek Catholics to the Orthodox tradition. The main areas of reforming are liturgy, monasticism, the introduction of the Ukrainian language in daily church use and the creation in Lviv of theological academy. Such attempts to change for centuries the established charter of church life caused rough reaction, mostly negative, in the Ukrainian society.

To promote the idea of uniting Ukrainian churches in a single Christian Church, Metropolitan Sheptytsky created an institution for training specialists among clergy on issues of unification. To spread the idea of reunification, monastic orders, which promoted unity in the territory of the Western Ukraine were actively used. This also includes the organization of the Russian Catholic Church. The activity of Andrey Sheptytsky was aimed at finding mutual understanding between representatives of all Christian trends in Ukraine.

Keywords: Ukrainian Greek Catholic Church, Ukrainian Orthodox Church, Andrey Sheptytsky, inter-war Ukraine, ukrainization of the GCC, reforming of the GCC.

УДК 94(477.87) «19»: 271.2-726.2

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ПРАВОСЛАВНОГО ЄПИСКОПА НЕСТОРА (СИДОРУКА) (1904-1951) У СВІТЛІ НОВИХ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ

Данилець Ю. В. (Ужгород)

У статті досліджено невідомий сюжет із біографії православного єпископа Нестора (Сидорука) (1904-1951), що пов'язаний із репресіями проти нього 1936 р. На основі матеріалів кримінальної справи з'ясовується перебіг слідства та аналізуються результати розслідування. Показано позицію свідків у справі, наведено витяги із характеристик і довідок. Вивчення документів дало підстави зробити висновок про те, що Г. Сидорука було засуджено безпідставно.

Ключові слова: вирок, група, засуджений, обвинувачений, свідок, суд.

Постановка проблеми. 1945 р. з ініціативи місцевого духовенства розпочався процес переходу Мукачівсько-Пряшівської єпархії Сербської Православної Церкви (далі – СПЦ) до складу Руської православної церкви (далі – РПЦ). Під час роботи Священного Синоду СПЦ 6-8 вересня 1945 р. було ухвалено відповідну постанову про канонічний відпуск закарпатської єпархії. На засіданні Священного Синоду РПЦ 22 жовтня 1945 р. єпископ Володимир (Раїч), який керував парафіями в Мукачеві з 1938 р., зачитав рішення сербських архієреїв та офіційно висловив згоду на перехід пастви під юрисдикцію Московського патріарха [15, с. 20]. 23 жовтня 1945 р. на Мукачівсько-Ужгородську кафедру було призначено єпископа Нестора (Сидорука) [5, арк. 41].

Метою нашого дослідження є висвітлення життєвого шляху та діяльності єпископа Нестора. Особливої актуальності ця наукова проблема набуває у зв'язку з виявленням нових важливих архівних документів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постать єпископа Нестора є однією із найменш вивчених серед закарпатських архієреїв. Його період служіння в краї обмежується 1945-1948 рр. та припадає на післявоєнну радянізацію з її неоднозначностями та суперечностями. Окремих публікацій, присвячених життєвому шляху єпископа

Нестора, з'явилося не багато. Відзначимо статтю російського дослідника Олександра Федосєєва про албанську місію архієрея в квітні 1948 р. [21]. Кілька матеріалів про єпископа було опубліковано на сторінках «Журналу Московської патріархії» [8; 12; 20; 23]. Серед них можна виокремити некролог, який підготував Микола Концевич [9, с. 7-8]. Це ж видання розмістило на своїх сторінках одну статтю самого єпископа Нестора, котра стосувалася життя Мукачівсько-Ужгородської єпархії [13, с. 37]. Фрагментарно про діяльність Нестора згадують у своїх працях Богдан Боцюрків [3], Віктор Войналович [4], Володимир Фенич [22] та інші. Дві публікації на основі архівних документів надруковані нами 2016 р. у збірниках матеріалів міжнародних наукових конференцій [6-7].

Виклад основного матеріалу. Єпископ Нестор (в миру – Георгій Мартинович Сидорук) народився 10 січня 1904 р. в м. Заверце Бендинського повіту Петроківської губернії Царства Польського (нині Сілезьке воєводство Польщі). Його батько працював мировим суддею, дід був православним священиком. 1920 р. Георгій закінчив Полтавську гімназію, а з 1922 р. був читцем при кафедральному Свято-Успенському соборі. 1926 р. він закінчив історичний факультет Харківського університету. За деякими даними, 1929 р. захистив кандидатську дисертацію. Після університету викла-

дав у різних навчальних закладах Полтави, зокрема на робітничому факультеті сільськогосподарського інституту, в школі робітничо-селянської міліції НКВС, у будівельному інституті [1]. 1936 р. його було засуджено на 4 роки, відбував ув'язнення в Ухтинсько-Печорському виправно-трудовому таборі. В роки німецької окупації працював директором Полтавського музично-драматичного театру [18, с. 76]. З 1942 р. викладав на пастирсько-богословських курсах Полтавської єпархії. 2 листопада 1944 р. рукоположений у сан диякона, а через два дні – у сан священника. Після цього призначений настоятелем Полтавського кафедрального собору. 3 січня 1945 р. – протоіерей. 24 вересня 1945 р. – пострижений у чернецтво, 30 вересня того ж року зведений у сан архимандрита. 14 жовтня 1945 р. висвячений в єпископа Уманського, вікарія Київської єпархії з призначенням тимчасово керуючим Мукачівсько-Пряшівською єпархією [12, с. 31]. У червні 1948 р. переведений на Курську і Белгородську кафедру [23, с. 40]. 1 жовтня 1951 р. раптово помер від крововиливу в мозок [9, с. 7].

Маловідомим фактом біографії єпископа Нестора є його переслідування та засудження репресивно-каральними органами. У жодній із публікацій, котрі друкувалися за радянських часів, цей факт не було висвітлено. У праці Олексія Раздорського «Архиереи Курского края XVII–XX вв.» теж не знаходимо цих відомостей [16, с. 58–59], що пояснюється відсутністю відповідних документів. 2006 р. вийшла друком четверта книга із серії «Реабілітовані історією. Полтавська область». На сторінці 193 редакція розмістила невелику довідку про репресованого Сидорука Георгія Мартиновича, 1904 р., який проживав у м. Полтава [17, с. 193]. Через три роки в Москві було видано перший том листування патріарха Олексія I із Радою у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР. Серед багатьох документів зустрічаємо кілька листів, у яких згадується єпископ Нестор. Крім того, у біографічних поясненнях наприкінці тому подано інформацію, яка містить відомості про засудження Сидорука на 4 роки таборів [14, с. 778]. Не фігурували згадані трагічні події і в особистих документах архиєрея. Так, в автобіографії від 7 вересня 1948 р., що зберігається у фондах «Государственного архива Российской Федерации», Нестор пише про захист кандидатської дисертації 1929 р., а далі переносить оповідь на 1944 р. Очевидно, що про даний факт було відомо в патріархії, але він обопільно замовчувався.

Звернувшись до керівництва Архіву Управління Служби Безпеки в Полтавській області щодо наявності у фондах кримінальної справи єпископа Нестора, ми отримали позитивну відповідь. На адресу аналогічної установи в Ужгороді було вислано два томи архівної справи, котра стосувалася братів Георгія та Сергія Сидоруків [1]. Перейдемо

до безпосереднього аналізу матеріалів кримінальної справи.

13 лютого 1936 р. уповноважений таємно-політичного відділу (ТПВ) Полтавського міськвідділу НКВС Здиховський підписав постанову про обрання запобіжного заходу Г. Сидоруку. В документі зазначалося, що внаслідок розгляду матеріалів по звинуваченню у злочинах, передбачених статтями 54-11 та 16-54-8 Кримінального кодексу УРСР, які виражалися в тому, що названий громадянин був членом фашистської терористичної організації, яка мала на меті озброєний виступ проти СРСР та здійснення терористичних актів проти «вождів Партії та Уряду», «Сидорук Г. М. є соціально небезпечним, і його перебування на волі може відбитися на ході слідства». Через це, керуючись відповідними статтями законодавства, уповноважений постановляв взяти підозрюваного під варту і тримати в ізоляторі Полтавського міськвідділу НКВС [1, арк. 3]. Дане рішення було санкціоноване міським прокурором, із вказівкою про те, що Г. Сидорук «входив до складу контрреволюційної повстансько-терористичної організації, проводив активну контрреволюційну повстанську діяльність, що видно із копії показів Ельмановича Д. С. та Романського О. М.» [1, арк. 4]. Начальником ТПВ Лазуренком було видано ордер на арешт та обшук підозрюваного [1, арк. 8]. Звернувшись до КК, затвердженого ЦВК УСРР 8 червня 1927 р., з'ясовуємо, що пред'явлені статті стосувалися наступних злочинів: 54-11 (участь у контрреволюційній організації), 16-54-8 (підозра у вчиненні терористичних актів) [10, с. 19].

16 лютого 1936 р. слідчий Назаров провів обшук та склав анкету арештованого. В документі зазначалося, що Г. Сидорук «был арестован в 1924 году, в 1929 году по ст. 54-10 УК УСРР (анти-радянська пропаганда і агітація – автор), в 1930 г. – был арестован, сидел около 1 месяца», без пред'явлення обвинувачення [1, арк. 10]. Того ж дня Лазуренко провів перший допит Г. Сидорука, зосередившись в основному на зв'язках останнього з О. Романським. Георгій повідомив, що познайомився з останнім у 1913-1914 рр., коли навчався в гімназії. 1930 р., разом із братом Сергієм, вони зустрічалися з О. Романським на його квартирі [1, арк. 34-35]. Під час допиту 23 лютого 1936 р. слідчий розпитував затриманого про контакти з Д. Ельмановичем, Е. Харечком та О. Чуйковою. Виявилося, що Ельманович і Харечко були також однокурсниками Сидорука по гімназії та в різний час виїхали до Москви й Ленінграда [1, арк. 37]. Отриманих відомостей слідчому виявилось достатньо, щоб підготувати 28 лютого 1936 р. постанову про пред'явлення Г. Сидоруку обвинувачення. Вона в цілому повторювала згадані вище документи уповноваженого ТПВ та прокурора від 13 лютого 1937 р. [1, арк. 12]. 1 березня 1936 р. начальник ТПВ

Лазуренко провів допит обвинуваченого. Він задав Сидоруку єдине питання, чи той був «учасником контрреволюційної фашистської терористичної організації». Однак Георгій категорично заперечив дане звинувачення [1, арк. 38]. 19 березня відбувся черговий допит. Цього разу слідчого цікавили політичні погляди Романського, Ельмановича й Харечка. Заарештований повідомив, що знає названих осіб як «радянських людей», і про їхню «контрреволюційну діяльність» йому нічого не відомо [1, арк. 41-42].

Паралельно велось слідство й над Сергієм Сидоруком (1901 р. н.), якого заарештували одночасно з молодшим братом. Він здобув вищу освіту, заочно навчався в Москві. На час арешту працював лектором Полтавського робітфаку Київського технологічного інституту харчової промисловості. На допитах він повідомив, що підтримував постійне листування з О. Романським, часто бував у нього вдома в Москві. Окремо в документах фігурують О. Поляков, колишній директор Полтавської обсерваторії, згадуваний вище Д. Ельманович, О. Постоєв, О. Чуйкова [1, арк. 19-20]. Старший Сидорук аналогічно відкинув звинувачення у зв'язках із контрреволюційною організацією [1, арк. 27]. На відміну від Георгія, який під час допитів не сказав нічого поганого про своїх знайомих, Сергій 3 березня 1936 р. повідомив, що в 1924-1925 рр. Ельманович зачитував для нього та родини Ярославцевих власні антирадянські вірші. 1932 р., під час зустрічей із Романським та Ельмановичем, С. Сидорук розповів їм про продовольчі труднощі в Україні, які, на його думку, були пов'язані з неправильною політикою радянської влади й партії щодо колективізації, яка призвела до голоду [1, арк. 29]. Крім того, Сергій проінформував про діяльність у 1922-1923 рр. астрономічного гуртка в Полтаві під керівництвом О. Романського. На своїх засіданнях гуртківці допускали антирадянські висловлювання, критикували окремі заходи більшовиків [1, арк. 30-31].

13 березня 1936 р. заарештованих братів Сидоруків було переведено в розпорядження ТПВ Харківського обласного управління НКВС для продовження слідства [1, арк. 13]. Через три дні було ухвалено відповідну постанову та розпочалися нові допити. І знову Георгій Сидорук відкидав пред'явлені йому закиди в причетності до контрреволюційної групи та проведенні антирадянських розмов. «Я к контрреволюционной организации не принадлежу и никогда на контрреволюционные темы ни с кем не беседовал» [1, арк. 46]. Розуміючи, що завершити слідство у відведені строки не вдається, помічник начальника 3-го відділу ТПВ Харківського обласного управління НКВС, молодший лейтенант держбезпеки Замков видав постанову, згідно з якою термін слідства було продовжено до 13 травня 1936 р. У мотиваційній частині

документа зазначалося, що слідством встановлено належність Георгія та Сергія Сидоруків до контрреволюційної організації на чолі з О. Романським, арештованим у Москві органами Головного управління державної безпеки НКВС СРСР. Слідчими планувалося провести очні ставки та допити свідків, які проходили по справі [1, арк. 14]. Дану постанову було підтримано вищим керівництвом обласного НКВС та санкціоновано військовим прокурором Харківського військового округу М. Романовським [1, арк. 15]. Принагідно зауважимо, що названий прокурор згодом сам потрапив під репресії. 21 жовтня 1937 р. його було заарештовано за звинуваченням у керівництві есерівською антирадянською організацією, а наступного року розстріляно [19, с. 62]. За словами О. Бажана, головною причиною знищення прокурора стало те, що «співробітники прокуратури Харківського військового округу намагалися чинити хоч якийсь опір «єзовському свавілля»» [2, с. 92].

У кримінальній справі містяться тексти допитів Г. Сидорука від 10 квітня та 8 червня 1936 р. Вони в основному повторювали факти, про які йшлося в попередніх допитах. Г. Сидорук продовжував заперечувати антирадянську діяльність, не навів жодного факту про бесіди на контрреволюційні теми. В той же час його брат С. Сидорук давав покази, котрі свідчили про його антирадянську спрямованість. 19 квітня 1936 р. на запитання слідчого, скільки разів він їздив до Москви у супроводі свого брата, Сергій відповів, що такий випадок був тільки один раз. «В 1931 или 1932 году, точно не помню, я ездил в Москву сдавать сессию, а через несколько дней приехал и мой брат Сидорук Георгий. Брат ездил в Москву просто познакомиться с ней, сходить в музей, театр и т. д. Больше, с тех пор, он в Москве не был» [1, арк. 53].

4 червня 1936 р. було підписано постанову, за якою до кримінальної справи Сидоруків долучили копії протоколів допитів членів «групи Романського», засуджених у Москві за терористичну, контрреволюційну діяльність. Зокрема в матеріалах справи зберігаються витяги з допитів: Д. Ельмановича, О. Чуйкової, Олени Романської, Олексія Романського, Г. Майфета, М. Гавриленко. Аналіз документів дає підстави зробити висновок про те, що названі особи самі дали проти себе покази. Вони говорили про регулярні збори антирадянської організації, про підготовку до терактів проти Сталіна тощо. Д. Ельманович 29 листопада 1935 р. заявив, що на зібраннях «контрреволюціонерів» у 1932-1935 рр. були присутні й брати Сидоруки. «Перед Сидоруком Сергеем были поставлены более конкретные задачи в этом направлении. Ему было поручено, вместе с его братом Георгием, развернуть среди крестьянства на Полтавщине повстанческую агитацию» [1, арк. 85]. О. Романський доповнив показання фактами, що Сидорукам доручили готувати

в Україні кадри для антирадянської організації [1, арк. 99]. Показання Ельмановича та Романського в цілому підтверджували О. Чуйкова та О. Романська, але вони не називали серед членів групи Георгія Сидорука. М. Гавриленко на допиті від 9 лютого 1936 р. називав Г. Сидорука як особу, яка групувалася навколо Г. Майфета [1, арк. 74]. З інших джерел відомо, що українського письменника, літературознавця, перекладача Григорія Майфета, 1903 р. н., було заарештовано Полтавським відділенням НКВС 5 грудня 1934 р. та засуджено до 10 років таборів [1, арк. 116]. Ув'язнення він відбував на Білому морі, а потім на Воркуті. Після звільнення проживав на поселенні на Печорі, а 1950 р. його було знову заарештовано й засуджено на поселення в Комі. Після реабілітації повернувся до Полтави, але згодом виїхав на попереднє місце заслання. 13 вересня 1975 р. покінчив життя самогубством [11].

3 червня 1936 р. лейтенант Антонов оголосив Г. Сидоруку протокол про закінчення слідства та пред'явив матеріали кримінальної справи [1, арк. 118]. Документи було передано на вивчення до прокуратури, яка 17 липня 1936 р. видала постанову про повернення справи на додаткове розслідування. Перед слідчими ставилися такі завдання: «а) более подробного исследования деятельности обвиняемых... по месту их жительства и работы в г. Полтава (за время с 1932 г. по день ареста), с получением на них отзывов о службе и поведении от администрации, партийных, профсоюзных организаций, из учебных заведений, где они работали; б) для истребования из НКВД г. Москвы копии обвинительного заключения и приговора суда по делу участников Московской контрреволюционной террористической группы и более развернутых показаний ее участников о практической деятельности братьев Сидорук» [1, арк. 120].

На виконання рішення прокуратури 5 серпня 1936 р. до справи було долучено характеристики на братів Сидоруків. У додатковому пакеті виявлено цілий ряд свідочств, довідок та інших документів, які датовані 1930-1935 рр. Більшість із них характеризують Г. Сидорука з позитивної сторони. Наприклад, директор Полтавського електромеханічного технікуму зазначав: «За час викладання т. Сидорук виявив себе як кращий ударник, до своїх обов'язків ставився добре, організував учбовий процес у своїх дисциплінах, добився високих якісних показників». Керівництво школи робітничо-селянської міліції НКВС 1934 р. нагородило Г. Сидорука грамотою за відмінну працю [1, арк. 138]. Зустрічалися й негативні, явно упереджені оцінки. Зокрема, директор Полтавського сільськогосподарського інституту повідомив, що Г. Сидорук активної участі у роботі громадських організацій не брав, а якщо й виступав на педрадах, то лише з питань побуту студентів. У документі знаходимо ще ряд закидів, які мали

показати негативні риси затриманого як викладача: «отличался исключительным рвачеством, что выражалось в том, что он всегда набирал себе чрезмерную нагрузку в различных школах Полтавы»; «характерной чертой Сидорука Г. М. является погоня за дешевым авторитетом среди студентов путем чрезмерно предупредительного, слащавого подхода» [1, арк. 124].

З 5 по 10 серпня 1936 р. було допитано свідків у справі. Викладач сільськогосподарського інституту Я. Харчин заявив, що Г. Сидорук уникав участі в суспільно-політичній роботі інституту. «Сидорук держал себя замкнуто, на собраниях не выступал, потому что он был недоволен мероприятиями советской власти и коммунистической партии. Мне многократно приходилось с ним говорить и на политические темы, но Сидорук открыто враждебных взглядов, хотя и не высказывал, но чувствовалось, что он говорит не искренне, и таит в себе какую-то ненависть по отношению к Советской власти» [1, арк. 128]. Інший свідок – доцент будівельного інституту С. Даншев – розповів слідчому, що в 1927-1928 рр. брати Сидоруки систематично відвідували автокефальний храм у Полтаві, підтримували зв'язки з церковним кліром і були прихованими противниками радянської влади [1, арк. 130]. Факти, що були надані свідками, в переважній більшості базувалися на їхніх здогадах, але для слідства цього було достатньо.

16 серпня 1936 р. заарештованим пред'явили матеріали додаткового слідства й надали право ознайомитися з показаннями свідків [1, арк. 131-132]. 25 серпня 1936 р. було оприлюднено обвинувальний акт. У документі зазначалося, що Сидоруки встановили контакт із терористичною групою в Москві, періодично їздили туди, влаштовували зібрання, на яких обговорювалися питання здійснення терористичних актів над керівниками партії та уряду, інформували про політичне становище в Україні, отримували завдання проводити роботу з підготовки селян до повстання. Крім того, братам закидали контрреволюційну агітацію серед викладачів Полтавського інституту народного господарства та зв'язки із засудженим письменником Г. Майфетом. Безпосередньо Г. Сидоруку ставили у вину наступні злочини: «а) состоял членом террористической группы в Москве; б) участвовал на совещании этой террористической группы; в) получал задание проводить на Украине работы по подготовке к вооруженному восстанию крестьян против Советской власти». Окремо в документі зазначалося, що Георгій та Сергій винними себе не визнали. Справу було направлено військовому прокурору ХВО для подальшого провадження [1, арк. 133-135]. Він перекваліфікував обвинувачення зі ст.ст. 54-11, 16-54-8 на ст.ст. 54-10, 54-11 КК УРСР, з огляду на те що «следствием не добыто материалов, изобличающих обвиняемых в проведе-

нии практической деятельности по террору» [1, арк. 138].

10 вересня 1936 р. матеріали було передано до Харківського обласного суду. 3 листопада того ж року було проведено нараду спеціальної колегії, яка ухвалила рішення про проведення виїзного закритого засідання в Полтаві [1, арк. 143]. Розгляд справи відбувся 15 листопада 1936 р. о 10.00, за відсутності адвоката та прокурора. На суді Г. Сидорук підтвердив показання, які дав під час попереднього слідства. Він відкидав звинувачення в належності до контрреволюційної організації та проведенні антирадянської діяльності. Після оголошення показань свідків, а також засуджених – Майфета, Чуйкової, Романського та інших, Георгій заявив, що їхні показання є помилковими. Дослівно він сказав: «Я с ними никаких разговоров никогда не имел» [1, арк. 162]. У протоколі наведено текст заключного слова підсудних, котрі не визнавали себе винними [1, арк. 162 зв.]. Після обговорення в нарадчій кімнаті було виголошено вирок. Спецколегія суду у складі голови суду – Камського, членів – Шевченка та Фадєєва засудила Георгія та Сергія Сидоруків за ст.ст. 54-10, ч. 1. та 54-11 КК УРСР терміном на 4 та 6 років, з поразкою у правах на 2 і 3 роки, без конфіскації майна [1, арк. 163-166] (див. документ № 1).

Засуджені підготували касаційну скаргу, яку 30 грудня 1936 р. розглянула спеціальна колегія Верховного суду УРСР. У документі наголошувалося на тому, що «Романський, Ельманович, Гавриленко дали проти Сидоруків неправдиві показання. Заперечуючи обвинувачення їх у належності до контрреволюційної організації, вони пояснили свій зв'язок зі згаданими особами випадковими зустрічами, а також поскаржилися на суворість обраної судом до них міри покарання, яку просили пом'якшити» [1, арк. 176]. Однак суд не підтримав клопотання та залишив вирок у силі. Засуджених перевели з полтавської в'язниці до Харкова, а звідти етапували до Ухтинсько-Печорського виправно-трудового табору.

Георгій Сидорук звільнився 1940 р. Його подальшу діяльність вже було охарактеризовано вище. Щодо С. Сидорука, то після закінчення терміну ув'язнення його було залишено в таборі до 15 листопада 1945 р. – без пред'явлення нового вироку. Після повернення він проживав у Мукачеві, де на той час єпископом був Нестор (Сидорук), згодом переїхав із братом у Курськ. Через кілька днів після смерті єпископа Сергія знову було заарештовано й відправлено на довічне поселення в Кустанайську область Казахської РСР. Матеріали щодо повторного арешту та засудження зберігаються в окремому томі [1, т. 2.]. У серпні 1954 р. заслання скасували, а 1956 р. С. Сидорук повернувся до Полтави.

У матеріалах справи міститься чимало документів, які охоплюють період 1956-1959 рр. Усі вони пов'язані із процесом реабілітації жертв сталінського тоталітаризму. Спочатку було виправдано письменника Г. Майфета (4 серпня 1956 р.), а пізніше – «групу О. Романського» (17 листопада 1956 р.). Таким чином, склалися всі підстави для зняття обвинувачення з братів Сидоруків. 22 грудня 1957 р. С. Сидорук подав клопотання про реабілітацію до Генеральної прокуратури СРСР. 15 листопада 1958 р. заступник прокурора Полтавської області І. Базь підписав постанову на ім'я начальника Управління КДБ в Полтавській області. В документі міститься вимога про проведення додаткового слідства у справі. Вже в січні 1959 р. були допитані М. Гавриленко, С. Данишев та М. Улашкевич, які проходили свідками по кримінальній справі 1936 р. До аналізу також залучили позитивні характеристики, витяги з довідок про реабілітацію «групи О. Романського», Г. Майфета, О. Постоєва та інших. У звіті начальника слідчого відділу УКДБ в Полтавській області від 29 січня 1959 р. вказувалося, що обвинувальний вирок від 15 січня 1936 р. підлягає скасуванню [1, арк. 232]. На основі вищезазначеного звіту заступник прокурора УРСР підготував протест [1, арк. 233-235]. 5 червня 1959 р. Президія Верховного суду УРСР розглянула кримінальну справу за протестом прокуратури на вирок спецколегії Харківського обласного суду від 15 листопада 1936 р. У результаті вирок було скасовано, а справу закрито за відсутністю складу злочину. В документі зазначалося, що обвинувачення проти братів Сидоруків ґрунтувалося на «неперевіреніх показаннях заарештованих на той час за іншими справами», а також те, що вони «були засуджені за злочини, яких фактично не вчиняли» [1, арк. 238] (див. документ № 2). Після повернення до Полтави Сергій Сидорук працював на педагогічній роботі. Інформації про його подальше життя не виявлено.

Висновки. Таким чином, дослідження матеріалів кримінальної справи дозволило нам з'ясувати невідомі досі факти з біографії єпископа Нестора. Результати аналізу протоколів допитів та інших документів дають можливість прослідкувати методи репресивної діяльності сталінського тоталітарного режиму щодо інтелігенції. Будь-яка критика заходів радянського уряду і партії могла вилитися в арешт, звинувачення за різними статтями Кримінального кодексу та багаторічне ув'язнення в таборах ГУЛАГу. НКВДисти діяли за чіткою схемою: створювали міфічні антирадянські організації, арештовували громадян, які висловлювали власну думку щодо різних аспектів суспільно-політичного життя, вибивали необхідні зізнання, виносили вирок на довгі роки ув'язнення. Розсекречення відомчих архівних фондів дає можливість сучасним пошуковцям заповнити «білі плями» вітчизняної історії.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

15 листопада 1936 р. – Вирок у справі Георгія та Сергія Сидоруків [1, арк. 186-187].

Секретно.

Дело № 554
1936 года

ПРИГОВОР (Уголовный)

Именем Украинской Социалистической Советской Республики

1936 года, ноября 15 дня, выездная Сессия Спецколлегии Харьковского Облсуда в гор. Полтаве, в составе председательствующего Камского, членов Коллегии Шевченко, Фадеева, при секретаре Ищенко, без участия сторон.

На Сидорука Сергея Мартыновича, 35 лет, уроженца города Седлеца (Польша), сына бывшего мирового судьи, беспартийного, женатого, с высшим образованием, до ареста являлся преподавателем рабфака института пищевой промышленности в г. Полтава, не судимого.

Сидорука Георгия Мартыновича, 32 лет, уроженца г. Заверинцы (Польша), сына бывшего мирового судьи, беспартийного, холостого, с высшим образованием, до ареста был преподавателем сельскохозяйственного института в гор. Полтаве, не судимого.

По обвинению их по ст.ст. 54-10, ч. 1 и 54-11 УК.

В судебном заседании и о материалах предварительного следствия Спецколлегия установила, что подсудимый Сидорук Сергей, начиная с 1930 года входил в состав Московской к-р террористической группы, периодически выезжал из Полтавы в г. Москву, где на квартире своего знакомого Романского Александра участвовал на совещаниях этой к-р группы. В 1932 году подсудимый Сидорук Сергей на квартире члена к-р террористической группы Романского в г. Москве, где присутствовали члены группы Эльманович, Чуйкова и жена Романского, информировал собравшихся о тяжелом положении крестьянства на Украине, в связи с коллективизацией, что благодаря коллективизации, все, якобы крестьянство, недовольно Соввластью, и пойдет на стихийные восстания. Там же, на собрании, по предложению Романского, подсудимый Сидорук Сергей принял поручение вести повстанческую агитацию среди крестьян и подбирать кадры для к-р группы на Украине. Эту работу он намеревался проводить вместе со своим братом Георгием Сидоруком, разделявшим к-р взгляды московской к-р группы, ставившей своей целью проведение террористических актов над руководителями партии и Советского правительства. На этом же собрании было решено проводить организованную борьбу с Соввластью, и на случай восстания крестьянства на Украине, возглавлять это движение. Кроме того, подсудимый Сидорук Сергей с 1920 по 1927 год, по показаниям Гавриленко, входил в состав полтавской к-р монархической группы, возглавляемой Поляковой и существовавшей под видом астрономического кружка, участвовал на собраниях группы, где выражал недовольство существующим Советским строем.

Подсудимый Сидорук Георгий, по показаниям членов к-р террористической группы Эльмановича и Романского, также являлся членом московской к-р террористической группы, участвовал один раз на собрании группы в квартире Романского в 1931-32 гг., где проводились к-р террористические разговоры (л. д. 81-114, 126).

Изложенное подтверждается материалами дела, показаниями свидетелей Улашкевича и членов к-р террористической группы, ныне осужденных Романского Александра, Чуйковой, Эльмановича, Гавриленко и Майфета. Спецколлегия считает доказанным, что подсудимый Сидорук Сергей состоял членом к-р террористической группы в гор. Москве и Полтаве, принимал участие в собраниях группы, где обсуждались вопросы о терроре над руководителями партии и правительства, информировал членов московской группы о положении крестьянства на Украине в к-р духе и получил задание вести повстанческую агитацию среди крестьян, т. е. совершил преступление, предусмотренное статьей 54-10 ч.1 и 54-11 УК.

Сидорук Георгий состоял членом к-р террористической группы в Москве и в одну из поездок в Москву из Полтавы, участвовал на собраниях группы, где велись террористические разговоры, т. е. совершил преступление, предусмотренное статьей 54-10 ч.1 и 54-11 УК.

Подсудимые оба виновным себя не признали и не привели существенных данных в опровержение показаний свидетелей. Переходя к избранию меры наказания, Спецколлегия учитывает степень совершения преступлений каждого из подсудимых и социальную опасность их для общества, а потому руководствуясь ст.ст. 296, 297 и 302 ч. 3. УПК и на основании ст. ст. 54-10 ч. 1 и 54-11 УК

ПРИГОВОРИЛА:

Сидорука Георгия Мартыновича подвергнуть лишением свободы в отдаленных исправительно-трудовых

лагерях сроком на четыре года с поражением в правах по п. п. «а», «б», «в» с. 29 УК сроком на 2 года.

Сидорука Сергея Мартыновича подвергнуть лишением свободы в отдаленных исправительно-трудовых лагерях сроком на шесть лет с поражением в правах по п. п. «а», «б», «в» с. 29 УК сроком на три года.

Засчитать обоим осужденным срок предварительного заключения с 14 февраля 1936 года. Мэру пресечения оставить – содержание под стражей в Полтавской тюрьме. Судебные издержки отнести за счет осужденных.

Приговор может быть обжалован в кассационном порядке в Верховный Суд УССР в 5-ти дневный срок со дня вручения осужденным копии приговора.

Председательствующий – Камский.

Члены: Шевченко, Фадеев.

№ 2

5 червня 1959 р. – Постанова про реабілітацію Георгія та Сергія Сидоруків [1, арк. 236-238].

Таємно.

ПОСТАНОВА № 1253 н-59

м. Київ

5 червня 1959 р.

ПРЕЗИДІЯ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

В складі: головуючого

Голови Верховного суду УРСР

Тов. Глух Ф. К.

Членів Президії: т. т. Кухаря О. В., Данченка М. І., Євсєєнко Т. С., Антонова М. Ф., Кузовкіна О. С.,

Глуценка Ю. І.

з участі заст. прокурора УРСР т. Самаєва М. Т.

розглянула кримінальну справу за протестом заступника Прокурора УРСР на вирок спецколегії Харківського обласного суду від 15 листопада 1936 р., яким по ст.ст. 54-10 ч.1 та 54-11 КК УРСР засуджені:

Сидорук Сергій Мартинович, 1901 р. народження, уродженець м. Седлець (Польща), безпартійний, з вищою освітою, до арешту працював викладачем робфака при Полтавському інституті харчової промисловості

– на шість років позбавлення волі у виправно-трудовому таборі з поразкою прав по п.п. «а, б, в» ст. 29 КК УРСР на три роки.

Сидорук Георгій Мартинович, 1904 р. народження, уродженець м. Заверинці (Польща), безпартійний, з вищою освітою, до арешту працював викладачем в Полтавському сільськогосподарському інституті

– на чотири роки позбавлення волі у виправно-трудовому таборі з поразкою прав по п.п. «а, б, в» ст. 29 КК УРСР на два роки.

Ухвалою спецколегії Найвищого суду УРСР від 30 грудня 1936 р. вирок залишено в силі.

Заслухавши доповідь члена Верховного суду УРСР Каплунової Є. І. та висновок заст. прокурора УРСР Самаєва М. Т., який підтримував протест, і вважав, що справу відносно Сидорука С. і Сидорука Г. належить закрити за відсутністю складу злочину, Президія Верховного суду УРСР

установила:

Сидорук Сергій і його брат Сидорук Георгій визнані винними в тому, що вони з 1930 р. були членами московської контрреволюційної терористичної групи, в яку крім них входили Романський Олександр, Ельманович, Чуйкова, Романська Ольга, Яблонський та Грюнваль.

Як члени цієї контрреволюційної групи вони періодично приїжджали в м. Москву на збори групи, які влаштовувалися на квартирі Романського і проводили там різні антирадянські розмови, спрямовані проти заходів радянського уряду відносно колективізації. Від контрреволюційної групи Сидорук Сергій одержав завдання проводити антирадянську агітацію серед селян і підбирати кадри для контрреволюційної групи.

В протесті заст. Прокурора УРСР посиляється на недоведеність обвинувачення Сидорука Сергія і Сидорука Георгія та прохає вирок обласного суду і ухвалу Найвищого суду УРСР відносно них скасувати і справу переведенням закрити.

Протест підлягає задоволенню.

Як видно з матеріалів справи, обвинувачення Сидорука Сергія і Сидорука Георгія органи слідства і суд обґрунтували на неперевіренних показах заарештованих в той час по іншим справам Гавриленка, Ельмановича, Чуйкова, Романського Олександра і Майфета, протоколи допиту яких в копіях приєднані до цієї справи.

З копій протоколів допитів цих осіб видно, що вони нібито визнавали, що утворювали з себе контрреволюційну групу, в яку також входили Сидорук Сергій і Сидорук Георгій.

На попередньому слідстві і в судовому засіданні Сидорук Сергій і Сидорук Георгій не визнавали себе винними в пред'явленому обвинуваченні, заперечували покази Гавриленка, Чуйкової, Ельмановича, Романського, Романської та Майфета і посилялися, що ні до якої контрреволюційної групи вони не входили,

нічого про існування такої групи вони не знають і що ніякою антирадянською діяльністю вони не займалися.

Не дивлячись на це, Майфет, Романський, Чуйкова і Ельманович ні на попередньому слідстві, ні в судовому засіданні по справі про обвинувачення Сидорука Сергія і Сидорука Георгія зовсім не допитувалися.

У судовому засіданні суд допитав лише двох свідків – Улашкевача і Даншева, які нічого про будь-яку антирадянську діяльність Сидорука Сергія і Сидорука Георгія не показували.

При такому положенні у суду не було підстав виносити відносно Сидорука Сергія і Сидорука Георгія обвинувальний вирок.

Крім того, в 1959 р. органи КДБ провели додаткову перевірку матеріалів, по яких Сидорук Сергій і Сидорук Георгій були засуджені. В процесі цієї перевірки встановлено, що вирок Військової колегії Верховного суду СРСР відносно Майфета від 1936 р. і постановою особливої наради при НКВС СРСР відносно Романського, Ельмановича, Чуйкової та інших, які нібито були учасниками тієї контрреволюційної групи, участь в якій ставилася в вину Сидоруку С. і Сидоруку Г. в 1956 р. Верховним судом СРСР скасовані і справи на них переведенням закриті за відсутністю складу злочину. Ніяких доказів про те, що в дійсності існувала якась контрреволюційна група, до якої нібито входили Сидорук Сергій і Сидорук Георгій, при додатковій перевірці не встановлено.

Не встановлено також ніяких даних і про те, що Сидорук Георгій та Сидорук Сергій займалися антирадянською агітацією, або будь-якою іншою контрреволюційною діяльністю.

Після відбуття покарання Сидорук Сергій, як це видно із матеріалів справи, за постановою особливої наради при МДБ СРСР від 19 січня 1952 р. по тим же матеріалам, по яким в 1936 р. був засуджений знову безпідставно, був виселений на спецпоселення в Кустанайську область.

Ця постанова особливої наради відносно Сидорука теж підлягає скасуванню.

Оскільки додатковою перевіркою проведеною органами КДБ встановлено, що Сидорук Сергій і Сидорук Георгій в 1936 р. були засуджені за злочини, яких фактично не вчиняли, то вирок відносно них підлягає до скасування, а справа до закриття переведенням, не за недостовірністю обвинувачення, як про це йдеться в протесті, а за відсутністю складу злочину.

Погоджуючись з протестом заст. Прокурора УРСР, Президія Верховного Суду УРСР

ПОСТАНОВИЛА:

Вирок спецколегії Харківського обласного суду від 15 листопада 1936 р., і ухвалу спецколегії Найвищого суду УРСР від 30 грудня 1936 р. відносно Сидорука Сергія Мартиновича і Сидорука Георгія Мартиновича скасувати і справу переведенням закрити за відсутністю складу злочину.

Постанову особливої наради при МДБ СРСР від 19 січня 1952 р. відносно Сидорука Сергія Мартиновича теж скасувати, справу переведенням закрити і його від спецпоселення звільнити.

Головуючий Ф. Глух.

1. Архів Управління Служби Безпеки в Полтавській області. Архівно-кримінальна справа № 6336-с. – Т. 1. – 244 арк.; Т. 2. – 58 арк.
2. Бажан О. «Великий терор» на Харківщині: масштаби, виконавці, жертви / О. Бажан, В. Золотарьов // Краєзнавство. – 2012. – № 1. – С. 85-101.
3. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950) / Б. Боцюрків. – Пер. з англ. Н. Кочан; За ред. О. Турія. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – XX + 268 с.
4. Войналович В. Партиїно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років: політологічний дискурс: [Монографія] / В. Войналович. – Ін-т політ. і етнонац. досліджень НАН України. – К.: Світогляд, 2005. – 742 с.
5. Государственный архив Российской Федерации. – Ф. Р-6991. Совет по делам религий при Совете Министров СССР. – Оп. 7: Личные дела высших служителей культа. – Дело 84: Епископ Курский Нестор (Сидорук Георгий Мартынович) (29 сентября 1945 - 4 марта 1949). – На 45 листах.
6. Данилец Ю. Нестор (Сидорук) – первый Мукачево-Ужгородский архиерей / Ю. Данилец // Государство, общество, церковь в истории России XX-XXI веков: [Материалы XV Междунар. науч. конференции, Иваново, 23-24 марта 2016 г.]. – В 2 ч. – Ч. 1. – Иваново: Изд-во «Ивановский государственный университет», 2016. – С. 117-123.
7. Данилец Ю. Документи ГАРФ про діяльність єпископа Мукачівсько-Ужгородського Нестора (Сидорука) / Ю. Данилец // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. На пошану київського митрополита Євгенія (Болховітінова): [Матеріали Чотирнадцятої Міжнар. наукової конференції (25 травня - 3 червня 2016 р.)]. – К., 2016. – С. 198-200.
8. Козловский А., свящ. Поездка в Харбин / А. Козловский // Журнал Московской патриархии. – 1949. – № 11. – С. 7-9.
9. Концевич Н., прот. Епископ Курский и Белгородский Нестор (некролог) / Н. Концевич // Журнал

- Московской патриархии. – 1951. – № 11. – С. 7-8.
10. Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. – К.: Державне видавництво політичної літератури, 1950. – 168 с.
 11. Майфет Григорий Йосифович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gulagmuseum.org/show/Subject.do?object=251898&language=1>. [Останній візит – 3 серпня 2017 р.].
 12. Назначения на архиерейские кафедры [наречение и хиротония архимандрита Нестора (Сидорук) во епископа Уманского] // Журнал Московской патриархии. – 1945. – № 10. – С. 31.
 13. Нестор, епископ. Из Закарпатья / Нестор // Журнал Московской патриархии. – 1947. – № 8. – С. 37.
 14. Письма патриарха Алексия I в Совет по делам Русской православной церкви при Совете народных комиссаров – Совете министров СССР. 1945-1970 гг. – Под ред. Н. А. Кривовой; отв. сост. Ю. Г. Орлова; сост. О. В. Лавинская, К. Г. Ляшенко. – В 2 т. – Т. 1: 1945-1963 гг. – М., 2009. – 847 с.
 15. Пребывание в Москве епископа Мукачевского Владимира // Журнал Московской патриархии. – 1945. – № 11. – С. 20-21.
 16. Раздорский А. Архиереи Курского края XVII–XX вв.: [Краткий биографический справочник] / А. Раздорский. – Курск: Регион-Пресс, 2004. – 127 с.
 17. Реабілітовані історією. Полтавська область: Науково-документальна серія книг. – Київ-Полтава: Видавництво АСМІ, 2006. – Кн. 4. – 736 с.
 18. Ревегук В. Полтавщина в роки рдяньсько-німецької війни (1941-1945) / В. Ревегук. – Полтава: Дивосвіт, 2010. – 292 с.
 19. Сводка важнейших показаний арестованных по ГУГБ НКВД СССР За 7–8 февраля 1938 г. // Лубянка. Советская элита на сталинской голгофе. 1937-1938. Архив Сталина: Документы и комментарии / Сост. В. Н. Хаустов. – М.: МФД, 2011. – С. 57-68.
 20. Смирнов А., прот. Поездка в Венгрию / А. Смирнов // Журнал Московской патриархии. – 1946. – № 9. – С. 45-53.
 21. Федосеев А. Албанская миссия епископа Нестора (Сидорука) [Електронний ресурс] / А. Федосеев // Studia Humanitatis. Международный электронный научный журнал. – 2005. – № 2. – Режим доступу: <http://sthum.ru/content/fedoseev-albanskaya-missiya-episkopa-nestora-sidoruka>. [Останній візит 29 липня 2017 р.].
 22. Фенич В. Греко-католики, православні і влада на Закарпатті (осінь 1944 - зима 1946 рр.) / В. Фенич // Carpatica-Карпатика. – Вип. – 35: Європейські цінності та конфесійно-національна ідентичність населення Українських Карпат. – 2006. – С. 232-246.
 23. Хроника (назначения и перемещения архиереев) [епископ Ужгородский и Мукачевский Нестор (Сидорук) назначен епископом Курским и Белгородским] // Журнал Московской патриархии. – 1948. – № 9 – С. 40.

РЕЗЮМЕ

ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ ПРАВОСЛАВНОГО ЕПИСКОПА НЕСТОРА (СИДОРУКА) (1904-1951) В СВЕТЕ НОВЫХ АРХИВНЫХ ДОКУМЕНТОВ

Данилец Ю. В. (Ужгород)

В статье исследован неизвестный сюжет из биографии епископа Нестора (Сидорука), связанный с репрессиями против него в 1936 г. На основании материалов уголовного дела автор изучает ход следствия и анализирует результаты расследования. Показана позиция свидетелей по делу, приведены выдержки из характеристик и справок. Анализ документов дал основание сделать вывод о том, что Г. Сидорук был осужден необоснованно.

Ключевые слова: группа, осужденный, обвиняемый, приговор, свидетель, суд.

SUMMARY

THE COURSE OF LIFE OF THE ORTHODOX BISHOP NESTOR (SIDORUK) (1904-1951) IN THE LIGHT OF THE NEW ARCHIVAL DOCUMENTS

Yu. Danylets (Uzhhorod)

The article explores an unknown story from the biography of Bishop Nestor (Sidoruk), related to the repression against him in 1936. The author, based on the materials of the criminal case, studies the investigation and analyzes the results of the investigation. The position of the witnesses in the case is shown, excerpts from the characteristics and references are given. Analysis of the documents gave grounds to conclude that G. Sidoruk was convicted unreasonably.

Keywords: accused, convict, court, group, sentence, witness.

УДК 94(477.87) «1921/1930»:329-057.87

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ КАРПАТОУКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ У ПРАЗІ (1921-1930) (ДО ПИТАННЯ ПРО ЇХ ПАРТІЙНУ САМОІДЕНТИФІКАЦІЮ)

Куцов К. О. (Ужгород)

У статті на основі архівних та опублікованих джерел висвітлено участь карпатоукраїнських студентів у діяльності чехословацьких політичних партій 1921-1930 рр. Автором проаналізовано процес становлення та діяльність припартійних груп, які у той час існували в карпатоукраїнському студентському середовищі, та їх вплив на діяльність фахових товариств карпатоукраїнських студентів.

Ключові слова: студенти, партії, політична діяльність, Підкарпатська Русь, Чехословаччина, Прага.

Постановка проблеми. Однією з ознак періоду перебування Підкарпатської Русі у складі Чехословацької республіки було активне залучення місцевої інтелігенції до суспільно-політичного життя. В умовах демократичного режиму дефіцит серед місцевого населення професійних політиків зумовив перебирання цих функцій інтелектуалами. Як наслідок, значна частина педагогів, священників, юристів, літераторів, журналістів, підприємців, діячів культурно-освітніх товариств і фахових організацій одночасно виконували керівні функції у локальних партійних утвореннях та філіях загальнодержавних партій. Це обумовлювалося, перш за все, внутрішніми проблемами краю (соціально-економічне становище, нерозв'язані питання автономії і територіальних меж, «мовний спір» тощо), осторонь яких інтелігенція залишатися не бажала. Не бажало цього й її наймолодше покоління – студентство.

Метою дослідження є висвітлення участі карпатоукраїнських студентів у діяльності чехословацьких політичних партій у 1921-1930 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Станом на сьогодні питання партійної історії міжвоєнного Закарпаття (Підкарпатської Русі) досить детально висвітлено у працях вітчизняних та зарубіжних учених [10; 15; 23], однак участь у партійному житті студентства дотепер залишалася поза ретельною увагою дослідників.

Виклад основного матеріалу. Зародження карпатоукраїнського студентського руху в ЧСР відбулося на рубежі 1920-1921 рр. з утворенням у Празі русофільського гуртка «Возрождение» (4 листопада 1920 р.) та народовецького «Союзу Підкарпатських Руських Студентів» (24 квітня 1921 р.). Зважаючи на невелику чисельність та мінімальний досвід громадської діяльності, у перші роки свого існування обидві організації намагалися якомога далі дистанціюватися від політики. Редактор журналу «Подкарпатській Студентъ» Олександр Фединець (1897-1987) на початку 1922 р. навіть писав з цього приводу: «Политика есть погильею молодежи! – Братя политиканты! До вас относятся сии слова. Не

хотіть связати руки нашей молодой генерации своими политическими гаслами, но если наша липша будущность на сердці лежит, сей цвіт най ростет свободно, най научается сам спознавати жизнь, світ, для нас практичны и благодарны средства, идеи» [1]. Зауважимо, що деякі з тодішніх членів «Возрождения» та СПРС усе ж підтримували зв'язки з локальними партійними проектами, які в той час з'являлися у Підкарпатській Русі та Пряшівщині [6, арк. 242], однак масового характеру це явище не мало.

Ситуація почала істотно змінюватися на початку 1924 р. напередодні перших виборів до Національних Зборів ЧСР, проведених на території Підкарпатської Русі. 30 січня 1924 р. у Празі під керівництвом члена «Возрождения» Віктора-Гейзи Барана (1903-1943) відбулися установчі збори «Союзу карпаторусских аграрных академиків», що став першою припартійною організацією карпатоукраїнського студентства. Її головними цілями були проголошені ознайомлення студентів з ідеями «аграризму» та їх підготовка до політичної діяльності. Організація стала автономним підрозділом Центрального Союзу аграрних студентів ЧСР («Ústředni Svaz Agrárních Akademiků» / USAA), а її головним політичним партнером було визначено філію Аграрної партії в Підкарпатській Русі [14]. Оскільки «аграрні академіки» були першим політичним проектом карпатоукраїнських студентів, то на момент створення до їх лав записалася значна частина активу як «Возрождения», так і СПРС. Серед причин масової орієнтації карпатоукраїнських студентів на «партію влади» було й прагматичне бажання в подальшому зробити кар'єру на державній службі. Принаймні, в цьому згодом зізнавалися деякі з тогочасних «аграрних академіків» [2, арк. 19].

Наступним припартійним проектом карпатоукраїнського студентства став «Союз соціал-демократичних студентів з Підкарпатської Русі», утворений у Празі в другій половині 1925 р. на чолі зі студентом-медиком Миколою Різдорфером (1901-?). Організація декларувала плюралізм у наці-

онально-мовному питанні. Її членами на початковому етапі діяльності були карпатоукраїнські студенти обох мовних напрямів, а також студенти інших національностей, які походили з Підкарпатської Русі. Як згадували пізніше самі активісти, організація здійснювала своєрідну підготовку студентства до діяльності у Чехословацькій соціал-демократичній партії (ЧСДП) [8, с. 397]. На відміну від «аграрних академіків», «соціал-демократичні студенти» із самого початку не відзначалися особливою масовістю. Так, станом на 1927 р. до організації належало лише 20 слухачів празьких вишів [24, с. 269].

За даними чехословацької поліції, станом на 1926 р. у середовищі карпатоукраїнських студентів Праги існував також неформальний гурток комуністичного спрямування, очолюваний студентом філософського факультету, членом «Возродження» Степаном Петрусом (1895-1975). Останній, до речі, долучився до комуністичного руху ще 1919 р., як солдат угорської «червоної армії». У таємній належності до комуністів поліцейські органи підозрювали багатьох студентів із Підкарпатської Русі (у більшості – євреїв та угорців). Серед них були, зокрема, ряд активних діячів «Возродження» та СПРС того часу [6, арк. 13-344]. Проте, чи мали ці підозри конкретне підґрунтя, нині сказати важко.

На середину 1920-х рр. з усіх перерахованих об'єднань найбільш активну діяльність безумовно демонстрували «аграрні академіки». Зокрема, від 1925 р. їх очільник за посадою постійно обирався заступником голови USAA [9]. У червні того ж року організація почала випускати в Празі студентський журнал «Лучшая доля», правда, за браком фінансів зуміла видати лише 2 номери [24, с. 269]. Водночас внутрішній згуртованості товариства перешкождали конфлікти на мовному підґрунті, які з певною регулярністю виникали в його лавах. До прикладу, в середині 1925 р. «аграрні академіки» різко відмежувалися від дій свого колеги, редактора газети «Novoje Vremja» В.-Г. Барана, звинувативши його в популяризації русинства та сприянні чехізації Підкарпатської Русі [13].

Конфлікт у лавах «аграрних академіків» наступного року знайшов резонансний відгосок серед усього карпатоукраїнського студентства. Так, 7 березня 1926 р. під головуванням члена «Возродження» Гаврила Михалича (1902-1982) у Празі відбулися загальні збори карпатоукраїнського студентства. Приводом для цього послужувало розпорядження уряду ЧСР «Про мову», де, окрім іншого, офіційною мовою діловодства на території Підкарпатської Русі було визначено виключно чеську мову. На зборах виступили представники обох мовних течій, які у своїх доповідях піддали різкій критиці дії уряду ЧСР стосовно Підкарпатської Русі й Пряшівщини. За підсумками зборів було ухвалено резолюцію, яку надіслали президенту та

уряду ЧСР. У ній студенти назвали уряд ЧСР некомпетентним у прийнятті будь-яких розпоряджень стосовно мовного питання у Підкарпатській Русі; вимагали заміни усіх чиновників-чехів, які працювали в урядових установах Підкарпатської Русі, але не володіли мовою місцевого населення, закриття газет «Podkarpatské Hlasy» та «Novoje Vremja», надання «руській» мові статусу офіційної на території Пряшівщини. Учасники зборів також звернулися до населення й парламентських представників краю з проханням підтримати цей протест. Підписи під текстом резолюції поставили представники усіх легальних об'єднань карпатоукраїнського студентства, які на той час діяли у Празі: голова «аграрних академіків» Едмунд Гойдич (1901-?), голова СПРС Юлій Бокшай (1901-?), заступник голови «соціал-демократичних студентів» Михайло Калинов (1901-1992) та голова «Возродження» Гаврило Чопей (1902-1988) [12]. Примітно, що членство окремих учасників зборів та підписантів резолюції в Аграрній партії не завадило їм виступати із критикою дій уряду, які суперечили інтересам рідного краю й були черговим відступом від обіцяної автономії.

До речі, для чехословацької влади вчинок карпатоукраїнських студентів був відвертою несподіванкою. Цим пояснюється надмірна увага до провідних учасників зборів, окремі з яких (зокрема М. Різдорфер, Е. Гойдич) вже за кілька днів потому були допитані поліцією на предмет лояльності республіці [6, арк. 320]. Політична активність студентів спричинила суттєве обурення й серед провладних кіл безпосередньо в Підкарпатській Русі. Зокрема, наближена до Аграрної партії газета «Podkarpatské Hlasy» з цього приводу написала, що «студенти-русини вирішили зайнятися політикою, оскільки нездатні скласти іспити» [22].

Розпорядження «Про мову» та інші непопулярні дії чехословацького уряду щодо Підкарпатської Русі помітно послабили авторитет Аграрної партії серед карпатоукраїнського студентства. Це стало причиною суттєвого зменшення членської бази «Союза карпаторусских аграрных академиків». Зокрема, на кінець 1927 р. із понад 150 карпатоукраїнських студентів, які навчалися у Празі, «аграрними академіками» були лише 30 [24, с. 269]. Кількісних, а радше іміджевих втрат організація зазнала й у середині 1928 р., коли її лави голосно залишила група студентів-русофілів, очолюваних Василем Лендельом (1905-?). Свій вчинок вони мотивували тим, що «сини Підкарпатської Русі не мають морального права належати до партії, за підтримки якої у краї збудовано понад 100 чеських шкіл» [3].

Наслідком указаних подій стала масова переорієнтація підкарпатських і пряшівських студентів-русофілів на опозиційну Чеську Націонал-Демократичну партію. Такий вибір не був дивним,

позаяк лідер цієї політичної сили Карл Крамарж (1860-1937), відомий своїми русофільськими симпатіями, ще від початку 1920-х рр. підтримував тісні зв'язки із «Возрождением» та надавав йому помітну спонсорську допомогу. 17 листопада 1928 р. у Празі відбулися установчі збори товариства «Молодая Генерация Карпаторусских Студентов», головою якого став уже згадуваний Василь Лендьел. На момент створення «Молодая Генерация» об'єднала більшу частину празьких студентів-русофілів. Вона оголосила себе автономним підрозділом організації «Studentský odbor Mladé generace Československé národní demokracie» – студентсько-молодіжного крила ЧНДП (вже 20 листопада В. Лендьел взяв участь у щорічних загальних зборах цієї структури та був обраний членом її правління [25]), а своїми політичними партнерами – «Русское Народное Соединение» (РНС) та «Русскую Народную партию на Словакии» (РНП) – локальні політичні утворення, які були фактичними репрезентантами ЧНДП у Підкарпатській Русі та Пряшівщині [21].

Співпраця «Молодой Генерации» з РНС, яке не мало розгалуженої партійної структури, носила радше декларативний характер і на практиці проявлялася хіба що у висвітленні студентської проблематики на шпальтах партійної газети «Свободное Слово». Натомість взаємини із РНП були більш помітними та продуктивними. Крім регулярних дописів на шпальтах партійного часопису «Народная Газета», члени «Молодой Генерации» брали активну участь в організованих партією масових заходах та її агітаційних кампаніях. До прикладу, восени 1928 р. Іван П'єщак (1904-1972), Ігор Левканич (1909-1962) та інші студенти-пряшівчани були активними учасниками агітаційних заходів РНП під час виборів до земського та ряду окружних представництв Словаччини [11]. А 4 листопада 1930 р. представники «Молодой Генерации», користуючись своєю більшістю, домоглися обрання лідера РНП Костянтина Мачика (1862-1938) почесним членом товариства «Возрождение» [7].

На відміну від націоналістичних тенденцій у діяльності колег-русофілів, студенти-народовці, об'єднані в лавах СПРС, наприкінці 1920-х рр. перебували під помітним впливом партій лівого спектру, зокрема ЧСДП. Достатньо наголосити хоча б на тому, що студенти Юрій-Августин Шерегій (1907-1990), Микола Русинко (1906-?) та Микола Бандусяк (1909-2002), які у 1927-1931 рр. очолювали СПРС, одночасно були активними діячами «Союзу соціал-демократичних студентів», а сама організація у цей час нерідко проводила збори у «домівці» СПРС. У внутрішній документації СПРС цього періоду також зафіксовано, що товариство неодноразово зверталось до парламентських представників ЧСДП Юлія Гусная (1893-?) та Яромира Нечаса (1888-1945) за протекцією у вирішенні різних непорозумінь з урядовими інституціями [19, арк. 43-52].

А 1930 р. провідні діячі підкарпатської філії ЧСДП Василь Климпуш (1891-1965) та Михайло Марущак (1892-1966) були обрані почесними членами СПРС [18, арк. 22, 24].

У поліційних звітах, датованих першою половиною 1928 р., констатовувався також суттєвий вплив на діяльність СПРС з боку Підкарпатського крайкому Комуністичної партії Чехословаччини. Відзначалася, зокрема, співпраця товариства із комуністичними часописами «Наша Земля» (у 1927-1928 рр. правління СПРС вело тут постійну рубрику «Студентський куток») та «Карпатська Правда». Головним комуністичним агітатором усередині СПРС, за даними поліції, був Михайло Фущич (1907-?), який у той час навчався на юридичному факультеті Празького Карлового університету [5, арк. 72, 74].

Після того як М. Фущич перевівся на навчання до Братиславського університету, найбільш яскравими репрезентантами комуністичного крила в лавах СПРС стали студенти-правники Павло Добровський (1907-1984) та Микола Цуперяк (1908-1999). Якщо об'єктивно оцінювати, то діяльність студентів-комуністів усередині СПРС мала й позитивні наслідки. Зокрема, саме їхньою заслугою можемо вважати остаточний перехід організації на проукраїнські позиції, що відбувся на загальних зборах 10 лютого 1929 р. Тоді, після змістовної доповіді П. Добровського, члени СПРС ухвалили радикальну резолюцію, в якій, серед іншого, було зазначено: «Населення Закарпаття, що ще й дотепер носить на собі назву «русини», «руснаки», це органічна складова частина українського народу, що заселює Радянську Україну, Західну Україну (цебто Галичину, Волинь, Полісся, Холмщину), Буковину, частину Басарабії та деякі землі Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки. Населення цих територій говорить одною і тою самою українською мовою, має одну і ту саму літературу, одні і ті самі звичаї, один і той самий побут та народне мистецтво <...>. З огляду на це нема ніяких основ для теорій про національну окремішність «русського» населення Закарпаття від решти українського народу <...>. Усіх, хто дотепер прикривається русинством (певно, малася на увазі підкарпатська народовецька інтелігенція старшого покоління. – К. К.), уважаємо свідомими чи несвідомими союзниками наших гнобителів» [17, арк. 2-5]. Подібної сміливості у трактовці національно-мовного питання в той час не дозволяла собі жодна з народовецьких організацій Підкарпатської Русі.

Крім названої, збори ухвалили також резолюцію про засудження заборони комуністичного українського журналу «Наша Земля», прийняли рішення про перехід на український фонетичний правопис радянського зразка, перейменування організації у «Союз Підкарпатських Українських Студентів» та проведення в Ужгороді З'їзду народовець-

кої молоді [17, арк.1, 5, 6]. Проте вже на стадії підготовки з'їзду серед студентів стався міжпартійний конфлікт. Унаслідок цього на початку червня 1929 р. П. Добровський пішов з посади секретаря СПРС та відмовився від членства у підготовчому комітеті з'їзду, вважаючи проект його резолюцій недостатньо радикальним [19, арк. 6, 10]. Тоді ж гектографним способом студенти-комуністи випустили 20-сторінковий альманах «Ластівка», в якому виклали власну позицію щодо більшості актуальних питань політичного життя Підкарпатської Русі. Наклад альманаху невдовзі було розповсюджено серед молоді кількох сіл краю (крім самих П. Добровського та М. Цуперяка, його поширенням займалися учні Берегівської гімназії – майбутні члени СПРС Михайло Антал (1909-?), Іван Кошан (1911-1993) та інші) [4, арк. 14-31]. Одним із програмних тверджень видання було: «Чеська влада боїться, щоб наше населення не довідалося, що в Галичині і на Радянській Україні живе той самий український народ та щоб хотіли з'єднатися з радянськими братами-українцями в одну державу» [4, арк. 4-5]. Крім цього, на сторінках «Ластівки» різкому осуду піддавалися чехізація Підкарпатської Русі, діяльність місцевих русофілів та деяких діячів проукраїнського табору, русинофілство греко-католицького духовенства, антирадянська позиція української еміграції у ЧСР тощо [4, арк. 6-13]. Критикувалася також і діяльність самого СПРС за недостатню «національно-освідомлюючу працю поміж українським населенням Закарпатської України» [4, арк. 6].

Суперечки П. Добровського та М. Цуперяка з рештою активу СПРС зафіксовані також у кількох протоколах зборів організації за 1929/30 навчальний рік (3 березня 1930 р. СПРС навіть виніс догану М. Цуперяку за порушення статуту) [19, арк. 10, 25,

40-41, 47, 53-54]. Крім цього, названі студенти неетично дозволяли собі публічне паплюження діяльності СПРС на шпальтах комуністичної преси. Зокрема, в одній із таких публікацій СПРС було названо «реакційною і фашистською групою» [20]. В авторстві цих пасквілів члени організації підозрювали П. Добровського. Коли восени 1932 р. його було виключено з лав СПРС, однією із причин вердикту було названо саме це [16, арк. 4-5].

Висновки. Отже, майже від моменту зародження карпатоукраїнського студентського руху в ЧСР його активісти у міру можливостей намагалися брати участь у політичному житті. Найяскравіше їх політична діяльність проявилася у взаєминах із політичними партіями, наслідком чого стало утворення в Празі ряду припартійних товариств і гуртків карпатоукраїнських студентів. У цих об'єднаннях перший політичний досвід та певний рівень пізнаваності серед земляків дістали В.-Г. Баран, М. Різдорфер, Г. Михалич, І. П'ещак, М. Бандусяк, М. Цуперяк, І. Левканич та інші студентські активісти, які з часом (кінець 1930-х рр. та пізніше) відіграли помітну роль у суспільно-політичному житті Закарпаття та Східної Словаччини. Впродовж 1924-1930 рр. відбулася помітна зміна у політичних симпатіях (партійній самоідентифікації) карпатоукраїнського студентського активу від майже безальтернативної підтримки проурядової Аграрної партії до масової співпраці з опозиційними силами. При цьому якщо симпатії студентів-русофілів схилилися до партій націоналістичного спрямування, то студенти-народовці перебували під впливом партій лівого спектру. Загалом же співпраця карпатоукраїнського студентства з політичними партіями свідчить про їх активну життєву позицію та бажання впливати на вирішення політичної долі рідного краю, що, безумовно, було позитивним.

1. Алфа. Слово кь своимъ // Подкарпатській Студентъ [Прага]. – 1922. – 5. IV. – № 1. – С. 1.
2. Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 7: Кримінальні справи на осіб, знятих з оперативного обліку. – Спр. С-1487: По обвиненію Данкулинець Владимира Михайловича по ст. 58-3 УК РСФСР (6 августа 1944 г. – 6 января 1945 г.). – 122 арк.
3. Виступленіє ізъ аграрной партіи // Свободное Слово [Мукачево]. – 1928. – 4 июля. – С. 4.
4. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). – Ф. 2: Президія Крайового управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1928-1938 рр. – Оп. 1. – Спр. 154: Листування з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами про діяльність підозрілих осіб, поширення брошури «Ластівка», військові дезертири, в'їзд вчених з-за кордону. – Т. 1. (5 квітня 1929 р. – 16 лютого 1933 р.). – 186 арк.
5. ДАЗО. – Ф. 29: Президія Цивільної Управи Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919-1928 рр. – Оп. 3. – Спр. 804: Листування з Міністерством внутрішніх справ і поліційними урядами про діяльність культосвітніх товариств на Підкарпатській Русі («Просвіта», «Духнович» і інші) (28 грудня 1923 р. – 6 червня 1928 р.). – 104 арк.
6. ДАЗО. – Ф. 29. – Оп. 3. – Спр. 598: Листування Міністерства внутрішніх справ з поліційними урядами з питання комуністичної агітації студентів вищих учбових закладів, інформації про їхню діяльність, списки студентів (10 серпня 1926 р. – 29 лютого 1927 р.). – 345 арк.
7. Д-рѣ К. П. Мачиць почетнымъ членомъ о-ва «Возрожденіе» / За ОКС «Возрожденіе»: В. В. Анталовській, предсѣдатель, И. В. Андрашко, секретарь // Народная Газета [Пряшевѣ]. – 1930. – 20 декабря. – С. 1.
8. З протоколу допиту заарештованого контролера партії Українське Національне Об'єднання Бандусяка М. М. // Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії. – Т. I / Упоряд.:

- О. Д. Довганич, О. М. Корсун, О. М. Пагіря. – Ужгород: Закарпаття, 2009. – С. 396-400.
9. Карпаторусская аграрная молодежь в работѣ за Подк. Русь // Карпаторусскій Вѣстник [Ужгородь]. – 1925. – 2 іюня. – С. 4.
 10. Ліхтей І. Українське питання в діяльності політичних партій Підкарпатської Русі (1919-1939) / І. Ліхтей // Закарпатська Україна у складі Чехословаччини (1919-1939): [Збірник матеріалів 6-ої наукової карпатознавчої конференції]. – Пряшів, 2000. – С. 81-90.
 11. Призывъ карпаторусскаго студенчества въ Прагѣ къ русскому народу Пряшевщины / І. Пьещакъ, І. Левканичъ и др. // Народная Газета [Пряшевъ]. – 1928. – 24 ноября. – С. 3.
 12. Протестъ карпаторусскихъ студентовъ / Къ резолюціи приключились въ имени: Соціального Союза Подкарпатскихъ Русскихъ Студентовъ – [Ю.] Бокшай, Союза Соц. дем. академиковъ – М. Калиновъ, Союза Карпаторусскихъ аграрныхъ академиковъ – Э. Гойдичъ, КРСК «Возрожденіе» – Г. Чопей // Народная Газета [Пряшевъ]. – 1926. – 1 апрѣля. – С. 3.
 13. Протестъ противъ газеты «Novoje Vremja»: Письмо Союза Карп.-русс. Аграрныхъ Студентовъ въ Прагѣ / Э. Гойдичъ, предсѣдатель, Г. Баторій, за секретаря. Прага, 27. VI. 1925 // Русская Земля [Ужгородь]. – 1925. – 9 іюля. – С. 2.
 14. Студенческій обзоръ // Карпаторусскій Вѣстник [Ужгородь]. – 1924. – 1 февраля. – С. 12
 15. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919-1939) / М. Токар. – Ужгород, 2006. – 380 с.
 16. Центральний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО). – Ф. 4392: Союз підкарпатських руських студентів в Празі. – Оп. 1. – Спр. 2: Книга протоколів засідань виділу і загальних зборів Союзу (7 жовтня 1922 р. – 22 січня 1939 р.). – 94 арк.
 17. ЦДАВО. – Ф. 4392. – Оп. 1. – Спр. 3: Резолюції загальних зборів членів Союзу з протестом проти національного пригноблення українського населення Закарпаття з боку чеської влади. Копії (10 лютого 1929 р.). – 6 арк.
 18. ЦДАВО. – Ф. 4392. – Оп. 1. – Спр. 6: Журнал реєстрації вхідних і вихідних документів Союзу (1926-1927). – 88 арк.
 19. Центральний архів громадських об'єднань України. – Ф. 269: Колекція документів «Український музей в Празі». – Оп. 1.: Документи і матеріали українських організацій, союзів, спілок, товариств і громад на еміграції 1905-1948 рр. – Спр. 896: Статут Массарикового фонду для Підкарпатських студентів при міністерстві шкіл і народної освіти ЧСР. Протоколи загальних зборів і засідань Виділу Союзу підкарпатських руських студентів в Празі (4 травня 1928 р. – 4 червня 1930 р.). – 62 арк.
 20. Яких патронів і опікунів шукає собі фашистське студентство // Голос Життя [Ужгородь]. – 1930. – 15 липня. – С. 4.
 21. Pář. Podkarpatoruské studentstvo je národní // Národní Listy [Praha]. – 1928. – 19 listopadu. – S. 2.
 22. Místo študovani – politika // Podkarpatské Hlasy [Užhorod]. – 1926. – 18 břez. – S. 2
 23. Plachý J. K činnosti některých negativistických stran na Podkarpatské Rusi v roce 1938 // Slovanský přehled [Praha]. – 2012. – № 1-2. – S. 117-136.
 24. Ročenka Československé republiky. Ročník VI. 1927. – Praha, 1927. – 402 s.
 25. Valná hromada Studentského odboru Mladé generace čsl. Národní demokracie // Národ [Praha]. – 1928. – 26 listopadu. – S. 4.

РЕЗЮМЕ

ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ КАРПАТОУКРАИНСКИХ СТУДЕНТОВ В ПРАГЕ (1921-1930) (К ВОПРОСУ ОБ ИХ ПАРТИЙНОЙ САМОИДЕНТИФИКАЦИИ)

Куцов К. А. (Ужгород)

В статье на основе архивных и опубликованных источников освещено участие карпатоукраинских студентов в деятельности чехословацких политических партий 1921-1930 гг. Автором проанализирован процесс становления и деятельности припартийных групп, которые в то время существовали в карпатоукраинской студенческой среде, и их влияние на деятельность профессиональных организаций карпатоукраинских студентов.

Ключевые слова: студенты, партии, политическая деятельность, Подкарпатская Русь, Чехословакия, Прага.

SUMMARY
DISTINCTIVE FEATURES OF THE POLITICAL VIEWS OF CARPATHIAN-UKRAINIAN STUDENTS IN PRAGUE (1921-1930) (TO THE ISSUE OF THEIR PARTY SELF-IDENTIFICATION)

K. Kutsov (Uzhhorod)

The article focused on Carpatho-Ukrainian students in the activities of Czechoslovakian political parties in years 1921-1930 based on archival and published sources. The author analyzes the process of formation and activities of the most popular party groups that existed at that time in Carpatho-Ukrainian students' life and their impact on professional associations of Carpatho-Ukrainian students.

Keywords: students, party, political activity, Subcarpathian Rus, Czechoslovakia, Prague.

УДК 94(477.87) «1920/1930»:069

**ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ
В ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ (20-30-ті РОКИ ХХ ст.)**

Кузьма В. В. (Ужгород)

У статті розглядається питання виникнення перших музейних збірок у Підкарпатській Русі (20-30-ті рр. ХХ ст.). Також описано історію створення, розвитку і функціонування перших закарпатських музеїв, таких як: Музей ім. Т. Легоцького в Мукачеві, музей товариства «Просвіта», Ужгородський земський музей, Руський Національний музей та інші.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, музей, музейні збірки, пам'ятки, експозиція, експонати.

Постановка проблеми. Початок ХХ ст. ознаменувався підвищеною увагою українського суспільства до своїх національних традицій, історії та культури. Для населення Закарпаття, яке перебувало під владою Австро-Угорської імперії, знання минулого дедалі тісніше пов'язувалося з актуальними суспільно-політичними проблемами, які хвилювали широку громадськість. Історико-культурна спадщина починала усвідомлюватися як необхідна ланка, що єднає минуле із сучасним, важливий засіб утвердження національної самосвідомості населення, основа об'єктивного вивчення його історії та культури. Пам'ятки старовини й мистецтва розглядалися як беззаперечні матеріальні підтвердження багатовікової історії населення Закарпаття в контексті тих цивілізаційних і культурних процесів, що відбувалися на цій території з найдавніших часів.

Після розпаду Австро-Угорської монархії відповідно до Сен-Жерменського договору від 1919 р. сучасну територію Закарпаття було приєднано до Чехословацької республіки під назвою Підкарпатська Русь.

Метою цього дослідження є спроба вивчення особливостей виникнення перших музейних збірок у Підкарпатській Русі (20-30-ті рр. ХХ ст.), а також висвітлити історію створення, розвитку і функціонування перших закарпатських музеїв, таких як: Музей ім. Т. Легоцького в Мукачеві, музей това-

риства «Просвіта», Ужгородський земський музей, Руський Національний музей та інші.

Слід відзначити, що завдяки правлінню уряду Чехословаччини, яка надала статус «культурної автономії» Закарпатському краю, в ньому розпочалися процеси становлення й розвитку пам'яткоохоронної та музейної справи.

Під пам'ятками старовини й мистецтва в той час розуміли археологічні старожитності, архітектурно-монументальні витвори і споруди, рукописи і стародруки, предмети народного побуту, зразки усної творчості. Вивчення та збереження історико-культурної спадщини здійснювалися переважно силами громадськості, спиралися на приватну ініціативу й меценатство. Провідне місце тут належало діяльності окремих культурних товариств, які створювалися в той час.

Перше на Закарпатті музейне товариство було засноване ще 1907 р. в Мукачеві з ініціативи видатного вченого, археолога, історика й етнографа Т. Легоцького [17, с. 10]. Одним із головних завдань товариства було створення на основі величезної колекції Т. Легоцького музею. Та через байдуже ставлення властей до музейної справи вчений перед смертю заповів колекцію своїй сім'ї [10, с. 9-10].

Керівництво нової країни все ж звернуло увагу на пам'ятки історії, культури та мистецтва. З метою регулювання пам'яткоохоронної справи 1919 р. було видано Закон, в якому, зокрема,

заборонялося вивозити за межі країни пам'ятки старовини [11, с. 34]. Завдяки цьому Закону Чехословацька влада перешкодила новому власнику цінної археологічної колекції Т. Легоцького, підприємцю Лазару Зінгеру, який придбав її у спадкоємців ученого, вивезти її за кордон [17, с. 11].

За наказом урядового комісара міста 1921 р. колекцію було перевезено й розміщено в Мукачівському замку. Було створено спеціальну комісію на чолі з урядовим комісаром, яка тимчасово здійснювала нагляд за пам'ятками [10, с. 11].

Розпорядженням Міністерства внутрішніх справ № 72.449/24-9 від 12 лютого 1925 р. митними службами було дано нові вказівки щодо збереження пам'яток минулого. Закон про охорону пам'яток діяв у кожній із адміністративних територій Чехословацької республіки, в яких були створені свої спеціальні органи. Так, для Словаччини і Підкарпатської Русі такий орган було розташовано у Братиславі. Головним завданням його був облік пам'яток історії, культури та мистецтва.

Того часу на території нашого краю діяла ціла низка різноманітних державних і громадських установ та окремих осіб, які піклувалися за справою охорони пам'яток [11, с. 35].

1920 р., після розробки й затвердження статуту, відновило свою діяльність «Музейне товариство Легоцького». Його роботу було спрямовано насамперед на створення музею, щоб перевезти туди із замку колекцію, провести наукову обробку, класифікацію та реставрацію експонатів і відкрити музей. Директором майбутнього музею було обрано Й. Янковича, вчителя Мукачівської королівської католицької гімназії, активного члена Мукачівського музейного товариства Теодора Легоцького [10, с. 11].

1924 р. для музейних збірок у Мукачеві було придбане спеціальне приміщення [18, с. 182]. Музей ім. Т. Легоцького було відкрито. Але з самого початку свого існування він відчув труднощі – відсутність штатних працівників та відповідних коштів не давали змоги розгорнути належну роботу [1, с. 151-155].

9 травня 1920 р. в Ужгороді було засноване товариство «Просвіта». Головною метою діяльності товариства було, як зазначалося в його статуті, «культурне і економічне піднесення підкарпатсько-руського народу, передусім виховання його в моральнім і патріотичнім дусі» [4, с. 4]. З цією метою Головний Відділ створив ряд комісій, які повинні були забезпечувати роботу товариства в різних напрямках – організаційному (для сприяння закладенню читалень та спорудженню Народного Дому «Просвіти»), налагодження музейно-бібліотечної справи, видавничому, театральному, музичному. Планувався також літературно-науковий відділ, який повинен був вирішувати питання назв місцевостей Підкарпатської Русі [24, с. 25].

20 травня 1920 р. просвітянами було обрано Музейну та бібліотечну комісію, до якої увійшли: Т. Скиба – голова, М. Новаковський – заступник голови, П. Куцин – секретар, І. Панькевич, А. Алиськевич – члени комісії [2, с. 4-5]. Представником від Головного відділу товариства було призначено вченого-історика В. Гаджегу [13, с. 66].

Того часу товариство проводило роботу щодо припинення руйнування старих дерев'яних церков у випадках зведення нових [3, с. 10].

Товариство «Просвіта» ставило за мету зібрати велику етнографічну колекцію, насамперед колекцію народного одягу та предметів побуту [16, с. 80]. Вже на 1924 рік було зібрано 57 рукописів, 113 стародруків, понад 400 фотографій з історії краю, 18 керамічних пам'яток, 38 церковних предметів, іконостас XVIII століття у стилі бароко, монети, 10 моделей господарств у Підкарпатській Русі, 8 предметів побуту вівчарів, два комплекти одягу з Гуцульщини та околиць Хуста, 155 видів мінералів [13, с. 66].

Яскравою подією в історії діяльності товариства «Просвіта» стало спорудження в Ужгороді Народного Дому – культурного і просвітянського центру української суспільності краю. На будівництво Народного Дому – «пам'ятника народного воскресіння» – жертвували всі: вчителі й урядовці, селяни й робітники, духовенство і лікарі, студенти й навіть школярі. Пожертви надходили від окремих осіб, організацій, установ, спілок, товариств, сільських громад, колективів освітніх закладів і т. д. Суттєвий дар у сумі 100 тис. крон вніс на будівництво Народного Дому Президент Чехословацької республіки Т. Масарик.

Посвячення і відкриття Народного Дому відбулося 7 жовтня 1928 р. за участю величезної кількості народу [24, с. 28]. На другому поверсі, у великій залі було розміщено музей.

Новим кроком на шляху розвитку музейної справи на Закарпатті стало перетворення Ужгородської акваристичної спілки на Крайове музейне товариство, яке виникло 22 лютого 1929 р. Як зазначалося в циркулярі Президії крайового управління Підкарпатської Русі, товариство засноване з метою створити крайовий музей. Найголовнішим його завданням було об'єднати існуючі в краї збірки пам'яток культури та природи у місті Ужгороді [18, с. 181]. Для розташування збірок товариству було виділено кілька кімнат у будинку колишнього жупного управління, які раніше використовувалися як тюремні камери. В цих приміщеннях розмістили частину експонатів і відкрили музей для громадськості.

1932 р. мукачівське та ужгородське музейні товариства були об'єднані в «Підкарпатське крайове музейне товариство» [10, с. 13]. 1933 р. в тимчасове користування товариству було передано сухі і світлі кімнати окружного суду в будівлі жупанату [20,

с. 149]. З цього часу Ужгородський земський музей почав функціонувати як центральний музей краю з філією в Мукачеві (музей ім. Т. Легоцького). Основним напрямком діяльності музею залишався етнографічний. Саме тому за профільною спрямованістю Ужгородський музей визначався як етнографічний [18, с. 181].

На той час в Ужгороді було засноване нове культурологічне товариство «Руський Національний музей». 28 червня 1930 р. відбулися перші збори товариства, де були прийняті та подані для затвердження властям статуту. Також було вибрано управу, головою якої став канонік Василій Гаджега [9, с. 123].

Власне, товариство ставило собі за мету «зберігати цінні культурні пам'ятки давнини і сучасності нашого краю, рятувати від загибелі, знищення, вивезення і продажу» [8, с. 174].

1934 р. в Мукачеві було створене Етнографічне товариство Підкарпатської Русі, яке своєю метою ставило «організацію кадрів – працівників в ділянці етнографії по цілому краю», проведення науково-дослідної роботи та створення в Мукачеві крайового етнографічного музею. Статут товариства було затверджено Земським Урядом Підкарпатської Русі № 75.513 IV-7 від 29 січня 1935 р. [6, с. 1]. Як наголошувалося у спеціальному «Інформаційному листку в справі утворення етнографічного музею Підкарпатської Русі в м. Мукачеві», широка програма науково-дослідних студій була підпорядкована саме створенню етнографічного музею.

Для того щоб поставити справу організації музею на справді наукову основу, передбачалося, що побудові окремих експозиційних відділів передуватимуть глибокі народознавчі студії та збір пам'яток в їх предметному втіленні чи малюнках не лише такими, якими вони збереглися на момент формування експозиційних відділів, а по можливості такими, якими вони були в ході свого розвитку [18, с. 182-183].

Усі речі для музею приймалися тільки як дар, про купівлю не могло бути й мови, оскільки на це не було коштів. Активна підтримка громадськістю ідеї створення українського музею краю дозволила зібрати необхідні засоби (10 тис. крон) на комплектування його колекцій [7, с. 1].

Уже в перші роки функціонування мукачевського осередку було зібрано понад 2 тис. пам'яток, кілька десятків тисяч записів народних пісень, переказів, замовлянь тощо. Було підготовлено до друку понад 50 друкованих аркушів народознавчих матеріалів. [18, с. 191].

Стараннями прогресивних сил Закарпаття музей було створено, і 20 червня 1937 р. відбулося його урочисте відкриття. Присутність на святі високих представників уряду краю, а також визначних гостей із Праги та величезної кількості народу

свідчить про те, яке важливе значення для Підкарпатської Русі мала ця нова установа. Лише за чотири дні експозицію оглянуло 3 тис. відвідувачів. Високо оцінюючи значення нового культурного осередку Закарпаття, преса відзначала: «Відкриття музею – новий внесок до українського та вселюдського храму науки» [7, с. 2-3].

На початку 30-х рр. з'являються на Закарпатті й перші зародки місцевих сільських та повітових музеїв етнографічного профілю. Одним із таких став Рахівський етнографічний музей, заснований освітніми органами на кошти, виділені для позашкільної освітньої діяльності. Особливістю закарпатського музейництва цього періоду – як у центрах, так і на місцях – було переважання народознавчої спрямованості. Створення суто етнографічних музеїв, що відбивали національну самобутність українців Закарпаття, було однією з форм усвідомленої протидії української інтелігенції денационалізаторській політиці окупаційних урядів [18, с. 192].

Напередодні окупації Закарпаття Угорщиною (1938 р.) експонати Ужгородського етнографічного музею було вивезено в село Кам'яницю, а після окупації Карпатської України гортіївською Угорщиною в березні 1939 р. їх знову повернули до Ужгорода. Внаслідок переміщень частина експонатів зникла, інші зазнали пошкоджень. «Підкарпатське крайове музейне товариство» припинило своє існування, проте музеї (Ужгородський етнографічний та Мукачевський музей ім. Т. Легоцького) продовжували діяти, хоч і в дуже важких умовах. Музеї працювали виключно на громадських засадах, за рахунок пожертвувань, а від держави отримували час від часу мізерну фінансову допомогу [22, с. 1].

Окремі музейні осередки були створені і в інших місцевостях краю, зокрема у Виноградіві та Рахові, але помітного сліду, порівняно з Мукачевом та Ужгородом, вони не залишили.

Висновки. Отже, незважаючи на певні труднощі, саме в довоєнний період було закладено фундаментальні основи музейної та пам'яткоохоронної роботи в краї. Локомотивом в організації музейної роботи слугувала діяльність видатних закарпатських учених, простих громадян – патріотів свого краю. Серед них – Т. Легоцький, Й. Янкович, П. Сова, численні активісти «Просвіти». Незважаючи на складні часи у громадсько-політичному житті краю, поступово формувалася не тільки наукова, але і громадська думка щодо необхідності поширення музейної роботи, закладався фундамент подальшого розвитку цього напрямку суспільного життя. Так, розширення можливостей досліджень культурної спадщини Закарпаття сприяло окресленню етнічних меж розселення українців та утворенню ідеї соборності українських земель, їх об'єднання в єдиній українській державі.

1. Балагурі Е. Роль Чехословацької академії наук у вивченні археологічних пам'яток Закарпаття (20-30-і рр.) / Е. Балагурі // Закарпаття в складі Чехословаччини: Проблеми відродження і національного розвитку: [Доповіді наукового семінару, присвяченого 80-й річниці утворення Чехословаччини]. – Ужгород. – 1999. – 28 жовтня.
2. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). – Ф. 28. – Оп. 3. – Од. зб. 29. – Арк. 4-5.
3. ДАЗО. – Ф. 28. – Оп. 3. – Од. зб. 94. – Арк. 10.
4. ДАЗО. – Ф. 72. – Оп. 2. – Од. зб. 1. – Арк. 4.
5. Вѣсти из культурного житя. // Подкарпатска Русь. – Ужгород, 1931. – Рочник VIII. – Ч. 5-6.
6. Вісті Етнографічного товариства Підкарпатської Русі. – Мукачів, 1935. – Ч. 1.
7. Вісті Етнографічного товариства Підкарпатської Русі. – Мукачів, 1937. – Ч. 6-7.
8. Вступайте в члени «Руського Національного Музею» // Подкарпатска Русь. – Ужгород, 1930. – Рочник VII. – Ч. 7-8.
9. Из культурного житя Подкарпатскої Русі. // Подкарпатска Русь. – Ужгород, 1930. – Рочник VII. – Ч. 6.
10. Качій Ю. З історії музейної справи на Закарпатті / Ю. Качій // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород, 1995. – Вип. I.
11. Кобаль Й. З історії пам'яткоохоронної справи на Закарпатті у 20-30-ті роки ХХ століття (Діяльність Йосипа Янковича) / Й. Кобаль // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород, 1995. – Вип. III.
12. Кобаль Й. Ужгород відомий і невідомий / Й. Кобаль. – Львів: Світ, 2003. – 194 с.
13. Ліхтей І. Музей товариства «Просвіта» / І. Ліхтей // Календар «Просвіти» на 1995 рік. – Ужгород, 1995.
14. Посисень Г. Палаюча глина минушини (Про Етнографічне Товариство Підкарпатської Русі) / Г. Посисень // Тиса. [Культурно-християнський журнал]. – Ужгород, 1993. – № 1-2. – С. 53-56.
15. П.: Из життя культурного Подкарпатскої Русі. // Подкарпатска Русь. – Ужгород, 1928. – Рочник V. – Ч. 8-9.
16. П.: Наш національний музей. // Подкарпатска Русь. – Ужгород, 1928. – Рочник V. – Ч. 5.
17. Разгулов В. Музей Легоцького / В. Разгулов. – Ужгород, 1997. – 64 с.
18. Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток / Г. А. Скрипник. – К.: Наукова думка, 1989. – 304 с.
19. Стрипський Г. «Пару словъ о музеяхъ» / Г. Стрипський // Мѣсяцословъ 1919. – Унгарь, 1919.
20. Тиводар М. П. Ужгород між двома світовими війнами. Ужгород як центр культурного розвитку краю / М. П. Тиводар // Історія Ужгорода. – Ужгород, 1993. – Розділ IV.
21. Федака П. Етнографічний музей Підкарпатської Русі / П. Федака // Новини Закарпаття. – 1997. – № 89-90, 21 червня. – С. 6.
22. Федака П. Пам'ять рідної землі / П. Федака // Новини Закарпаття. – 2002. – № 69-70, 18 травня.
23. Федака П. Пам'ятки Замкової гори / П. Федака. – Ужгород, 1999. – 95 с.
24. Федака П. Товариство «Просвіта» і національно-культурне відродження Закарпаття / П. Федака // Календар «Просвіти» на 1995 рік. – Ужгород, 1995.
25. Yankovich Y. A munkacsí Lehoczky – muzeum regeszeti asatasai a cseh megszállás alatt / Y. Yankovich // Зоря. – Наупл. Часопись Подкарпатского общества наукъ. – 1942. – Рочник II. – Ч. 3-4.

РЕЗЮМЕ

ТЕНДЕНЦИИ И ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МУЗЕЙНОГО ДЕЛА В ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ (20-30-е ГОДЫ ХХ в.)

Кузьма В. В. (Ужгород)

В статье рассматривается вопрос возникновения первых музейных собраний в Подкарпатской Руси (20-30-е гг. ХХ в.). Также исследуется история возникновения, развития и функционирования первых закарпатских музеев, таких как: Музей им. Т. Легоцького в Мукачево, музей общества «Просвіта», Ужгородский земский музей, Русский Национальный музей и другие.

Ключевые слова: Подкарпатская Русь, музей, музейные собрания, памятники, экспозиция, экспонаты.

SUMMARY

THE TRENDS AND DISTINCTIVE FEATURES OF MUSEUMS DEVELOPMENT IN SUBCARPATHIAN RUTHENIA (20^S-30^S OF THE 20th CENTURY)

V. Kuzma (Uzhhorod)

The article reviews questions of the first museum collections rise in Subcarpathian Ruthenia (20-30-ies of the XX century). Likewise it presents description of the history of development and functioning of the first transcarpathian museums such as T. Lehotsky Museum in the city of Mukachevo, «Prosvita» Society Museum, Uzhhorod District

Museum, Russian National Museum and others.

Key words: Subcarpathian Ruthenia, museum, museum collections, memorials, exposition, exhibits.

УДК 94(477.87) «1945»:341.2

РАДЯНСЬКО-ЧЕХОСЛОВАЦЬКИЙ ДОГОВІР ПРО ЗАКАРПАТТЯ ВІД 29 ЧЕРВНЯ 1945 р. ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ІСТОРИЧНУ ДОЛЮ КРАЮ

Міщанин В. В. (Ужгород)

У статті на основі нових документів із Центрального державного архіву громадських організацій зроблено спробу по-новому поглянути на договір між СРСР і ЧСР про Закарпаття від 29 червня 1945 р., який кардинально змінив долю краю. Вказується на спробу чехословацької адміністрації відновити свої органи управління в Закарпатській Україні восени 1944 р., перипетії радянсько-чехословацьких переговорів, підписання та сучасні оцінки радянсько-чехословацького договору про Закарпаття.

Ключові слова: СРСР, Чехословаччина, договір, Закарпаття, Закарпатська Україна, возз'єднання, радянізація.

Радянські дослідники, оцінюючи підписання договору між СРСР і Чехословацькою Республікою, розглядали його виключно як «Історичний акт возз'єднання Закарпатської України з Батьківщиною» [27, с. 76]. Сучасні дослідники, які займаються дослідженням періоду Закарпатської України, проблемою радянської Закарпаття, важливе місце відводять радянсько-чехословацькому договору від 29 червня 1945 р. Серед вагомих праць слід назвати книгу М. Болдижара і О. Гріна про державно-правовий статус Закарпатської України [3]. Фахівцями-юристами також захищено кілька дисертацій, в яких дається правова оцінка договору від 29 червня 1945 р. [4; 21]. Історіографічних аспектів теми торкнулася Т. Безега. Вона дотримується традиційної позиції, згідно з якою «дослідження різноманітних аспектів Закарпатської України перетворилося на актуальну проблему не тільки крайової, але й вітчизняної історичної науки» [2, с. 11]. Примітними і пізнавальними є історіографічні статті І. Мищака [17], Д. Данилюка, В. Міщанина [8]. Цей період викликає нині неоднозначні судження в українській історіографії. Більшість дослідників акцентують увагу насамперед на висвітленні подій осені 1944 року, підготовці та проведенні Першого з'їзду народних комітетів, різноманітних аспектах діяльності Народної Ради Закарпатської України (далі – НРЗУ) [18; 19]. Аналіз та оцінку самого Договору в кількох своїх публікаціях зробив М. Макара [13; 14].

Виклад основного матеріалу. В період Другої світової війни Закарпаття стало предметом складних зовнішньополітичних комбінацій. Ні уряд Чехословаччини в еміграції, ні керівництво СРСР не мали чіткого уявлення стосовно долі Закарпаття. Їхні позиції залежали від подій на фронтах Другої

світової війни [16]. 8 травня 1944 р. в Лондоні було підписано угоду між Чехословаччиною та Радянським Союзом про майбутні взаємини сторін на визволеній території Чехословаччини. Передбачалося, що вся повнота влади належатиме чехословацькому урядовому уповноваженому, який мав створити за чехословацькими законами адміністрацію і відновити чехословацькі військові сили [5, с. 26-27]. Проте восени 1944 р., коли Закарпаття було здобуто, СРСР почав в односторонньому порядку відходити від попередніх домовленостей. Москва взялася за посилення свого впливу в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. Й. Сталін використав для цього Закарпаття, де значна частина населення бажала приєднатися до України.

На Закарпатті паралельно проходили два кардинально різні процеси. З одного боку – формування нових органів влади – народних комітетів – і рух за возз'єднання з Україною, а з іншого – становлення нової чехословацької адміністрації, адже Закарпаття юридично належало до Чехословаччини. 28 жовтня 1944 р. на Закарпаття прибув уповноважений уряду Чехословаччини Ф. Немец. В «Оголошенні урядового делегата про тимчасове ведення справ на визволеній території Чехословацької республіки» йшлося про відновлення в краї чехословацької влади на чолі з урядовим делегатом на перехідний період – до завершення війни. Головними своїми завданнями Ф. Немец вбачав здійснення внутрішньої політики посередництвом народних рад, мобілізацію до чехословацького війська, співпрацю з радянським військовим командуванням, очищення краю від «ворожих елементів народу й держави». Передбачалося введення в обіг чехословацької грошової одиниці.

Радянське командування передало у відання

Ф. Немеца лише південно-східну частину краю – Рахівський, Тячівський, Хустський, Волівський, Севлюський округи – з центром у м. Хусті. Решту регіону було оголошено прифронтовою територією, де управляло радянське командування за участю народних комітетів. Представники чехословацької адміністрації не мали права без дозволу радянських військових пересікати демаркаційну лінію і перебувати в зоні оперативних дій Червоної армії. Хоча радянські війська пішли далі на захід, проте ця лінія залишалася попередньою. А крім адміністрації урядового делегата, в зоні на схід від демаркаційної лінії діяли радянські військові комендатури. Територія, підпорядкована Ф. Немецу, виявилася «зоною двовладдя», що призводило до конфліктів [16, с. 59-60]. На багато розпоряджень Ф. Немеца радянські представники вживали свої контрзаходи.

Відразу ж після прибуття урядової делегації Ф. Немец підняв питання про постачання населення продовольством. У доповідній записці голові уряду З. Фірлінгеру він просив направити в Тячів 300 тонн кукурудзи або пшениці, вагони та інші транспортні засоби. Про це ж попросило Москву і керівництво Чехословаччини з Лондона. СРСР вирішив це питання наступним чином: виділив для Закарпатської України 250 тис. пудів хліба, а командування 4-го Українського фронту організувало його доставку на автомашинах у міста й села [16, с. 63].

Каменем спотикання у відносинах між чехословацькою адміністрацією та командуванням Червоної армії на Закарпатті стала мобілізація, що мала відбуватися виключно до чехословацької армії. Це підтверджує «Інструкція військовим комендантам на визволеній від німецьких окупантів території Чехословаччини» начальника штабу 4-го Українського фронту генерал-лейтенанта Ф. Корженевича від 28 жовтня 1944 р. [5, с. 26-35]. Проведення мобілізації покладалося на частину делегації на чолі з генералом А. Гасалом.

29 жовтня 1944 р. чехословацький військовий комендант у Рахові Антон Івашкович звернувся до «всіх сільських рад Рахівського округу» з вимогою негайно скласти точні списки всіх військовозобов'язаних і добровольців – чехів, словаків, українців, представників національних меншин, а також створити міліцію з осіб, не молодших від 40 років, на чолі з комендантом – колишнім чехословацьким підполковником, який міг бути й молодшим від 40 років [23, арк. 1].

30 жовтня 1944 р. Ф. Немец доручив усім місцевим радам протягом 24 годин скласти списки військовозобов'язаних. У місцеві органи влади повинні були з'явитися колишні військові чехословацької армії, чехословацькі громадяни, які служили в угорській армії, колишні працівники чехословацької поліції, жандармерії, фінансової служби віком до 60 років [23, арк. 2].

11 листопада 1944 р. урядовий делегат видав

«Мобілізаційне оголошення». Протягом 24 годин кожний мобілізований повинен був прибути у визначений народний комітет з документами, харчами на три дні, ложкою, мискою, рушником, одягом, туалетними принадлежностями і в якісному взутті, якщо хотів мати його замість державного [23, арк. 5]. Всі, хто не з'явиться до мобілізаційних пунктів, мали бути притягнуті до відповідальності за чехословацьким законодавством.

Однак ще 5 листопада Ф. Немец повідомили, що поблизу Хуста вивішені оголошення про набір добровольців до Червоної армії. У своєму зверненні до командувача 4-го Українського фронту генерала І. Петрова Ф. Немец нагадав, що відповідно до чехословацьких законів дозвіл на вступ в іноземну армію може дати лише президент. І. Петров відповів, що оголошення радянських військових комендантів вивішені відповідно до його наказу, який спирається на те, що місцеве населення виявило бажання служити в Червоній армії. Крім того, він окремо зауважив, що свого часу радянське керівництво дозволило вступити в чехословацьку військову частину в СРСР українцям і волинським чехам, радянським громадянам, а тепер в якості «послуги за послугу» чехословацьке керівництво повинно дозволити набір у Червону армію на Закарпатті [16, с. 63].

У чехословацьку армію з 8 листопада 1944 р. до 15 лютого 1945 р. було призвано 6750 закарпатців, зокрема 15 офіцерів [9, с. 611-612]. Паралельно командування 4-го Українського фронту набирало добровольців до Червоної армії. До цієї агітації активно долучилися армійські політвідділи. Зі звіту гвардії майора Бондаренка, одного з агітаторів, довідуємося, що до села Бобовище на Мукачівщині він прибув увечері 2 листопада. Наступного дня майор провів у селі мітинг. Загалом у селі налічувалося 85 громадян призовного віку. На вступ до Червоної армії зголосилися 49 добровольців [5, с. 37-38]. Відтак Бондаренко радив своєму начальству виділяти агітатору не менше двох днів для роботи в одному селі.

На початку листопада 1944 р. штаб 4-го Українського фронту розгорнув на Закарпатті 25 пересувних пунктів із набору добровольців. У Червону армію брали осіб віком від 18 до 40 років. Відділ комплектування і формування штабу фронту підібрав для цього 50 досвідчених офіцерів, які стояли на чолі груп, що склалися з командира, його заступника, 8-10 солдат. Основною формою їх роботи були виступи на численних зборах. Нерідко разом з ними виступали і представники НРЗУ. Так, 17 грудня 1944 р. НРЗУ звернулася до населення краю із закликом вступати до лав Червоної армії [30, с. 124].

Переговори про припинення мобілізації до Червоної армії велися на найвищому рівні. Спочатку спостерігався спонтанний вступ у ряди армії-

визволительки, а потім ейфорія спала. На межі 1944-1945 рр. на Закарпатті діяли 520 пунктів набору добровольців, які охопили 640 населених пунктів. До радянського війська мобілізували 15-16 тис. осіб [16, с. 69]. Водночас радянське командування завжало набирати таких же добровольців до чехословацьких частин. За таких умов робота чехословацької адміністрації була неможливою. Як наслідок, Ф. Немец 8 грудня 1944 р. виїхав до Москви, а генерал А. Гасал перемістив свій штаб у Східну Словаччину.

На чехословацьку делегацію вівся постійний не тільки моральний, але й фізичний тиск. В одній із таємних депеш, відісланих до Лондона, представник делегації Ф. Гала розповідає про напад хустської міліції 15 січня 1945 р. на будівлю, в якій засідали представники влади ЧСР [31, арк. 71]. Остаточно чехословацька урядова делегація покинула Закарпаття 1 лютого 1945 р.

Відкликанню урядової делегації передувало звернення НРЗУ до президента Чехословацької Республіки Е. Бенеша в Лондон від 5 грудня 1944 р. Посилаючись на «Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною і вихід Закарпатської України зі складу Чехословацької Республіки», НРЗУ вимагала від Е. Бенеша дати вказівку урядовій делегації негайно залишити Закарпатську Україну [12, арк. 1-2].

На той момент представник чехословацького уряду не мав нормальних умов для діяльності, перебував під контролем радянського командування. Важливим аспектом було налагодження прямого радіозв'язку між чехословацькою делегацією та лондонським урядом. Користуватися ним урядовій місії Ф. Немеца заборонили військові органи СРСР, проте чехословацьким розвідникам вдалося таємно перевезти на територію Закарпаття невелику портативну агентурну радіостанцію. Таємний зв'язок із Лондоном представники делегації вели протягом усього перебування на Закарпатті. Факт передачі повідомлень був настільки засекреченим, що про нього не знав навіть сам Ф. Немец [29].

Таємна депеша № 1 прем'єр-міністру Я. Шрамеку надійшла 14 листопада. В цьому першому повідомленні було вказано: «Досі не маємо дозволу на радіозв'язок ні з Лондоном, ні з Москвою. Проте ваші повідомлення приймати можемо. Червона армія тут проводить набір для себе. Хочемо інформацію, чи було щось урядом вирішено. Наша ситуація критична. Проводиться відкрита агітація за приєднання Підкарпатської України до СРСР. Насильницький набір до Червоної армії. Народ розгублений. Чекають наших дій. Туряниця на чолі цієї кампанії...» [32, с. 64].

Контакти Ф. Немеца з урядом у Лондоні здійснювалися через Москву, всі його звіти передавалися через радянських представників. За час роботи

делегації в Закарпатській Україні було направлено кілька циркулярів місцевим органам, скликано збори представників окружних народних комітетів, видано декілька номерів газети «Урядовий вісник» українською та чеською мовами. Сам Ф. Немец лише одного разу з'явився на публіці, коли виступав на народних зборах у Хусті з нагоди чехословацького національного свята Свободи [15, с. 39-40].

Фактично, місію урядової делегації на чолі з Ф. Немецом, яка не мала серйозних важелів впливу на настрої місцевого населення, було провалено. Подальшу долю Закарпаття вирішували тривалі переговори між Чехословащиною та СРСР. Е. Бенеш на початку 1945 р. заявив, що найважливіші справи Чехословащини вирішаться не в Лондоні чи Парижі, а в Москві [6, с. 608].

У листі Й. Сталіна до Е. Бенеша від 23 січня 1945 р. наголошувалося на тому, що СРСР не мав права забороняти населенню Закарпаття виявляти свою національну волю [22]. Е. Бенеш погодився на двосторонній формат врегулювання проблеми, але «після закінчення війни з Німеччиною, тобто щойно буде забезпечено відновлення наших домюнхенських відносин» [1, с. 159]. Розпочалася підготовка до проведення радянсько-чехословацьких переговорів про Закарпатську Україну. Делегація на чолі з Е. Бенешем прибула в Москву. 21 березня 1945 р. питання про Закарпаття розглядалося на засіданні за участю В. Молотова, глави радянського дипломатичного відомства. Е. Бенеш спробував перенести розгляд питання на мирну конференцію. В. Молотов наполягав на переговорах між СРСР і Чехословащиною. Е. Бенеш погодився.

У Кошицькій урядовій програмі від 5 квітня 1945 р. було зазначено, що питання про Закарпаття буде вирішене «згідно з волевиявленням його населення шляхом переговорів між СРСР і Чехословащиною» [7, с. 235]. Про конкретний термін укладання договору не йшлося, але СРСР наполягав на прискоренні розгляду цього питання. Зрештою, після 10-денних переговорів у Москві було укладено Договір між СРСР і Чехословащиною про Закарпатську Україну. Напередодні відбулася зустріч Й. Сталіна з прем'єр-міністром Чехословащини З. Фірлінгером та заступником міністра закордонних справ В. Клементісом. Й. Сталін, розуміючи, що гостям немає куди відступати, запитав З. Фірлінгера, чи зручно зараз чехословацькому уряду підписувати договір [24, с. 206]. З. Фірлінгер відповів, що сам вніс пропозицію про його підписання.

Цілком слушно знаний ужгородський дослідник, доктор історичних наук С. Федака виділив кілька важливих моментів у цьому процесі.

1. Радянсько-чехословацький договір про Закарпаття міг бути підписаний лише між завершенням війни в Європі і вступом СРСР у війну на Далекому Сході (8 травня – 8 серпня 1945 р.). До оволодіння радянськими військами всієї Чехії не

могло бути й мови про це. Жертви (людські втрати – В. М.) радянських військ у Чехії стали своєрідною платою за трансфер Закарпаття.

2. СРСР повинен був забезпечити нейтралітет союзників у закарпатському питанні. США були зацікавлені в початку бойових дій між Радянською і Квантунською арміями. Радянські жертви в Китаї – додаткова плата за входження Закарпаття до складу СРСР.

3. Й. Сталін прагнув вирішити закарпатське питання до Потсдамської конференції (17 липня – 2 серпня 1945 р.), аби воно не стало додатковим козирем англійської та американської сторін. Не випадково підписання радянсько-чехословацького договору відбулося після Установчої конференції ООН у Сан-Франциско 26 червня 1945 р. [28].

Чехословацько-радянський договір про Закарпатську Україну було укладено в Москві 29 червня 1945 р. Від СРСР його підписав В. Молотов, від Чехословацької Республіки – З. Фірлінгер та В. Клементіс. Й. Сталін взяв участь у цій церемонії. Обидва уряди продемонстрували зневагу до УРСР і Закарпатської України, не запросивши їхніх представників ні на переговори, ні на підписання Договору.

У першій же статті Договору зазначалося: «Закарпатська Україна (що носить, згідно з Чехословацькою Конституцією, назву Підкарпатська Русь), яка на підставі Договору від 10 вересня 1919 р., укладеного в Сен-Жермені ан Ле, увійшла як автономна одиниця в межі Чехословацької Республіки, возз'єднується у згоді з бажанням, виявленим населенням Закарпатської України, і на підставі дружньої угоди обох Високих Договірних Сторін зі своєю споконвічною батьківщиною – Україною і включається до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки» [5, с. 200-201].

Договором обумовлювалися кордони між СРСР і ЧСР, що із внесеними змінами пролягли по лінії кордону між Словаччиною та Закарпатською Україною станом на 29 вересня 1938 р. У протоколі до Договору вказувалося, що уточнення кордонів на місцевості повинна була здійснити демаркаційна комісія, а до 1 січня 1946 р. планували провести оптацію населення.

Мешканцям Закарпаття чеської та словацької національності надавалося право на дістання чехословацького громадянства. Цим правом, як було проголошено, могли скористатися всі, хто не хотів радянського режиму – особливо закарпатці, які служили в чехословацькій армії, частина інтелігенції та молоді. Водночас українці і росіяни, які проживали в Чехословаччині, могли переселитися в УРСР. Проте у процесі прийому заяв на оптацію СРСР на власний розсуд «змінив правила гри»: заяви почали приймати тільки в радянських органах влади. Ці «правила» визначалися постановами РНК СРСР від 30 грудня 1945 р. та РНК УРСР від

29 січня 1946 р.

У різних областях УРСР було проведено мітинги «на підтримку» возз'єднання із Закарпатською Україною. Лише у Львівській області в них взяли участь понад 20 тис. осіб [10, арк. 5]. Подібні мітинги відбулися в Харкові, Сталіні (Донецьку), Одесі, Кам'янці-Подільському, Чернігові [26, арк. 1-3]. Секретар Рівненського обкому КП(б)У В. Бегма прозвітував у ЦК КП(б)У: «Продовжуємо роз'яснювати населенню договір про возз'єднання Закарпатської України з Українською РСР» [26, арк. 6].

З інформації Одеського обкому КП(б)У довідуємося, що з цього приводу на мітингах в Одесі були присутні понад 29 тис. осіб, а «на підприємствах, у закладах проведено 1100 мітингів з охопленням понад 40 000 робітників, службовців, осіб, які навчаються» [11, арк. 4]. В інформації Тернопільського КП(б)У відзначено вислів селянина села Кутець Копичинського району Н. Біцького: «Возз'єднання українського народу в одну Радянську державу відбулося завдяки допомогі партії, Уряду і нашого старшого брата – Великого російського народу» [11, арк. 5].

Чекісти зафіксували і критичні вислови, зокрема інспектора Запорізького відділу народної освіти Тиська: «Радий, що брати увійшли до складу однієї сім'ї, але вони увійшли тому, що не знають наших труднощів, як в економічному, так і в моральному відношенні. Зараз вони в усьому будуть відчувати залежність від маленьких і великих начальників та всі негаразди, які в нас наявні» [11, арк. 10]. «Відчуваю, як жителі Закарпатської України возраднуються, коли їм запропонують вступити до колгоспу» [11, арк. 10], – сказала бібліотекар Запорізького педінституту Ражновська. «Більшовики влаштували чергову комедію волевиявлення народу. Попередньо були проведені вибори народних комітетів, як таких, що нібито виражають волю закарпатських українців, а потім чинився тиск на Бенеша, який вимушений був дати згоду на возз'єднання, – говорив житель Вінниці А. Островський. – Бідні закарпатські українці незабаром відчують принади радянської влади» [11, арк. 11-12].

Відомо також про політичні заяви прогностичного характеру. Так, жителька міста Новоукраїнки Кіровоградської області Н. Товмаченко прогнозувала: «Закарпатська Україна приєднається до УРСР за рішенням конференції в Сан-Франциско. Тепер Україна буде самостійною державою, незалежною від Радянського Союзу. Колгоспи розпустять, і знову будуть одноосібні господарства – так продиктували Радянському Союзу Англія та Америка» [11, арк. 11]. На жаль, невідомою є подальша доля цих вільномудців. Можна тільки здогадуватися, що трапилося з цими людьми в умовах класичного тоталітаризму.

У спецповідомленні від 4 липня 1945 р. про

громадську думку Закарпатської України щодо акту возз'єднання вказувалося, що цю подію населення «в більшості зустріло з великим піднесенням і задоволенням» [26, арк. 7]. Але разом з тим народний комісар державної безпеки УРСР С. Савченко подав негативні висловлювання жителів. Так, учитель народної школи Ужгорода Захар Релін заявив: «Не може закарпатський народ жити з більшовиками. Найближчим часом повинні відбутися зміни, і ми будемо у складі Чехословаччини». Навіть керівник канцелярії Народної Ради Тудовшій зауважив: «Якщо територія Закарпатської України відійде до СРСР, я виїду за кордон. Народна Рада буде змінена, і вона не усвідомлює і не знає, яку здійснює дурницю у зв'язку з возз'єднанням із СРСР». «Я не дуже вірю чуткам, чехи не повинні допустити возз'єднання, – висловився референт при уповноваженому з промислу і торгівлі Менчікс. – Якщо ж воно звершиться, я виїду в Словаччину. Після приходу Радянської влади почнуться переслідування» [26, арк. 9].

Багато з тих, хто були незадоволені приходом радянської влади, сподівалися на «загальний протест проти ратифікації Договору» [25, арк. 3]. Інші міркували так: «Англія не допустить, щоб Закарпатська Україна була радянською» [25, арк. 4]. Дехто боявся, що «нас усіх місцевих угорців вивезуть у Росію, а сюди прийдуть росіяни» [25, арк. 5]. Житель Ужгорода Валюга висловився так: «Життя в Закарпатській Україні настає погане. Якщо ми зараз щось отримуємо по карточках, то згодом і цього не дістанемо. Руські бідні, у них самих їсти нічого» [25, арк. 5].

22 листопада 1945 р. радянсько-чехословацький Договір про Закарпатську Україну було

ратифіковано тимчасовими Національними зборами ЧСР, а 27 листопада – Президією Верховної Ради СРСР. Обмін ратифікаційними грамотами відбувся у Празі. Партійні чиновники ретельно відслідковували відповідні настрої населення. Наприклад, у ЦДАГО України міститься інформація ЦК КПЗУ про святкування на Закарпатській Україні першої річниці «утворення народної влади» і ратифікації радянсько-чехословацького Договору [10, арк. 5], спецповідомлення народного комісара державної безпеки УРСР стосовно цієї події [25, арк. 5].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 січня 1946 р. у складі Української РСР створено Закарпатську область, до якої ввійшли міста Ужгород і Мукачево, 13 округів (від 1953 р. – районів): Берегівський, Великоберезнянський, Воловецький, Волівський (Міжгірський), Іршавський, Мукачівський, Перечинський, Рахівський, Свалявський, Севлюський (Виноградівський), Тячівський, Ужгородський, Хустський. 24 січня 1946 р. Президія Верховної Ради УРСР схвалила Указ, яким постановила ввести з 25 січня 1946 р. в межах Закарпатської області законодавство Української Радянської Соціалістичної Республіки [30, с. 390].

Договір про Закарпатську Україну від 29 червня 1945 р. радянська історіографія подавала виключно як такий, що поклав край історичній несправедливості, відкрив шлях до національного, економічного і соціального відродження, став яскравою демонстрацією дружби слов'янських народів і братерського радянсько-чехословацького співробітництва [27, с. 89]. Насправді це возз'єднання стало зручним пропагандистським прикриттям тоталітарного поневолення Закарпаття.

1. Барановська Н. Карпато-українське питання в радянсько-чехословацьких відносинах періоду Другої світової війни (1939-1945 рр.) / Н. Барановська, О. Макаруч // Вісник Нац. ун-ту «Львів. Політехніка». – 2009. – № 652. – С. 156-160.
2. Безега Т. Закарпатська Україна: історіографія питання / Т. Безега // Грані. – 2012. – № 12. – С. 8-13.
3. Болдижар М. Закарпатська Україна: державно-правовий статус і діяльність (кінець 1944 - початок 1946 рр.) / М. Болдижар, О. Грін. – Ужгород, 1999. – 104 с.
4. Болдижар С. М. Правове становище Закарпатської України (1944-1946 роки): автореф. дис. ...канд. юрид. наук / С. М. Болдижар. – Київ, 2009. – 20 с.
5. Возз'єднання: Збірник архівних документів та матеріалів (травень 1944 - січень 1946 рр.) / Упор., передмова та покажчики О. Д. Довганича, А. М. Шекеги, М. В. Делегана; ред. колегія В. І. Балого, І. В. Іванчо, М. В. Делеган, О. Д. Довганич та ін. – 2-е вид. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – 344 с.
6. Гранчак І. Закарпатська Україна в радянсько-чехословацьких відносинах кінця 1944 - червень 1945 рр. / І. Гранчак, В. Приходько // Нариси історії Закарпаття. – Т. II. – Ужгород, 1995. – С. 606-611.
7. Гранчак І. Закарпаття в чехословацько-радянських відносинах періоду Другої світової війни / І. Гранчак, І. Поп // Carpatica-Carpatika. – Вип. 2. – Ужгород, 1993. – С. 223-236.
8. Данилюк Д. Возз'єднання Закарпаття з Українською РСР в оцінці вітчизняної історіографії (1945-2013) / Д. Данилюк, В. Мішанин // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – 2013. – Вип. 2. – С. 167-176.
9. Довганич О. Вступ закарпатських добровольців до Червоної Армії та Чехословацького корпусу / О. Довганич // Нариси історії Закарпаття. – Т. II. – Ужгород, 1995. – С. 611-612.
10. Докладная записка о пребывании делегации Закарпатской Украины в Киеве (23.05.1945 - 06.12.1945) // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр.1611. – На 26 арк.
11. Информации, спецсообщения о реагировании населения Украины на подписание договора СССР с Чехо-

- словацкой республикой о Закарпатской Украине (10.03.1945 - 14.08.1945) // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1626. – На 12 арк.
12. Лист членів НРЗУ президенту Чехословацької Республіки Едварду Бенешу в м. Лондон з пропозицією відкликати із Закарпатської України Чехословацьку урядову делегацію у зв'язку з прийняттям делегатами I з'їзду Народних комітетів Маніфесту про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною і виходом Закарпатської України зі складу Чехословацької Республіки (05.12.1944) // ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 13. – На 2 арк.
 13. Макара М. Договір про нас, хоч і без нас / М. Макара // Возз'єднання Закарпатської України з Україною: [Матеріали наукової конференції, присвяченої 60-ти річчю возз'єднання Закарпаття з Україною, Ужгород, 29 червня 2005 р.]. – Ужгород, 2006. – С. 106-112.
 14. Макара М. П. Радянсько-чехословацький договір про Закарпаття / М. П. Макара // Нариси історії Закарпаття (1918-1945 рр.). – Ужгород, 1995. – Т. 2. – Розділ IX. – С. 614-619.
 15. Маркусь В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України 1944-1945 / Пер. з франц. / В. Маркусь. – К.: Інтел, 1993. – 111 с.
 16. Марьина В. Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939-1945 гг. / В. Марьина. – Москва: Новый хронограф, 2003. – 304 с.
 17. Мищак І. Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною: сучасна історіографія / І. Мищак // Історіографічні дослідження в Україні. – 2010. – Вип. 20. – С. 455-474.
 18. Міщанин В. В. Військово-політична ситуація на Закарпатті восени 1944 р. / В. В. Міщанин // Науковий вісник Миколаїв. нац. ун-ту ім. В. Сухомлинського. Історичні науки: [Збірник наукових праць]. – За ред. М. М. Шитюка. – 2016. – № 1 (41), червень. – Миколаїв: МНУ ім. В. Сухомлинського, 2016. – С. 34-40.
 19. Міщанин В. В. Перший з'їзд народних комітетів Закарпатської України: нові підходи / В. В. Міщанин // Науковий вісник Миколаїв. нац. ун-ту ім. В. Сухомлинського. Історичні науки: [Збірник наукових праць]. – За ред. М. М. Шитюка. – 2016. – № 2 (42), листопад. – Миколаїв: МНУ ім. В. Сухомлинського, 2016. – С. 54-60.
 20. Оголошення урядового делегата Чехословацької Республіки Немец Франтішека в м. Хусті про тимчасове керування на визволеній території Чехословацької Республіки (28.10.1944 - 16.11.1944) // ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 4. – На 2 арк.
 21. Пеца Д. Д. Встановлення радянського державного режиму в Закарпатті в 1944-1950 рр.: історико-правове дослідження: автореф. дис ... канд. юрид. наук / Д. Д. Пеца. – Львів: Б. в., 2011. – 20 с.
 22. Письмо Э. Бенешу 23 января 1945 года // Сталин И. Полное собрание сочинений. – Т. 18. – С. 183. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gazumei.ru/lastlib/otherbooks/801>.
 23. Розпорядження Чехословацького урядового делегата Немец Франтішека, Рахівського чехословацького військового коменданта і Рахівського ОНК про проведення мобілізації у чехословацьку армію, про забезпечення чехословацьких військових частин продуктами та про створення комісії при сільських Народних комітетах по перевірці благонадійності службовців і громадян під час угорської окупації (29.10.1944 - 26.12.1944) // ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 5. – На 10 арк.
 24. Советский фактор в Восточной Европе. 1944-1953 гг. Документы / Отв. ред. Т. В. Волокитина. – В 2-х тт. – Т. 1: 1944-1948 гг. – М.: Российская политическая энциклопедия, 1999. – 687 с.
 25. Спецсообщение о реагировании населения Закарпатской Украины в связи с ратификацией Временным Национальным Собранием Чехословакии советско-чехословацкого договора о Закарпатской Украине (30.11.1945) // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1627. – На 5 арк.
 26. Спецсообщения, информации о реагировании населения Закарпатской Украины в связи с воссоединением с Советской Украиной (30.06.1945 - 20.07.1945) // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1625. – На 14 арк.
 27. Троян М. В. Того дня зійшло сонце возз'єднання / М. В. Троян. – Ужгород: Карпати, 1979. – 135 с.
 28. Федака С. Радянсько-чехословацький договір 1945 р. про Закарпатську Україну. [Електронний ресурс] / С. Федака. – Режим доступу: novezakarpatyia.com/uk/post/8752.
 29. Худіш П. М. Таємна радіостанція та війна розвідок на Закарпатті у 1944 році. [Електронний ресурс] / П. М. Худіш. – 2016. – Режим доступу: <http://prozak.info/Istoriya/Taemna-radiostanciya-ta-vijna-rozvidok-na-Zakarpatti-u-1944-roci>.
 30. Шляхом Жовтня. Визволення Радянською Армією Закарпатської України і возз'єднання її з Радянською Україною: [Збірник документів]. – Т. VI-VIII: 1944 р. - I-1946 р. – Ужгород: Карпати, 1965. – 445 с.
 31. Chust, vládní delegat. Zprávakonsist. rady. Hályod 19.1.1945.– Národní archiv České republiky, Praha. – F. 1419. – Archiv Huberta Ripky. – ka. 194. – sign. 1-52-1-3. – Podkarpatská Rus. Vnitřní situace, 1945.
 32. 14. listopad (Depeše č.1 – pro pana předsedu vlády Jana Šrámka) // Marek J. Radiostanice VLADISLAV v marném boji o Podkarpatskou Rus // Historie a vojenství. Časopis vojenského historického ústavu. – 4/2011. – Ročník LX. – S. 55-70.

РЕЗЮМЕ

СОВЕТСКО-ЧЕХОСЛОВАЦКИЙ ДОГОВОР О ЗАКАРПАТЬЕ ОТ 29 ИЮНЯ 1945 г. И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ИСТОРИЧЕСКУЮ СУДЬБУ КРАЯ

Мищанин В. В. (Ужгород)

В статье на основании новых документов из Центрального государственного архива общественных организаций сделана попытка по-новому взглянуть на договор между СССР и ЧСР о Закарпатье от 29 июня 1945 г., который кардинально изменил судьбу края. Указывается на попытку чехословацкой администрации восстановить свои органы управления в Закарпатской Украине осенью 1944 г., перипетии советско-чехословацких переговоров, подписание и современные оценки советско-чехословацкого договора о Закарпатье.

Ключевые слова: СССР, Чехословакия, договор, Закарпатье, Закарпатская Украина, воссоединение, советизация.

SUMMARY

THE SOVIET-CZECHOSLOVAK TREATY ON THE TRANSCARPATHIAN UKRAINE OF 29 JUNE 1945 AND ITS IMPACT ON HISTORICAL FATE OF THE REGION

V. Mischanyn (Uzhhorod)

In the article, on the basis of new documents from the Central State Archive of Public Associations of Ukraine, was made an attempt to take a fresh look at the Treaty between the USSR and the Czechoslovakia on Transcarpathia of June 29, 1945, which radically changed the fate of the land. The article indicates the Czechoslovak administration's attempt to reinstate its governing bodies in Transcarpathian Ukraine in the autumn of 1944, the vicissitudes of the Soviet-Czechoslovak talks, the signing and modern assessment of the Soviet-Czechoslovak Treaty on Transcarpathia.

Keywords: USSR, Czechoslovakia, treaty, Transcarpathia, Transcarpathian Ukraine, reunification, Sovietization.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК Е 375 – 34, 8 (4 Чех) 282 (437.311) «12»

ЖИТТЯ Й ПОДВИЖНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СВ. АНЕЖКИ ЧЕСЬКОЇ (1211-1282)

Ліхтей І. М. (Ужгород)

У статті висвітлено життєвий шлях та подвижницьку діяльність св. Анежки Чеської, представниці королівської династії Пршемисловичів. Розглядаються обставини, які спонукали її зректися світського життя і стати черницею й абатисою заснованою нею монастиря св. Франциска. При обителі було засновано також шпиталь. І монастир, і шпиталь перебували під патронатом папи Римського. Заснування обителі поклато початок діяльності в чеських землях жіночого ордену св. Клари (кларисинок) як відгалуження жебрущого Ордену францисканців.

Ключові слова: св. Анежка Чеська, св. Франциск, св. Клара, Чеське королівство, Пршемисловичі, Орден францисканців, Орден кларисинок.

Постановка проблеми. Серцем столиці Чеської Республіки – міста Праги – є площа св. Вацлава, на якій у другій половині XX ст. відбувалися всі важливі події політичної історії країни. Свого остаточного вигляду Вацлавська площа набула на межі XIX-XX століть. У 1912-1914 рр. в її верхній частині, перед будівлею Чеського національного музею, було встановлено кінний пам'ятник св. Вацлаву. Цей князь, який правив у 921-935 рр., є небесним покровителем Чеської держави. Монумент звів відомий чеський скульптор Йозеф Вацлав Мисльбек (1848-1922). Митець працював над пам'ятником 36 років, і той став домінуючим витвором його життя. Скульптурна композиція виглядає так: князь Вацлав сидить на коні, а біля підніжжя статуї розташовані скульптури ще чотирьох святих – покровителів Чеської держави, де спереду – св. княгиня Людмила (бабуся Вацлава, яка померла 921 р.), св. Прокоп (помер 1053 р.), а позаду – св. Анежка (Agnes, 1211-1282) і празький єпископ св. Войтех (982-997). Чотирьох із п'яти цих визначних чеських діячів було піднесено до лику святих ще в добу Середньовіччя. Натомість процес офіційної беатифікації св. Анежки зайняв чимало часу і завершився аж наприкінці XX ст., хоча ще за життя вона проводила активну подвижницьку діяльність, сповідуючи релігійно-аскетичні ідеали побожності, непорочності, смирення, служіння убогим і хворим, ласки і милосердя.

Метою цієї статті є дослідження життєвого шляху та подвижницької діяльності вищезгаданої св. Анежки Чеської (1211-1282), представниці королівської династії Пршемисловичів.

Важливим **джерелом** про чин цієї шляхетної постаті чеської історії є «Житіє святої Анежки Чеської» (далі – «Житіє...») [32]. Його латиномовний текст, очевидно, було підготовлено у першій третині XIV ст. за наказом чеської королеви Елішки Пршемисловни (1310-1330), яка дуже шанувала свою

прагінку. Саме Елішка Пршемисловна 1328 р. ініціювала процес канонізації св. Анежки. Однак тоді це зробити не вдалося, і, власне, «Житіє...» – це те єдине, що залишилося від прагнень Елішки Пршемисловни піднести своячку до лику святих [24, s. 93; 29, s. 100-103].

Виклад основного матеріалу. Народилася св. Анежка в королівській родині у Празі. Її батьком був видатний чеський володар Пршемисл Отакар I (1192-1193; 1197-1230), а матір'ю – його друга дружина Констанція, сестра угорського короля Андраша II (1205-1235). У «Житті...» про появу на світ св. Анежки сказано так: «Народилася власне від знатних предків з королівського роду, тому що її батько Пршемисл, званий Отакар, був славним чеським королем, а мати Констанція – сестра пана Андраша, угорського короля, батька святої Єлизавети, і вся рідня обох батьків була королівською...» [32, s. 352].

Батьком Констанції та Андраша II був угорський король Бела III (1172-1196). Зауважимо, що Бела III був сином угорського короля Гези II (1143-1162) та Євфросинії (близько 1130 - 1175), доньки Великого князя Київського Мстислава Володимировича (1125-1132) з династії Рюриковичів [10, с. 116-117]. Отже, св. Анежка всотала кров і чеських Пршемисловичів, і угорських Арпадовичів, і київських Рюриковичів.

Заслугує на увагу і той факт, що (про це повідомляє й «Житіє...») по материнській лінії Анежка була двоюрідною сестрою св. Єлизавети (1207-1231), ландграфині Тюрінзької. Овдовівши після загибелі 1227 р. (у Шостому хрестовому поході) свого чоловіка, ландграфа Людвіга IV Тюрінзького (1217-1227), Єлизавета заснувала у Марбурзі на території ландграфського родового маєтку шпиталь і присвятила своє подальше життя жертвованому та невтомному догляду за хворими. Коли Єлизавета в листопаді 1231 р. померла, її вже всюди вважали святою.

Невдовзі також поширилася слава і про дива, що ставалися на могилі Єлизавети, а 1235 р., тобто ще за життя Анежки, її було піднесено до лику святих [1, с. 55-56].

Слід, однак, відзначити, що у Пршемисла Отакара I та Констанції були дві Анежки. Цим іменем їх, очевидно, було названо на честь тітки Анежки, старшої зведеної сестри короля. Перша Анежка узріла світ приблизно 1205 р. й померла близько 1211 р.¹ Тож коли після її смерті в королівській родині знову народилася донька, вона дістала таке саме ім'я (на той час це не вважалося дивиною). Це й була славетна Анежка Пршемисловна, яка після беатифікації прописалася в історії як св. Анежка Чеська [44, с. 118]. Вона була наймолодшою донькою вінченосного подружжя. Щоправда, точну дату її народження джерела не повідомляють, і це спонукало істориків до різних припущень. Зокрема, тривалий час вважалося, що вона народилася 1205 р., чи навіть дещо пізніше. Так, Ф. Палацький вважав, що Анежка з'явилася на світ 1208 р. [35, с. 193]. Натомість В. Новотний схилився до думки, що вона народилася 1211 р. [34, с. 551-552] Цій даті віддають перевагу й сучасні дослідники, зокрема Й. Жемлічка [43, с. 142; 44, с. 208], Я. Полц [36, с. 14], Г. Соукупова [38, с. 42].

На момент народження Анежки Чеське королівство посилювало свою могутність, у чому була велика заслуга Пршемисла Отакара I. За свою підтримку, надану майбутньому німецькому королеві й імператорові Фрідріхові II Штауфенові (1212-1250) у боротьбі за трон, Пршемисл Отакар I дістав від нього підтвердження спадковості королівського титулу чеського володаря. Це було закріплено в «Золотій буллі сицилійській», яку Фрідріх II Штауфен видав у вересні 1212 р. [10, с. 158-203].

Про дитинство Анежки відомостей мало. Близько 1214 р. разом із сестрою Анною (померла 1265 р.) її ще дитятком віддали на виховання до жіночого монастиря у Тржебниці (*Trzebnicza*), що в Сілезії. Засновницею цього монастиря була тітка св. Єлизавети Тюрінзької – св. Ядвіга Сілезька (*Hedvika, Hedwig*, 1180-1243), яка походила із впливового роду графів Андекс-Мерану. Вона була дружиною сілезького князя Генрика I Бородатого (1201-1238), якому народила шестеро діток: синів Генрика, Болеслава і Конрада, а також доньок Анежку, Софію і Гертруду.

Разом із чоловіком св. Ядвіга брала активну участь в управлінні князівством. Згодом Генрик I Бородатий став ще й краківським та великопольським князем, а також намагався відновити в Поль-

щі королівську владу. З ініціативи цього шляхетного подружжя, яке опікувалося хворими й чинило інші благі добродіяння, було зведено чимало монастирів, зокрема й жіночий монастир у Тржебниці, який 1218 р. став цистерціанським. Після смерті чоловіка св. Ядвіга залишилася там жити. І хоча вона не стала черницею, але, як і раніше, проявляла милосердя до всіх нужденних. 1267 р., ще за життя Анежки, Ядвігу було канонізовано. Її життя і діяльність, так само як і чин св. Єлизавети, справили на Анежку значний вплив.

Двоє синів Генрика I Бородатого і св. Ядвіги стали нареченими Анни і Анежки, як того вимагала династична політика Пршемисловичів. Саме тому Пршемисл Отакар I і видав донечок на виховання у Тржебницю. 1217 (чи 1218) р. Анна одружилася зі старшим сином сілезького вінченосного подружжя – Генриком. 1238 р. він став князем сілезьким, краківським та великопольським і прописався в історії як Генрик II Побожний. Разом зі своїм військом Генрик II Побожний брав участь у битві з монголо-татарами під Легницею (9 квітня 1241 р.), в якій загинув [2, с. 145-155; 32, с. 353; 40, р. 501-655; 41, р. 656-661; 38, с. 180; 44, с. 211].

Думки вчених з приводу того, хто власне міг бути судженим Анежки (Болеслав чи Конрад), різняться. Щоправда, Болеслав помер 1208 р. Тож найбільш імовірно, що Анежку було заручено з наймолодшим Конрадом. Про Конрада відомо, що він трагічно загинув під час падіння з коня, і 4 вересня 1214 р. його було поховано в крипті св. Варфоломія у Тржебниці [32, с. 353; 38, с. 45-48; 43, с. 142]. На думку сучасної чеської дослідниці Гелени Соукупової, попри смерть нареченого Анежка залишилася у Тржебниці до 1217 р., тобто до шлюбу своєї сестри Анни з Генриком II [38, с. 48].

1217 р. рідні забрали Анежку назад до Чехії й віддали її до жіночої чернечої обителі у Доксани задля подальшого навчання й виховання в належному морально-етичному дусі. Там вона поводитися скромно, уникала забав із дівчатами і віддавала всю себе монастирському життю. У Доксанах Анежка перебувала кілька років, після чого повернулася до Праги. Вслід за своїм братом, майбутнім королем Вацлавом I (1230-1253), дружиною якого стала Кунігунда Штауфен, Анежка також мала дбати про престиж чеської династії Пршемисловичів [32, с. 353; 38, с. 48-51; 43, с. 142-143; 44, с. 208].

Щодо подальшої долі Анежки, то тут думки істориків різняться. Так, В. Новотний відзначає, що 1219 р. Анежка була заручена з Фрідріховим старшим сином і спадкоємцем Генріхом [34, с. 551]. Такої ж думки притримується й історик Ф. Дворнік, який, до того ж, навіть називає заручини Анежки з Генріхом першим великим успіхом Пршемисла Отакара I [5, с. 21]. Вторують йому й сучасні вчені В. Ванічек [39, с. 111] та Г. Соукупова [38, с. 52]. Натомість Й. Жемлічка вважає, що під час перемо-

¹ Див. додаток «Rodokmen Přemyslovců» до узагальнюючої праці: Přemyslovcí: budování českého státu / Petr Sommer, Dušan Třeštík, Josef Žemlička, eds. ve spolupráci s Pavlínou Maškovou a Robertem Novotným; Bartlett Robert... [et al.]. – Vyd. 1. – Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009.

вин із чеським королем Фрідріх II лише обнадійливо натякнув йому про можливість одруження Генріха з Анежкою. Тому близько 1219 р. принцеса опинилася при дворі австрійського герцога Леопольда VI Бабенберга (1198-1230), аби там опанувати придворні манери [42, s. 318; 43, s. 143; 44, s. 118]. Життя Анежки при дворі австрійського герцога досить детально описують Я. Полц [36, s. 21-23] та Г. Соукупова [38, s. 52-57].

У будь-якому разі перед Анежкою майоріли блискучі перспективи. Адже 23 квітня 1220 р. на придворній раді у Франкфурті імперські князі обрали Генріха (VII) німецьким королем. Незабаром, у серпні 1220 р. Фрідріх II Штауфен вирушив до Рима. Там 22 листопада того ж року папа Гонорій III коронував його імператорською короною. Відтак у середині грудня 1220 р., після восьмилітньої відсутності, Фрідріх II повернувся в Сицилійське королівство. З цього часу він майже безперервно перебував на півдні Апеннінського півострова, піклувався про розквіт своєї Сицилійської держави і докладав зусиль для відновлення імперських прав у центральній та північній Італії. Німеччину ж імператор віддав в управління своєму синові Генріхові (VII). Та позаяк Генріх (VII) був ще неповнолітнім, то при ньому було створено регентську раду князів, очільником якої став кельнський архієпископ Енгельберт (*Engelbert*, 1216-1225). Він фактично управляв Німеччиною від імені малолітнього Генріха [3, с. 113; 4, с. 76-77; 8, с. 197].

На протигагу імператорові, архієпископ Енгельберт був активним прибічником англійської орієнтації. І хоча інтереси імператора Фрідріха II Штауфена потребували дружніх стосунків із Францією, Енгельберт прагнув відновити союзні відносини із суперницею останньої – Англією. Він схилив на свій бік Леопольда VI Бабенберга, запропонувавши влаштувати шлюб англійського короля Генріха III Плантагенета (1216-1272) з донькою австрійського герцога Маргаритою. Водночас Кельнський архієпископ мав намір одружити свого юного підпічного Генріха (VII) Штауфена із наймолодшою сестрою англійського правителя – Ізабеллою [5, с. 21; 34, s. 559-560; 39, s. 124]. Тож шлюбна угода між Пршемислом Отакаром I та Фрідріхом II суперечила намірам Енгельберта.

Кельнський архієпископ сподівався, що йому вдасться реалізувати свій план. Його задум підтримали навіть деякі імперські князі, позаяк піднесення Чеського королівства здавалося їм занадто стрімким. До таких, звісно, належали й Бабенберги. Адже завдяки вдалим шлюбом Пршемисловичі здобули неабиякий вплив у сусідніх із Бабенбергами регіонах, зокрема – в Баварії та Каринтії. Так, племінниця Пршемисла Отакара I Людмила була одружена з баварським герцогом Людвігом I (1183-1231), а донька цього чеського правителя Юдіта взяла шлюб із каринтійським герцогом Бернардом II

(1202-1256). Крім того, син чеського короля маркграф Пршемисл одружився (не відомо – коли) із Маргаретою, яка походила із впливового роду Андекс-Мерану з баварсько-альпійського регіону [43, s. 143; 44, s. 118-119]. Тож Леопольд VI Бабенберг не міг змиритися з тим, аби одна з доньок Пршемисла Отакара I стала дружиною німецького короля і майбутнього імператора. І врешті-решт він домігся свого.

Однак архієпископ Енгельберт прорахувався. Адже ще 1212 р. Фрідріх II уклав із французьким королем Філіппом II Августом договір, спрямований проти Англії. В листопаді 1224 р. цей договір було поновлено із сином і спадкоємцем Філіппа II Августа – королем Людовіком VIII (1223-1226). Тому Фрідріх II одразу ж відкинув план архієпископа Енгельберта, який мав на меті налагодження дружніх стосунків з Англією. Та й герцог Австрійський не був у великому захопленні від ідеї Енгельберта, позаяк побоювався ускладнень у відносинах з імператором у разі союзу між Бабенбергами і Плантагенетами. Тому спритний Леопольд VI Бабенберг нав'язав Фрідріхові II новий проект. Ішлося про заручини Фрідріхового сина Генріха з його донькою Маргаретою (замість обумовленого раніше шлюбу з Анежкою).

Звістка про це завдала неабиякої моральної травми Анежці, яка перебувала при дворі австрійського герцога й готувалася стати німецькою королевою. Водночас Леопольд VI Бабенберг залучив на свій бік тюрінзького ландграфа Людвіга IV і заручив свого старшого сина Генріха з його сестрою, навіть не вимагаючи за нареченою посагу [5, с. 21-22; 8, с. 199; 34, s. 563-566; 39, s. 124].

Багато хто сприйняв згадані події як великий переворот у тогочасному політичному житті імперії. Однак амбіції австрійського герцога зачіпали інтереси Баварії, володар якої підтримував добрі родинні стосунки з Прагою. В середині січня 1225 р. на імперському з'їзді в Ульмі чеський король запропонував за своєю донькою посагу у розмірі 30 тис. марок срібла. Його підтримав баварський герцог Людвіг, який до цієї суми додав ще 15 тис. марок сріблом. Проте юний німецький король Генріх (VII), нібито за порадою князів, заявив про розрив із Анежкою і став готуватися до шлюбу зі старшою за нього Маргаретою Бабенберг. Позаяк юний Генріх і Маргарета перебували в далеких родинних стосунках, то папа був навіть змушений надати їм диспенсацію. Відтак 29 листопада 1225 р. у Нюрнберзі відбулися урочистості з нагоди одруження короля Генріха (VII) з Маргаретою. Та обіцяного багатого посагу Штауфени від Бабенбергів так ніколи й не дочекалися. Одночасно відбулося весілля Леопольдового сина Генріха з донькою Людвіга Тюрінзького [14, s. 228-229; 19, p. 507; 34, s. 562-566; 39, s. 124]. У підсумку знеславлена Анежка покинула Австрійське герцогство.

За таке приниження Пршемисл Отакар I відповів війною. Влітку 1226 р., скориставшись Леопольдовою відсутністю, чеський король здійснив збройний напад на австрійські землі. Але нашвидкоруч споряджений похід зазнав невдачі: Добре підготовлена оборона відбила чеську агресію. У відповідь австрійці під проводом ландмаршала Генріха Куєнрінга перейшли через моравський кордон, спустошуючи все на своєму шляху. Та на цьому ворожнеча не припинилася, а навпаки – ще більше розпалювалася, і загалом могла призвести до непередбачуваних наслідків. Тому тюрінзький ландграф Людвіг, близький родич Пршемисла Отакара I, а віднедавна ще й соратник Леопольда VI Бабенберга, ранньої осені 1226 р. поспішив до Праги. Звідти разом із Пршемислом Отакаром він поїхав до Знойма, намагаючись виступити посередником у примиренні ворогуючих сторін. Переговори у Зноймі тривали чотири тижні, але їхній результат не був обнадійливим. Ландграф Людвіг Тюрінзький зумів домовитися лише про перемир'я, та й то тільки до дня св. Мартіна (11 листопада) 1226 р., тобто на дуже короткий термін [34, s. 571-572].

На той час докорінно змінилася ситуація в Німеччині. Між Фрідріхом II та Енгельбертом виникли непорозуміння, й імператор вважав за доцільне позбавити того регентства. Однак Фрідріх II саме готувався до весілля з Ізабеллою (Юлантою), донькою Єрусалимського короля Іоанна де Брієнна, яке відбулося 9 листопада 1225 р. в Бріндізі, тож справа Енгельберта повисла в повітрі. А через два дні після одруження імператора, тобто 11 листопада 1225 р., граф Фрідріх фон Альтена (Ізенберг) з особистих мотивів убив Енгельберта біля Швельма. До речі, вбивця був родичем архієпископа. Новим регентом Фрідріх II призначив спочатку Леопольда VI Бабенберга, а відтак – баварського герцога Людвіга I [8, с. 199; 12, р. 90; 22, р. 255-256]. На думку Ф. Дворніка, саме Пршемисл Отакар I своїми воєнними діями в австрійських землях і перешкодив Леопольдові VI Бабенбергу надалі залишатися регентом та домогтися того, що ці функції став виконувати баварський герцог Людвіг I [5, с. 22]. Останній, як відомо, був союзником і родичем чеського короля.

Відразу після весілля Фрідріх II прийняв титул короля Єрусалимського, що, нарешті, могло б викликати в нього інтерес до організації Хрестового походу. Адже тепер, воюючи з мусульманами, він захищав би від них і свої власні володіння. Як відомо, Фрідріх II пообіцяв папі спорядити хрестовий похід ще 1215 р. під час коронації в Аахені, однак всіляко затягував із цією справою. Щоправда, він відіслав невелику підмогу учасникам П'ятого хрестового походу (1217-1221) для оборони фортеці Дам'єтти, яку ті здобули ще на початку листопада 1219 р. Однак улітку 1221 р. єгипетський султан аль-Каміл відвоював Дам'єтту, тож Фрідріх II не

вважав за доцільне організувати новий хрестовий похід, хоча папа Гонорій III і погрожував відлучити його від церкви [6, с. 268-273; 7, с. 166].

Передусім Фрідріх II прагнув вирішити невідкладні справи в Сицилійському королівстві та в Італії. Аби відволікти імператора від італійської політики, яка стояла на заваді реалізації планів курії, Гонорій III постійно нагадував Фрідріхові II про хрестовий похід. Організація хрестового походу кілька разів переносилася на пізніший термін. Нарешті 1225 р. в Сан-Германо (нині Касино) імператор під тиском папи уклав договір, в якому обумовлювався останній термін відходу хрестоносців. Згідно з його положеннями, Фрідріх II взяв на себе зобов'язання не пізніше серпня 1227 р. податися до Святої Землі з тисячею рицарів і впродовж двох років перейматися їх утриманням. Крім того, імператор мав спорядити флотилію у складі 100 транспортних суден і 50 галер для перевезення ще двох тисяч хрестоносців разом з їхніми зброєносцями і слугами. Імператор мав сплатити також сто тисяч золотих унцій, які належало конфіскувати на користь Святої Землі, якщо б він знову відмовився від походу. Крім фінансових втрат, Фрідріха II, в разі його відмови, повинні були ще й відлучити від церкви [3, с. 141-142; 7, с. 166].

Нарешті влітку 1227 р. в Бріндізі зібралось кілька десятків тисяч вояків для походу на Єрусалим. Але в лавах хрестоносців, які відчували нестачу продовольства і потерпали від сильної спеки, спалахнула пошесть. Захворів і сам імператор. Його судно повернуло назад, і похід знову було відкладено. Новий папа, 80-літній Григорій IX (1227-1241), якого було обрано після смерті Гонорія III, не став вислуховувати пояснення послів Фрідріха II і відлучив його від церкви. Між папою та імператором розпочалася відкрита боротьба, під час якої кожна сторона намагалася завдати одна одній найдошкульнішого удару. Становище Фрідріха II було непротим. Через шість днів після пологів у сімнадцятилітньому віці померла його дружина Ізабелла де Брієнн, і Фрідріх II став регентом новонародженого сина Конрада, який з'явився на світ 25 квітня 1228 р. [3, с. 152-159; 4, с. 89-90; 6, с. 273-274; 7, с. 166; 8, с. 194].

Згадані події могли вплинути й на зміну зовнішньополітичного курсу Священної Римської імперії. Адже Англія навіть після смерті Енгельберта не полишала надії на зближення з імперією. Такі ж позиції обстоював і Енгельбертів наступник на архієпископській кафедрі в Кельні – Генріх (фон Моленмарк). Усупереч сподіванням, за налагодження дружніх стосунків з Англією виступав і баварський герцог Людвіг I. Очевидно, в його оточенні і виникла ідея видати Анежку заміж за англійського короля Генріха III. До реалізації такого проекту активно долучився й Кельнський архієпископ Генріх. За задумом ініціаторів, цей шлюб повинен був

символізувати дружбу Англії та імперії (не лише Чеського королівства), а також підсилити зв'язки Вітельсбахів із Вельфами [14, s. 230; 34, s. 576-577; 39, s. 125].

Англійський король прихильно поставився до такої пропозиції. Зокрема, 13 квітня 1227 р. Генріх III особисто написав листи герцогові Людвігові Баварському та юному німецькому королю, в яких подякував за нав'язані посередництвом Шпеєрського пробста Конрада контакти. Того ж таки дня Генріх III написав листа також Кельнському архієпископу Генріхові, в якому висловив подяку за пропозицію й наголосив, що за його порадою залюбки погоджується на заручини з донькою чеського короля (...*filia illustris regis Boemie...*) чи якоюсь іншою німецькою принцесою, яку б той йому порекомендував [16, p. 295-296; 34, s. 577]. Донькою чеського короля, мабуть, була багатостраждальна Анежка.

Відтак 4 вересня 1227 р. Генріх III відрядив урочисте посольство в Німеччину, назустріч якому поспішали представники імперії. Вони зустріли послів англійського короля аж біля Антверпена. Невдовзі розпочалися переговори безпосередньо з чеським королем. Дипломатичну місію між Прагою та Вестмінстером виконував граф Арнолд фон Гюцкесваген (*Arnoldo de Hückeswagen, Arnaldo de Hogensuag*), уповноважений Кельнського архієпископства. Англійська дипломатія намагалася скористатися відлученням Фрідріха II від церкви, аби знову підтримати близьких їй Вельфів. Опертям цієї інтриги стало Кельнське архієпископство. Як противагу Штауфенам на німецький трон планувалося висунути Оттона Брауншвейзького, племінника колишнього імператора Оттона IV. Але Пршемисл Отакар I не забажав прилучатися до цього політичного маневрування. Шлюбний дипломат Арнолд фон Гюцкесваген осів у Празі, і весілля Анежки з Генріхом III так і не відбулося [16, p. 313-314; 34, s. 577; 39, s. 125]. На думку Ф. Дворніка, Пршемисл Отакар I «був надто занепокоєний можливим конфліктом з імператором, аби бути готовим довести справу з англійським королем до кінця» [5, с. 22].

Невдовзі позиції баварського герцога Людвіга I в німецьких землях серйозно похитнулися. На Різдво 1228 р. король Генріх (VII) досяг повноліття і звинуватив свого опікуна в тому, що той шукає шляхи до порозуміння з папою, який тоді намагався знайти авторитетного лідера для організації виступу проти Штауфенів. Падіння баварського герцога Людвіга I позначилося і на становищі чеських Пршемисловичів. Адже той був у ворожих стосунках із Бабенбергами та активно боронив інтереси родичів своєї дружини Людмили, тобто Пршемисловичів [4, с. 129; 42, s. 318].

Та попри підступні кроки з боку штауфенівського угруповання, Пршемисл Отакар I не при-

єднався до планів папської курії, хоча Григорій IX і надсилав йому, його дружині королеві Констанції та Празькому єпископові листи з цього приводу. Папа потребував союзників для боротьби із Фрідріхом II, який тоді брав участь у хрестовому поході [16, p. 313, 335; 34, s. 585-586; 42, s. 320-321; 43, s. 144-145]. Історик Ф. Дворнік вважає, що плани курії знову було зірвано завдяки відданості чехів імператорові і традиційній прихильності Пршемисловичів до Гогенштауфенів. При цьому вчений спирається на лист, якого було написано не раніше жовтня 1228 р. чи 1229 р. герцогом Генріхом Лотаринзько-Брабантським і адресовано англійському королю Генріхові III. У ньому повідомляється про те, що чеський король поширював новини про героїчні вчинки Фрідріха II на Святій Землі та вдавав, що отримав від нього листа, де описувалися його подвиги. А це доводить, підсумовує Ф. Дворнік, що Пршемисл Отакар не мав наміру змінити службу в імператора на якусь іншу [5, с. 22, 32].

Успіхи Фрідріха II дійсно були вражаючими. Ще в червні 1228 р. імператор, на зло папі, з великим загоном відплив із Бріндізі в Сирію. Так розпочався Шостий хрестовий похід (1228-1229). Скориставшись війною Єгипту з Дамаском, у лютому 1229 р. Фрідріх II уклав у Яффі вигідний союзний договір із єгипетським султаном аль-Камілом і дамаським еміром. Згідно з його умовами, Єрусалим, Віфлеєм, Назарет і деякі інші палестинські міста на 10 років (з правом продовження терміну) переходили до імператора. За таку поступку Фрідріх II Штауфен брав на себе зобов'язання допомагати султанові аль-Камілу в боротьбі з його ворогами. Через місяць, 18 березня 1229 р., Фрідріх II вступив у Єрусалим і в храмі Гробу Господнього сам увінчав себе королівською короною (духовенство відмовилося коронувати правителя, відлученого від церкви). Однак уже 1 травня імператор покинув Святу Землю, позаяк папа та його прихильники організували наступ на Сицилійське королівство. Тож Фрідріх II поспішив боронити свої володіння. Військо Григорія IX було розбито, і 28 серпня 1230 р. при укладенні миру в Сан-Германо він зняв з Фрідріха II анафему [3, с. 162-186; 4, с. 90-92; 6, с. 274-275; 7, с. 167-168].

1231 р. знову постало питання про одруження принцеси Анежки. На той час баварський герцог Людвіг I повернув собі прихильність Генріха (VII) й зумів переконати молодого короля в необхідності пошуку компромісу з чеськими Пршемисловичами. Йшлося про примирення з королем Вацлавом I (братом Анежки), який успадкував владу після смерті 15 грудня 1230 р. Пршемисла Отакара I. Як відомо, Генріх (VII) прагнув якомога більшої влади, що призвело до погіршення його стосунків із батьком. Позаяк у цій ситуації союз із чеським королем Вацлавом I був надзвичайно важливим, то Генріх (VII) зважився на рішучий крок і 1231 р.

оприлюднив свій намір розлучитися з Маргаретою Бабенберг (яка, хоча й народила йому двох дітей, та все ще не одержала посагу) і взяти шлюб із Анежкой [5, с. 22-23; 39, с. 336].

Звістка про розрив стосунків між Генріхом (VII) та Бабенбергами викликала сум'яття серед німецьких князів. Та ще більше їх насторожило підступне вбивство баварського герцога Людвіга I, яке сталося 15 вересня 1231 р. на мості в Келгеймі. Згідно з повідомленнями окремих джерел, баварського герцога заколов кинджалом найманний убивця [4, с. 131; 12, р. 94; 19, р. 558; 22, р. 263]. Дехто не відкидав причетність до його смерті навіть імператора, але серйозних доказів цього не було [44, с. 350].

У цій напруженій ситуації Фрідріхові II Штауфенові задля зміцнення свого авторитету довелося вдатися до рішучих дій, і на Великдень 1232 р. він скликав до Аквілеї гофтаг (королівську раду), засідання якого згодом було перенесено в Чивідале. Там зі своїм невеликим почтом поселився й Генріх (VII), який прибув на гофтаг за наказом батька [4, с. 131-132]. На цьому зібранні Фрідріх II Штауфен підтвердив привілеї для німецьких світських князів, а також вирішив з власної кишені виплатити своєму синові посаг за Маргарету в розмірі 8 тис. марок сріблом. Як влучно зауважив дослідник В. Ванічек, імператор при цьому зважав на те, що в разі смерті Фрідріха II Бабенберга це найбагатше німецьке князівство дістанеться Штауфенам, його онукам [39, с. 337].

Питання ж заміжжя Анежки так і не було вирішене, хоча думки про одруження з нею були навіть у самого імператора Фрідріха II Штауфена, який 1228 р. вдруге став удівцем. Деталі його справжніх намірів нам невідомі. Однак амбіційні Пршемисловичі відреагували на невдачі зі шлюбом Анежки таким чином, що сколихнули ледь не всю Європу. Зневажена Анежка відкинула земного монарха та обрала собі володаря небесного. Вона зреклася світського життя і в червні 1234 р., якраз на свято Трійці, вступила до жіночого монастиря св. Франциска Ассизького (близько 1181 - 1226) в Празі, фундаторкою якого стала незадовго до цього [39, с. 337; 44, с. 215]. Там Анежка дала обітницю цноти, бідності та послуху і прийняла чернечий постриг. При монастирі було засновано також шпиталь, і Анежка домоглася, аби подаровані їй братом (моравським маркграфом Пршемислом, який помер 1239 р.) і матір'ю Констанцією маєтки було передано на його утримання. Це рішення було скріплено також печаткою старшого брата Анежки – короля Вацлава I.

Відтак 30 серпня 1234 р. папа Григорій IX, який був приятелем св. Франциска, написав зі Сполето листа *«найдорожчій у Христі доньці Анежці, сестрі наймилішого в Христі сина нашого, ясновельможного короля чеського»*. У ньому рим-

ський понтифік висловлює радість за ревну побожність Анежки і хвалить її за те, що вона зреклася світської слави й вирішила служити небесному нареченому в монастирі *«убогих, ізольованих від світу черниць»*. На прохання короля Вацлава I, празького єпископа й капітулу Григорій IX взяв під папський патронат зведений «на честь св. Франциска монастир зі шпиталем у Празі» (*monasterium cum hospitali apud Pragam in honore beati Francisci*) [171, р. 85-87, num. 79; 38, с. 77-78; 44, с. 215].

Наступного дня, тобто 31 серпня 1234 р., папа видав у Сполето ще дві грамоти, які стосувалися Анежки та її монастиря. У першій із них Григорій IX зобов'язав представників Ордену св. Франциска (францисканців) – брата Іоанна, члена чернечої провінції в Саксонії (*fratri Johanni, ministro in Saxonia*), і брата Томаша, кустода (хранителя) в Чехії (*fratri Thomae, custodi in Boemia*), – призначити Анежку абатисою монастиря св. Франциска й надати їй право на свій розсуд, дарований Богом, пом'якшувати сестрам монастирський піст хлібом і водою та дозволяти їм носити черевки і вдягати хутро [17, р. 87, num. 80; 38, с. 78]. Другою грамотою папа дарував усім вірникам з Чехії та Польщі, які відвідають монастир св. Франциска у Празі в день його освячення, відпуст на увесь цей рік. На річницю ж освячення обителі й на свято св. Франциска Григорій IX дарував сорокаденний відпуст [17, р. 88, num. 81; 38, с. 78]. З грамот випливає, що у серпні 1234 р. в монастирі вже перебували черниці, яких очолила Анежка, а також розглядалося питання про його освячення. Запровадження ж багатоденних відпустів свідчить про те, що з самого початку монастирський храм був доступний для вірників. Загалом збереглося близько двадцяти папських грамот і листів, надісланих за неповні чотири роки (починаючи з 1234 р.) Анежці, монастиреві або шпиталю.

Так було покладено початок діяльності в чеських землях жіночого ордену св. Клари (кларисинок). Зауважимо, що цей чернечий орден було засновано 1212 р. Кларою Ассизькою (1194-1253). Вона походила з аристократичної родини. Ще в юні роки Клара стала палкою послідовницею, а відтак і близьким другом св. Франциска Ассизького. Саме він активно підтримував її у створенні й розбудові чернечої громади, яка стала жіночим відгалуженням жебрущого Ордену францисканців [9, с. 308-309; 31, с. 293-327; 39, с. 337]. Досить швидко Анежка встановила прямі контакти з Кларою Ассизькою, яка приділяла їй значну увагу, а згодом навіть називала своєю донькою. Про їхні теплі стосунки свідчать чотири листи Клари до Анежки, відіслані в період із 1234 по 1238 рр. На жаль, листи самої Анежки до Клари не збереглися [15, с. 46-50; 23, с. 41-69; 25, с. 234-235; 26, с. 236-237; 27, с. 237-239; 28, с. 239-241]. 1238 р. Анежка відмовилася від посади абатиси монастиря і з того часу стала називатися

«старшою сестрою» (*soror major*). Це означає, що впродовж чотирьох років Анежка зуміла забезпечити існування своєї обителі з правової точки зору й тепер могла відмовитися від своїх функцій, які забирали від неї чимало часу. Але як старша сестра вона й надалі зберігала повноваження, рівносильні посаді абатиси, а як фундаторка монастиря мала вирішальний вплив на його управління [38, s. 100; 44, s. 215].

Листи св. Клари та кореспонденція, що велася між Анежкою та папою Григорієм IX, демонструють прагнення чеської принцеси розвинути спадщину св. Франциска, запровадити в заальпійському регіоні більш суворі правила чернечого життя. На той час діяв Статут ордену, який ченці уклали колегіально під проводом св. Франциска і який остаточно відредагував кардинал Гуголін. Саме деякі його положення Анежка намагалася змінити щодо діяльності свого монастиря. Однак Григорій IX, який до цього часу в багатьох питаннях підтримував Анежку, відкинув запропонований нею проект упорядкування чернечих правил. У грамоті, виданій 11 травня 1238 р., свою відмову папа пояснив тим, що, по-перше, Статут було складено та схвалено самим св. Франциском і затверджено папою Гонорієм III, а Клара та її сестри пов'язані з ним обітницею; по-друге, сестри керувалися цими правилами з моменту обітничі й донині; по-третє, в Ордені прийнято дотримуватися єдності, а застосування різних норм є неприпустимим, оскільки може спричинити сум'яття й вагання в думках сестер. Тому папа вимагав від Анежки та її сестер дотримання раніше схваленого Статуту [17, num. 190, p. 237-239; 38, s. 101].

Така позиція папської курії не могла зломити вперту Анежку, яка й надалі залишалася відданою заповідям св. Франциска. Як влучно зауважив згадуваний вище Ф. Дворнік, Анежка «належала до першого покоління послідовників св. Франциска і була серед тих, хто намагався якнайсуворіше дотримуватися ідеалів бідності та самозречення смиренного святого з Асизи» [5, с. 23]. Натомість сучасний чеський медієвіст Й. Жемлічка відзначає, що хоча Анежка внутрішньо і злилася з ідеями св. Франциска, водночас вона не припинила вважати себе привілейованою представницею панівної династії, і при нагоді намагалася на цьому наголосити. Вчений, зокрема, звернув увагу на грамоту, видану Анежкою 1245 р., в якій вона титулюється як «учениця св. Франциска і сестра короля чехів» (*ego Agnes, discipula sancti Francisci soror regis Boemorum*) [18, num. 67, s. 155; 44, s. 216]. Відтак Й. Жемлічка звертає увагу на те, що на будівництво «скромного» Анежчиного монастиря було витрачено чималі кошти. Обитель було зведено із застосуванням усіх сугестивних смаків готичного мистецтва, яке тоді набувало поширення. Вступити в монастир могли лише дівчата зі знатних родин. Крім того, Анежка

не приховувала свого захоплення усім коштовним та естетичним, діставала насолоду від релікваріїв з оздобленими останками святих. Вона також вважала себе духовною покровителькою династії Пршемисловичів [44, s. 216].

Після смерті Григорія IX Анежка не полишала намірів щодо впорядкування чернечих правил. Але папа Інокентій IV (1243-1254) ввічливо відмовив їй у реалізації цього питання. В усьому ж іншому Інокентій IV прихильно ставився до Анежки. Так, у своєму першому листі до Анежки, написаному, мабуть, відразу після свого обрання на папський престол, він називає чеську принцесу Христовою нареченою, яку її Божий жених обдарував багатями чеснотами і шляхетними манерами [30, s. 89].

1251 р. Інокентій IV надіслав з Ліона (де тоді перебувала папська курія) для Анежчиного монастиря священні християнські реліквії. Про цю подію стисло повідомляє чеська хроніка так зв. Других продовжувачів Козьми. Тут, зокрема, читаємо про велике збудження, яке пережила Прага 15 січня 1251 р. У той день з Праги вийшла велика процесія духовенства та світського люду й попрямувала за міські мури в напрямку до Вишеграду, аби привітати братів міноритів (францисканців), які принесли із собою коштовні реліквії, надіслані Анежці, сестрі короля Вацлава, особисто папою Інокентієм IV. І хоча хроніка не повідомляє, про які саме реліквії йдеться, з листів папи (їх виявив у Ватиканському архіві дослідник Владімір Коуделка) довідуємося, що це була частинка дерева Ісусового хреста (*lignum crucis*) і клаптик ризи Христової (*vestis Domini*). Їх Інокентій IV надіслав Анежці з Ліона восени 1250 р. При цьому він пише, що не має при собі багато мощей святих, оскільки перебуває далеко від Риму. Отримані від папи реліквії були розміщені в монастирі св. Франциска в Празі [21, s. 107; 30, s. 89; 33, p. 287; 38, s. 119; 44, s. 289].

Важливою турботою Анежки був також заснований нею шпиталь (точна дата його виникнення невідома). На момент, коли Анежка вирішила відкрити в Празі такий заклад, там уже мали свої осідки ченці Ордену іоанітів (вони опікувалися палігримами, котрі здійснювали паломництво до Єрусалима) та брати шпиталю Діви Марії Ордену німецьких рицарів. Однак Анежка започаткувала формування добре організованого й фінансово забезпеченого шпитального братства, діяльність якого стала взірцем для наслідування за межами Чеського королівства.

Спочатку шпиталь було об'єднано з монастирем. Але з часом шпиталь відокремився від обителі, і братство розгорнуло самостійну чинність. Воно отримало покровительство папи й перетворилося на орден, який 1253 р. здобув власну емблему. Це була «червона зірка зі знаком червоного хреста» (*stella rubea cum signo crucis rubee*). Звідси походить назва шпитального братства – хрестоносці з червоною

зіркою. У квітні 1253 р. король Вацлав та його син і спадкоємець Пршемисл Отакар II (1253-1278) підтвердили, що у власності шпиталю св. Франциска є численні маєтки, і передали під його нагляд подібні установи Праги та деяких інших міст. В Сілезії діяльність хрестоносців з червоною зіркою, цього єдиного середньовічного ордену, який виник на чеських землях, активно підтримувала Анна, сестра Анежки і вдова Генріха II Побожного [18, num. 191, p. 350-351; num. 245, p. 422-423; num. 266, s. 452-458; 38, s. 134-157; 44, s. 217].

1255 р. папа Олександр IV (1254-1261) канонізував Клару Ассизьку, піднісши її до лику святих. Через деякий час, а точніше в травні 1260 р., він же підтвердив статут ордену св. Клари для Анежчиного монастиря в Празі, що свідчить про духовну зрілість чеської принцеси [38, s. 126; 44, s. 216]. Заслужено перед Богом і людьми Анежка зустріла глибоку старість, пережила всіх своїх братів і сестер, а також племінника – короля Пршемисла Отакара II, який загинув на полі битви з німецьким володарем Рудольфом I Габсбургом (1273-1291). Як свідчить «Житіє...», коли Пршемисл Отакар II бився на Моравському полі, сестри монастиря св. Франциска разом із Анежкою молилися за його перемогу перед реліквіями, які передав обителі папа Інокентій IV, – частинкою дерева Ісусового хреста і клаптиком ризи Спасителя. Сама ж Анежка мала страшне видіння Пршемислової смерті, яке, на жаль, збулося [30, s. 89; 32, s. 367; 38, s. 186-187; 45, s. 460].

Після загибелі Пршемисла Отакара II Чеська держава опинилася в трагічній ситуації. Позаяк спадкоємець трону Вацлав II (1283-1305), син Пршемисла Отакара II, був ще дитям, а політичні інституції суспільних станів на той час лише зароджувалися, авторитет королівської влади втратив свою дієвість. Між родичами та союзниками Пршемисла Отакара II – бранденбурзьким маркграфом Оттоном V Довгим і вроцлавським князем Генриком IV Пробусом – розгорілося протистояння за право опіки над Вацлавом, що обіцяло не лише чималі вигоди, але, в разі його смерті, збільшувало шанси на чеський трон. Не стояв осторонь і Рудольф I Габсбург, який мав намір забезпечити якомога щільнішу залежність ослабленої Чеської держави від Священної Римської імперії.

Спочатку здавалося, що зі смертю Пршемисла Отакара II загинуло і його королівство. Адже

після загибелі цього визначного правителя порушився правовий порядок, розпочалися внутрішні чвари, банди найманців грабували країну, захоплювали та пљондрували королівські маєтки. Згодом супутником люду став ще й голод, часто спалахували епідемії. Зовсім не випадково невідомий празький хроніст у назві твору, що описує ці жахливі події, вжив вислів «лихі літа» [11].

У цю трагічну добу, яка тривала з 1278 по 1283 рр., Анежка перебувала в усамітненні у «своєму» монастирі св. Франциска. Вона померла 2 березня 1282 р. До звільнення Вацлава II з-під опіки бранденбурзького маркграфа Оттона V Довгого і повернення його до Праги (24 травня 1283 р.) Анежка не дожила трохи більше року. І хоча відразу ж стали ширитися чутки про Анежчині дива, минуло понад сім століть з моменту її смерті, коли нарешті її було піднесено до лику святих. Аж 1874 р. за понтифікату папи Пія IX (1846-1878) її було проголошено блаженною. А 12 листопада 1989 р. папа Іоанн Павло II (1978-2005) у соборі св. Петра здійснив обряд канонізації Анежки, і вона також стала вважатися святою [13, s. 194-201; 38, s. 326-346, 355-373].

Під час проведення обряду канонізації Іоанн Павло II, зокрема, сказав, що хоча св. Анежка жила «...задовго до нас, вона справила значний вплив на суспільний і культурний розвиток свого народу, тож залишається для нас близькою своєю християнською вірою та своєю любов'ю...»; вона «є прикладом святості для всіх, хто наслідує Христа; є наснагою для тих, хто прагне жити в любові, яка дається повною мірою і абсолютно всім, без огляду на приналежність до певної раси, національності чи ментальності»; вона «є небесною захисницею на нашому щоденному шляху, сповненому перешкод. Можемо до неї звертатися з великою довірою і надією» [13, s. 196].

Висновки. Отже, вже з раннього дитинства св. Анежка Чеська виховувалася в душі християнської віри. Відтак, зазнавши гіркоти й болю з приводу кількох нереалізованих пропозицій щодо одруження, які супроводжувалися приниженням людської гідності та цинізмом, вона зреклася світського життя і обрала духовну стежу. На власні кошти вона заснувала в Празі шпиталь і монастир св. Франциска, куди сама вступила, склавши обітницю цноти, бідності й послуху. В результаті вона повністю присвятила себе служінню добру на славу Божу.

1. Брокгауз. Історія Німеччини у світлинах / Пер. з нім. – К.: Юніверс, 2010. – 568 с.
2. «Великая хроника» о Польше, Руси и их соседях XI-XIII вв.: [Перевод и комментарии] / Под ред. В. Л. Янина; Сост. Л. М. Попова, Н. И. Щавелева. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 264 с.
3. Вис Э. В. Фридрих II Гогенштауфен / Эрнст В. Вис. – Пер. с нем. Е. Б. Каргиной. – М.: АСТ.: Транзиткнига, 2005. – 378 с.
4. Глогер Б. Император, Бог и дьявол. Фридрих II Гогенштауфен в истории и легенде / Бруно Глогер. – Пер. с нем. А. Беленькой. – СПб.: Евразия, 2003. – 288 с.
5. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації / Френсіс Дворнік. – Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – 528 с.

6. Заборов М. А. Крестоносцы на Востоке / Михаил Абрамович Заборов. – М.: Наука, 1980. – 320 с.
7. Колесницкий Н. Ф. «Священная Римская империя»: притязания и действительность / Николай Филиппович Колесницкий. – М.: Наука, 1977. – 190 с.
8. Лампрехт К. История германского народа / Карл Лампрехт. – Пер. с немецкого П. Николаева. – М.: Типо-литография В. Рихтеръ, 1895. – Томъ второй. – Части III и IV. – 656 с.
9. Линч Дж. Средньовічна церква. Коротка історія / Джозеф Г.Лінч. – Пер. з англ. В. Шовкуна. – Київ: Основи, 1994. – 492 с.
10. Ліхтей І. М. Між Штауфенами і Вельфами: консолідація Чеського королівства та зміцнення його міжнародного статусу за правління Пршемисла Отакара I (1197–1230): [Монографія] / Ігор Михайлович Ліхтей. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2011. – 336 с.
11. Ліхтей І. М. «...Лихі літа...»: криза чеської державності у 1278–1283 роках: [Монографія] / Ігор Михайлович Ліхтей. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2015. – 104 с.
12. Annales Marbacenses qui dicuntur. (Cronica Hohenburgensis cum continuatione et additamentis Nesburgensibus) / Recognovit Hermanus Bloch. – Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1907. – 167 p. – (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumenta Germaniae historicis recusi).
13. Anežka Přemyslovna svatou // Nový život. Měsíčník Cyrilometodějské ligy pro kulturu a život z víry. – Řím, prosinec 1989. – Ročník XLI. – Číslo 12. – S. 194–201.
14. Antonín R. České země za posledních Přemyslovců. I. díl (1192-1253). Cestou proměny společnosti k vrcholně středověké monarchii / Robert Antonín. – Praha: Libri, 2012. – 431 s.
15. Beran J. Listy sv. Kláry bl. Anežce / Kard. J. Beran // Nový život. Měsíčník Cyrilometodějské ligy pro kulturu a život z víry. – Řím, březen 1966. – Ročník XVIII. – Číslo 3. – S. 46–50.
16. Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae. – Praegae: Sumptibus comitorum Regni Bohemiae, MCMXII (1912). – Tomus II. Inde Ab A. 1198. usque ad A. 1230 / Edidit Gustavus Friedrich. – 576 p.
17. Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae. – Praga: Sumptibus comitorum Regni Bohemiae, 1942. – Tomus 3. – Fasc. 1. Inde Ab A. 1231. usque ad A. 1238 / Edidit Gustavus Friedrich. – XXV, 242 p.
18. Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae. Tomi IV, fasciculus primus, Inde ab a. MCCXLI usque ad a. MCCLIII / conditit Gustavus Friedrich; ediderunt Jindřich Šebánek et Sáša Dušková. – Praegae: ČSAV, 1962. – 589 s.
19. Continuatio Lambacensis a. 1197-1348. (Tab. III) // Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum / Edidit Georgius Henricus Pertz. – Hannoverae: Impensis bibliopolii avlici Hahniani, MDCCCLI (1851). – Tomus IX. – P. 556-561.
20. Continuatio Mellicensis a. 1124-1564. // Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum / Edidit Georgius Henricus Pertz. – Hannoverae: Impensis bibliopolii avlici Hahniani, MDCCCLI [1851]. – Tomus IX. – P. 501-535.
21. Druhé pokračování Kosmovy kroniky // Pokračovatelé Kosmovi / [Z lat. rukopisů] přel. Karel Hrdina, V.V. Tomek a Marie Bláhová; Úvod: M. Bláhová a Zdeněk Fiala; Doslov: Pokračovatelé Kosmovi, pozn. a vysvětl. naps., rejstřík jmen a míst sest. M. Bláhová. – Praha: Svoboda, 1974. – S. 75-191.
22. Chronica regia Coloniensis / Recensuit Georgius Waitz. – Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1880. – 414 p. – (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumenta Germaniae historicis recusi).
23. Joachimová-Votočková J. Anežka Přemyslovna a sv. Klára / Jiřina Joachimová-Votočková // Český časopis historický. – Praha, 1938. – Ročník 44. – Číslo 1. – S. 41-69.
24. Kalista Z. Blahoslavená Eliška Přemyslovna / Zdeněk Kalista // Královny, kněžny a velké ženy české / Redigoval Dr. Karel Stloukal. – III. vydání. – Praha: Nakladatelství Jos. R. Vilímek, 1941. – S. 85-94.
25. Klára z Assisi. První list sv. Anežce Pražské // Františkánské prameny II. / z ital. a něm. orig. přel. kol. překl. pod ved. P. Jana B. Bárty, ed. P. Radim Jachym. – Bratislava: Serafin; Český Těšín: Cor Jesu, 1994. – S. 234-235.
26. Klára z Assisi. Druhý list sv. Anežce Pražské // Františkánské prameny II. / z ital. a něm. orig. přel. kol. překl. pod ved. P. Jana B. Bárty, ed. P. Radim Jachym. – Bratislava: Serafin; Český Těšín: Cor Jesu, 1994. – S. 236-237.
27. Klára z Assisi. Třetí list sv. Anežce Pražské // Františkánské prameny II. / z ital. a něm. orig. přel. kol. překl. pod ved. P. Jana B. Bárty, ed. P. Radim Jachym. – Bratislava: Serafin; Český Těšín: Cor Jesu, 1994. – S. 237-239.
28. Klára z Assisi. Čtvrtý list sv. Anežce // Františkánské prameny II. / z ital. a něm. orig. přel. kol. překl. pod ved. P. Jana B. Bárty, ed. P. Radim Jachym. – Bratislava: Serafin; Český Těšín: Cor Jesu, 1994. – S. 239-241.
29. Kopiczková B. Eliška Přemyslovna: královna česká, 1292-1330 / Božena Kopiczková. – Vyd. 2. – Praha: Vyšehrad, 2008. – 182 s. – (Velké postavy českých dějin; sv. 2).
30. Koudelka V. Tři dopisy bl. Anežce / Vladimír Koudelka // Nový život. Měsíčník Cyrilometodějské ligy pro kulturu a život z víry. – Řím, květen 1984. – Ročník XXXVI. – Číslo 5. – S. 88-90.
31. Legenda svatě Kláry z Assisi // Františkánské prameny II. / z ital. a něm. orig. přel. kol. překl. pod ved. P. Jana B. Bárty, ed. P. Radim Jachym. – Bratislava: Serafin; Český Těšín: Cor Jesu, 1994. – S. 293-327.
32. Legenda svatě Anežky České // Františkánské prameny II. / z ital. a něm. orig. přel. kol. překl. pod ved. P. Jana B. Bárty, ed. P. Radim Jachym. – Bratislava: Serafin; Český Těšín: Cor Jesu, 1994. – S. 348-382.

33. Letopisy české od roku 1196 do roku 1278. // Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých, vydávané z nadání Palackého. – Praha: Nákladem musea Království Českého, 1874. – Tom II. (Díl II). – Fasc. 1. (Svazek 1). Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus (Kosmův letopis Český s pokračovateli) / Vydavatel Josef Emler; Překladař Václav Tomek. – P. 282-303.
34. Novotný V. České dějiny. Dílu I. Část III. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197-1253) / Václav Novotný. – Praha: Nákladem Jana Laichtera, 1928. – 1085 s. – (Výbor nejlepších spisů poučných).
35. Palacký F. Dějiny národu Českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenu / František Palacký. – Praha: Nakladatel V.Kočí, 1921. – 1280+XVI s.
36. Polc J. Svěťice Anežka Přemyslovna / Jaroslav Polc. – Vyd. 2. – Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1989. – 165 s.
37. Přemyslovci: budování českého státu / Petr Sommer, Dušan Třeštík, Josef Žemlička, eds. ve spolupráci s Pavlínou Maškovou a Robertem Novotným; Bartlett Robert ... [et al.]. – Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009.
38. Soukupová H. Svatá Anežka Česká – Život a legenda / Helena Soukupová. – Praha: Vyšehrad, 2015. – 480 s.
39. Vaniček V. Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek II., 1197-1250 / Vratislav Vaniček. – Praha-Litomyšl: Paseka, 2000. – 582 s.
40. Vita sanctae Hedwigis ducissae Silesiae. (Vita maior, vita minor, genealogia) / Wydał Dr. Aleksander Semkowicz // Monumenta Poloniae historica. Pomniki dziejowe Polski. – Tom IV. – Lwów: Gubrynowicz & Schmidt, 1884. – P. 501-655.
41. Vita Annae ducissae Silesiae / Wydał Dr. Aleksander Semkowicz // Monumenta Poloniae historica. Pomniki dziejowe Polski. – Tom IV. – Lwów: Gubrynowicz & Schmidt, 1884. – P. 656-661.
42. Žemlička J. Přemysl Otakar I.: panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu / Josef Žemlička. – Praha: Svoboda, 1990. – 361 s.
43. Žemlička J. Počátky Čech královských 1198-1253. Proměna státu a společnosti / Josef Žemlička. – Praha: Lidové noviny, 2002. – 965 s. – (Edice Česká historia, sv. 10).
44. Žemlička J. Přemyslovci: jak žili, vládli a umírali / Josef Žemlička. – Praha: Lidové noviny, 2005. – 497 s.
45. Žemlička J. Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků / Josef Žemlička. – Praha: Lidové noviny, 2011. – 752 s. – (Edice Česká historia, sv. 25).

РЕЗЮМЕ

ЖИЗНЬ И ПОДВИЖНИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СВ. АНЕЖКИ ЧЕШСКОЙ (1211-1282)

Лихтей И. М. (Ужгород)

В статье исследуется жизнь и подвижническая деятельность св. Анежки Чешской, представительницы королевской династии Пршемысловичей. Рассматриваются обстоятельства, которые побудили ее отречься от светской жизни и стать монахиней и аббатисой учрежденного ею монастыря св. Франциска. При обители был создан также госпиталь. И монастырь, и госпиталь находились под патронатом Папы Римского. Основание обители положило начало деятельности в чешских землях женского Ордена св. Клары (кларисинок) как ответвления нищенствующего Ордена францисканцев.

Ключевые слова: св. Анежка Чешская, св. Франциск, св. Клара, Чешское королевство, Пршемысловичи, Орден францисканцев, Орден кларисинок.

SUMMARY

THE LIFE AND SELFLESS DEVOTION OF ST. AGNES OF BOHEMIA (1211-1282)

I. Likhtei (Uzhhorod)

The article highlights the way of life and the ascetic activity of St. Agnes of Bohemia, representative of the royal dynasty of Prshemyslovych. The circumstances are considered that led her to renounce the secular life and become a nun and abbess of the monastery of St. Francis she had founded. Also a hospital was founded in the monastery. Both the monastery and the hospital were under the patronage of the Pope. Foundation of the monastery initiated the beginning of activities of the women's Order of St. Clare (Clarist nuns) in the Czech lands as a branch of the mendicant Franciscans Order.

Keywords: St. Agnes of Bohemia, St. Francis, St. Clare, the Czech kingdom, Prshemyslovych, the Franciscans Order, the Order of Clarist nuns.

УДК 94(437) «13»

УТВЕРДЖЕННЯ ДИНАСТІЇ ЛЮКСЕМБУРГІВ НА ЧЕСЬКОМУ ТРОНІ (ПОЧАТОК XIV ст.)

Сенич Ю. В. (Ужгород)

У статті висвітлено боротьбу Рудольфа I Габсбурга й Генріха Каринтійського за корону чеського королівства, що розпочалася після смерті останнього представника чоловічої гілки династії Пршемисловичів короля Вацлава III та завершилася з утвердженням на чеському троні Іоанна Люксембурга, який підписав із чеськими панями грамоту, що надала чеській знаті значні привілеї, тим самим юридично обмеживши королівську владу. Показано також політичну роль, яку відігравали чеські можновладці у цій боротьбі.

Ключові слова: Вацлав III Пршемислович, Рудольф I Габсбург, Генріх Каринтійський, Генріх з Ліпи, Генріх VII, Іоанн (Ян) Люксембурзький, Елішка Пршемислівна, «Золота була сицилійська».

Постановка проблеми. Утвердження Іоанна Люксембурга на чеському троні, а також його правління досі не були об'єктами спеціального дослідження у вітчизняній історіографії. Тому в сучасних умовах розвитку історичної науки в Україні назріла потреба у поглибленому вивченні періоду правління в Чеському королівстві династії Люксембургів. У цьому контексті заслуговує на увагу проблема активної участі вищої чеської знаті в боротьбі за королівський трон країни. Адже підтримка нею Іоанна Люксембурга дозволила їй суттєво зміцнити свої позиції в житті країни.

Мета даного дослідження – проаналізувати політичне становище Чеського королівства після смерті Вацлава III Пршемисловича та простежити процес утвердження на чеському троні Іоанна Люксембурга. Визначена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- висвітлити хід політичної боротьби за чеську владу між Рудольфом I Габсбургом та Генріхом Каринтійським;
- з'ясувати обставини, за яких Іоанна Люксембурга було обрано чеським королем;
- розкрити політичну роль та прагнення чеської знаті у процесі утвердження на чеському троні династії Люксембургів.

Виклад основного матеріалу. Під час підготовки до походу на Польщу 4 серпня 1306 р. в Оломоуці було вбито останнього представника династії Пршемисловичів за чоловічою лінією Вацлава III (1305-1306). На той час Чеське королівство володіло такими землями: безпосередньо землі Чеського королівства, маркграфство Моравське; князівства Верхньосилезьке та Нижньосилезьке; маркграфства Верхня і Нижня Лужиці [1, с. 22; 12, с. 137]. Піднесенню авторитету Чеського королівства на міжнародній арені на рубежі XIII-XIV століть сприяла наявність срібних копалень, серед яких виділялася Кутна Гора. Вона стала найбільшим центром із видобутку срібла в Європі й забезпечувала понад 40% видобутку всього європейського

срібла. Щодо політичного становища, то носіями державної влади виступали як король, так і чеська знать. Неподільність території Чеського королівства, формальний характер ленних відносин чеського короля зі Священною Римською імперією, спадковість королівського титулу та авторитет чеського правителя підтверджувалися «Золотою буллою сицилійською», виданою 26 вересня 1212 р. німецьким правителем Фрідріхом II Штауфеном (1212-1250) Пршемислу Отакару I (1192-1193; 1197-1230). Згідно з її положенням, яке забезпечувало чеській знаті право обирати короля у випадку припинення династії, чеські шляхтичі розпочали пошук кандидатури на святовацлавський престол [5, с. 43; 6, с. 151; 7, с. 398].

Політична ситуація станом на 1306-1307 рр. була критичною. Адже смерть останнього представника чеської династії Пршемисловичів стала сигналом для сусідніх держав. Зі своїми претензіями на чеський престол виступили Генріх, герцог Каринтійський, і граф Тірольський, а також австрійські Габсбурги. Відповідно, серед чеської знаті сформувалася два угруповання: каринтійське – на чолі з празьким єпископом Яном із Дражиць, та габсбургське – на чолі з паном Тобіашем із Бехіне [8, с. 54; 9, с. 107]. Такий поділ свідчить про те, що чеська знать переймалася передусім власною вигодою. Чеська шляхта переходила на бік то одного, то іншого претендента тільки для того, щоб дістати привілеї. Це й стало причиною кривавих сутичок між угрупованнями, які тривали чотири роки.

Кандидатуру Рудольфа I Габсбурга (1306-1307), сина короля Німеччини Альбрехта I Австрійського (1282-1308), підтримали Генріх із Ліпи, Гінек із Дуби та Генріх I Роземберг – за умови, якщо він визнає всі привілеї чеського королівства та чеської знаті. Одночасно більшість чеської знаті бажала бачити на троні Генріха Каринтійського, одруженого з Анною – старшою донькою покійного чеського короля Вацлава II (1278-1305). Адже коли Вацлав III відправився на війну в Польщу, то залишив його намісником у королівстві. Таким чином, він

став головним претендентом на чеський престол. За таких обставин 22 серпня 1306 р. в Празі зібрався сейм, який офіційно затвердив Генріха королем. Тоді ж втрутився Альбрехт I Австрійський, який прагнув за рахунок чеських земель розширити власні спадкові володіння. У вересні 1306 р. німецькі війська увійшли до Праги. Генріх Каринтійський без бою здав трон і разом із дружиною Анною залишив Чехію, повернувшись у свої володіння. А в жовтні того ж року Альбрехтів син Рудольф I Габсбург був обраний королем Чехії та Польщі (взявши за дружину вдову Вацлава II Ельжбету Рейчку, яка була з польської династії П'ястів) [4, с. 34; 5, с. 44; 10, с. 256].

Відмова Альбрехта I підтверджувати старовинні привілеї Чеського королівства, які були прописані в «Золотій буллі сицилійській», та здобуття Рудольфом I влади на правах імперського лена призвели до того, що чеська знать не склала присягу на вірність королю і підняла повстання. Приводом до повстання стала спроба короля захопити Кутну Гору. Причиною воєнного походу до срібних копалень було прагнення Рудольфа I відновити королівський контроль над монетним двором. Адже саме там із 1300 р. було введено централізоване карбування єдиної монети – празького гроша. Празький грош був високоякісною срібною монетою і незабаром став важливим грошовим еталоном у Центральній та Східній Європі [7, с. 399].

Повстання очолили магнат Бавор III Страконіце та Вільгельм фон Вальдек. Рудольф Габсбург пішов на бунтівників війною. Але під час облоги Гораждовіце він захворів на дизентерію і 1307 р. помер у похідному таборі [10, с. 257].

Після смерті Рудольфа I, за домовленістю з Альбрехтом I, чеський престол мав посісти Фрідріх III Красивий (1308-1330), другий син німецького короля. Кандидатуру Фрідріха III підтримували окремі пани й частина патриціату, а також німецьке населення Праги. Противники габсбурзької партії знову висунули кандидатуру Генріха Каринтійського, який повернувся до Праги. І цього разу не обійшлося без кривавих сутичок. Альбрехт I напав на спадкові володіння Генріха та проводив антикаринтійську політику в Чеському королівстві. Врешті-решт, все закінчилося перемогою каринтійського угруповання. 1 травня 1308 р. Альбрехта I було вбито одним із його племінників, а його син Фрідріх III Красивий відмовився від престолу на користь Генріха Каринтійського за досить солідний викуп – 45 тис. марок срібла [4, с. 34].

Генріх Каринтійський (1307-1310), позбувшись нарешті загрози з боку Габсбургів і остаточно утвердившись на троні, нагородив своїх прибічників привілеями. Король, зокрема, змушений був рахуватися з вимогами бюргерів Праги, Кутної Гори та деяких інших міст. Чеська знать дістала право володіти королівськими землями і маєтностями.

Наприклад, пан Генріх із Ліпи дістав право користуватися прибутками з Кутногорських копалень, що зачіпало інтереси німецького бюргерства. У відповідь бюргери ув'язнили деяких представників чеської знаті, які обіймали найвищі посади. Певна частина бюргерства виступала за їх смертне покарання, але було вирішено відпустити полонених за умови, що бюргерству нададуть ті ж самі феодалні права, що й чеській знаті.

Таким чином, Генріху Каринтійському не вдалося зміцнити свій авторитет, і в чеському королівстві розпочалася анархія. В результаті чеська знать, більша частина духовенства і міського бюргерства були невдоволені бездіяльністю короля й відвернулися від нього. У Збраславській хроніці наявні відомості про те, що невдоволених очолив Генріх із Ліпи, який вчинив державний переворот з метою посилити політичні права знаті. Було вигнано з Празького замку короля та захоплено виконавчу владу. Нова влада почала шукати іншого принца, якому змогла б довірити владу, узаконивши її шляхом шлюбу з останньою незаміжною дочкою Вацлава II Елішкою Пршемислівною. Спочатку було розглянуто кандидатуру Фрідріха Австрійського, маркграфа Мейсенського. Але більшість знаті відкинула його кандидатуру на користь брата нового короля Німеччини Генріха VII Люксембурга (1308-1313) Валрама або Генріхового сина Іоанна. Чеська знать, однак, віддала перевагу тринадцятилітньому Іоанну Люксембургу. З одного боку, підлітковий вік, недосвідченість, як вважали чехи, легко допоможе виховати його в національному дусі; з іншої – брався до уваги авторитет Іоанна як старшого сина короля, завдяки чому він зможе повернути чеському королівству мир. Так сформувалося пролюксембурзьке угруповання. Відразу до німецького короля Генріха VII було відправлене таємне посольство на чолі з абатом Конрадом Збраславським (1247-1329) та капеланом Петром Житавським (1265-1328) [4, с. 34-35; 8, с. 54; 12, с. 143; 13, с. 225-228].

Зустріч відбулася 14 серпня 1309 р. в Гайльбронні, де збраславський абат розповів про складне політичне становище в Чехії. Генріх VII досить добре розбирався у зовнішньополітичній ситуації в Європі, де на той час зростала могутність Французького королівства. Франція претендувала на політичну гегемонію в Європі, що було небезпечно як для німецьких Люксембургів, так і для Чеського королівства: по сусідству ж – в Угорщині – правила французька Анжуйська династія, яка мала в планах розширити власні кордони за рахунок сусідніх держав. З огляду на все це Генріх VII взяв до уваги прохання чеської делегації. Після повторного чеського посольства за участю інших абатів, до яких долучилися Генріх із Ліпи та Ян із Вартенберка, Генріх VII відправив у чеські землі двох надійних рицарів Бертольда VII, графа Хеннеберг (1272-1340)

і Альбрехта, графа Гогенлоє-Шеллінге (помер 1314), щоб вони підтвердили слова чеських послів. Відразу після приходу в Чеське королівство представники Генріха VII були взяті в полон одним із військових ватажків Генріха Каринтійського. Арешт своїх рицарів Генріх VII сприйняв як неприпустиму образу, що стало вирішальним у прийнятті рішення щодо майбутньої долі Чеського королівства. Король став на бік чеських змовників [4, с. 37; 5, с. 44].

На думку сучасного чеського дослідника Роберта Антоніна, перемовини з пролюксембурзьким угрупованням стали важливим моментом у зовнішній політиці німецького короля. Саме тоді Генріх VII вирішив, в якому напрямку він повинен здійснювати свою політику на Сході, і його подальші дії виходили далеко за рамки подій у Чехії [14, s. 16].

Політика на Сході була пов'язана насамперед із Габсбургами. Адже після смерті Альбрехта I Габсбурга його синам, австрійським герцогам Філіпу III Красивому та Леопольду не вдалося оволодіти німецькою короною: курфюрсти занадто побоювалися подальшого посилення Габсбурзької династії й надали перевагу не надто могутньому графу Генріху VII Люксембургу [11, с. 40-41]. Відразу після коронації в Аахені 6 січня 1309 р. Генріх VII намагався розширити вплив династії Люксембургів, а з іншого боку – зміцнити імперію, підвищити її вплив.

У вересні 1309 р. розпочалися переговори з Габсбургами. Ключовим питанням у цих перемовинах було питання про рівність між синами вбитого Альбрехта I й новим німецьким королем. Мова йшла як про підтримку Габсбургами походу Генріха VII на Рим, так і про владу двох династій у центральноєвропейському регіоні. Як бачимо, Генріх VII прагнув дипломатичним шляхом домовитися з австрійськими герцогами щодо чеського трону, щоб у майбутньому вони не висували свої претензії на чеські землі. Так, Генріх VII виплатив Філіпу та Леопольду 50 тис. марок за Чехію та Моравію. У цю суму також увійшов непогашений залишок старого боргу Генріха Каринтійського. До того ж, Генріх VII, імовірно, зажадав від Габсбургів, щоб вони передали всі попередні привілеї, через які могли б у майбутньому дістати права на Чеське королівство [14, s. 17].

Після успішного закінчення переговорів із Габсбургами Генріх VII почав серйозно вести дипломатичні перемовини з чеськими послами. Ці перемовини поділяються на два етапи: нюрнберзький та франкфуртський.

Результатом перемовин у Нюрнберзі стало підписання документа від 31 січня 1310 р., в якому Генріх VII пообіцяв чеській знаті і жителям чеських земель право захищати їхні свободи, якщо вони визнають його королем. Таким чином, шляхом формального визнання й підтвердження прав чесь-

кої знаті Генріх VII політично підпорядкував її собі. Незалежно від чеської делегації в Нюрнберг прибув колишній канцлер Чеського королівства Петер фон Аспельт, який запропонував Генріху VII одружити Елішку з його братом Валрамом або з його сином Іоанном [3, с. 124].

Другий етап переговорів відбувся у Франкфурті 25-26 липня 1310 р. за участю Петера фон Аспельта, Генріха з Ліпи та Генріха VII. Король письмово підтвердив те, що Елішка буде одружена з Іоанном, а не з його братом Валрамом. Далі в угоді йшлося про передачу молодому Люксембургу всіх королівських прав. Після франкфуртської угоди протягом серпня-вересня чеська знать разом із Елішкою прибула у Шпаєр, де Генріх VII 30 вересня урочисто передав Іоанну Люксембургу право володіння чеськими землями, а потім відбулося заплановане весілля [14, s. 19].

Під час переговорів у Празі відбулися сутички між чеською знаттю та прибічниками Генріха Каринтійського. Але вже в листопаді того ж 1310 р. Іоанн Люксембурзький зумів оволодіти містом, а Генріх Каринтійський змушений був залишити Чеське королівство і виїхати в Тіроль [5, с. 44].

В неділю 7 лютого 1311 р. в базиліці св. Віта Іоанна було короновано королем Чехії. В історії країни він відомий як Ян Люксембурзький. Новобраний король одразу ж підписав грамоту про станове привілеї світської знаті від 1311 р. Він узяв на себе зобов'язання «охороняти і незмінно підтримувати» права та привілеї вищого духовенства і можновладців, гарантував особисту та майнову недоторканість. Також було встановлено сталий податок у розмірі не більше ніж чверть гривні срібла з лану [2, с. 290-291]. Згідно з грамотою чеська знать дістала значні привілеї, що саме по собі юридично обмежило королівську владу. Король змушений був скликати сейм, щоб отримати дозвіл на збирання податків. А на сеймах усім заправляли вища шляхта і вище духовенство, інколи були присутні представники окремих привілейованих міст [8, с. 55; 12, с. 144].

Висновки. Таким чином, після смерті останнього Пршемисловича чеське королівство вступило у фазу внутрішньої перехідної трансформації. Неабияку роль у цьому зіграли чеські можновладці. З метою посилення своїх політичних прав вони створили політичну кризу, яка затяглася на чотири роки. Чеська знать апелювала до народного права, згідно з яким, за умови припинення чоловічої гілки династії, корона передається по жіночій лінії, представницями якої на той час були спочатку вдова Вацлава II Ельжбета, а згодом – дочки Вацлава II Анна та Елішка Пршемислівни. Пошук відповідного кандидата на престол відбувався з укладанням домовленостей про надання та визнання привілеїв чеської знаті. Рудольф I Габсбург та Генріх Каринтійський намагалися приборкати чеську знать, але

їхні зусилля виявилися марними. Зрештою, чеська верхівка вибрала чотирнадцятилітнього Іоанна Люксембурга й на вигідних для себе умовах підписала

з ним грамоту, яка надала їм значні привілеї та обмежила королівську владу.

1. Ванечек В. История государства и права Чехословакии / В. Ванечек. – М.: Юридическая литература, 1981. – 502 с.
2. Грамота короля Яна Люксембурзького про станові привілеї світської знаті в Моравії (1311) // Хрестоматія з історії західних та південних слов'ян: Давня доба, Середньовіччя / Упоряд. В. І. Яровий, С. М. Мотрук, В. П. Шумило та ін.; За ред. В. І. Ярового. – К.: Либідь, 2011. – С. 290-291.
3. История Центрально-Восточной Европы / Пер. с фр. М. Ю. Некрасова, А. Ю. Карачинский, И. А. Эгипти. – СПб.: Санкт-Петербург, 2009. – 1120 с.
4. Казель Р. Иоанн Слепой. Граф Люксембурга, король Чехии / Раймон Казель. – Пер. с фр. М. Ю. Некрасова. – СПб.: Евразия, 2004. – 384 с.
5. Лаптева Л. П. История Чехии периода феодализма (V - середина XVII вв.): [Учебное пособие] / Л. П. Лаптева. – М.: Изд-во МГУ, 1993. – 159 с.
6. Ліхтей І. М. «Золота булла сицилійська» як дискусійне питання чеської історіографії / І. М. Ліхтей // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – Вип. 29. – Ужгород, 2012. – С. 145-153.
7. Петрович І. В. Шляхи зміцнення феодальної держави в Чехії. [Електронний ресурс] / І. В. Петрович // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: [Збірник наукових праць]: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 21. – Рівне, 2011. – С. 395-404. – Режим доступу: <http://isf.rv.ua/naukovi-vidannia-isf/aktualni-problemi-vitchiznianoyi-ta-vsесvitnoyi-istoriyi>.
8. Пичета В. И. Господство феодальной знати // История Чехии / Под ред. В. И. Пичета. – М.: Госполитиздат, 1947. – С. 51-57.
9. Санчук Г. Э. Борьба за создание централизованного Чешского государства (XIII-XIV вв.) / Г. Э. Санчук // История Чехословакии. – Т. I. / Под. ред. Г. Э. Санчука, П. Н. Третьякова. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – С. 103-112.
10. Томек В. История Чешского королевства / В. Томек. – Пер. с чешского под ред. В. Яковлева. – СПб.: Издание книгопродавца С. В. Звонарёва, 1868. – С. 156-296.
11. Шимов Я. Австро-Венгерская империя / Я. Шимов. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 608 с.
12. Яровий В. І. Становлення та розвиток чеського королівства (IX-XIV ст.) / В. І. Яровий // Історія західних і південних слов'ян: з давніх часів до XX ст.: курс лекцій: [Навч. посібник для студ. історичних спец. ВНЗ] / [В. І. Яровий, І. І. Люшин, С. І. Лиман та ін.; за ред. В. І. Ярового. – К.: Либідь, 2001. – С. 131-147.
13. Kronika Zbraslavská / Překlad Jana V. Nováka úvodem a poznámkami provází Václav Novotný. – Praha: Nákladem Nadání Františka Palackého, 1905. – 615 s.
14. Robert Antonin. Der Weg nach Osten Heinrich VII. und der Erwerb Bohmens für die Luxemburger // Rom 1312. Die Kaiserkrönung Heinrichs VII und die Folgen. Die Luxemburger als Herrscherdynastie von gesamt-europäischer Bedeutung / Herausgegeben von Sabine Pentz und Peter Thorau. – Böhlau Verlag Köln; Weimar; Wien, 2016. – S. 9-21.

РЕЗЮМЕ

УТВЕРЖДЕНИЕ ДИНАСТИИ ЛЮКСЕМБУРГОВ НА ЧЕШСКОМ ТРОНЕ

(НАЧАЛО XIV В.)

Сенюч Ю. В. (Ужгород)

В статті освітлена боротьба Рудольфа I Габсбурга і Генриха Каринтійського за корону чеського королівства, почавшись після смерті останнього представителя мужської ветви династії Пршемисловичів короля Вацлава III і завершившись утвердженням на чеському троні Іоанна Люксембурга, який підписав з чеською знаттю грамоту, предоставившую чеській знаті значительні привілеї, тем самим юридически обмежив королівську владу. Показана також політична роль, яку грали чеські чиновники в цій боротьбі.

Ключевые слова: Вацлав III Пршемислович, Рудольф I Габсбург, Генрих Каринтійський, Генрих из Липы, Генрих VII, Іоанн (Ян) Люксембургський, Елишка Пршемисловна, «Золотая булла сицилійська».

SUMMARY

ACCESSION OF LUXEMBOURG DYNASTY TO THE CZECH THRONE (BEGINNING OF 14th CENTURY)

Yu. Senych (Uzhhorod)

The article covers the struggle of Rudolf I of Habsburg with Henry of Carinthia for the crown of the Kingdom of Czech, which began after the death of the last representative of male branch of the Prshemyslovych dynasty King Vaclav III, and finished with ascending the Czech throne by John of Luxembourg, who signed with Czech masters a charter that provided substantial gains to the Czech elite thus legally limited royal power. As well as showing the political role played by the Czech political leadership in this fight.

Keywords: Vaclav III Prshemyslovych, Rudolf I of Habsburg, Henry of Carinthia, Henry Lipsky, Henry VII, John of Luxembourg, Elishka Prshemyslovna, «The Gold Sicilian Bull».

УДК 94(437) «14»

ОЛОМОУЦЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР 1479 РОКУ ТА ВПЛИВ ЙОГО УМОВ НА ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ЗЕМЕЛЬ ЧЕСЬКОЇ КОРОНИ

Андрусак Я. Я. (Ужгород)

У статті висвітлюється вплив Оломоуцького мирного договору (1479 р.) на політичний розвиток чеських земель. Підписання Оломоуцького договору між королями Матяшем Корвіном та Владиславом II Ягеллоном завершило «Богемську війну» 1466-1478 рр., закріпивши розподіл земель Чеської корони між двома правителями. Чимала роль у підписанні договору належала чеській шляхті, яка відстоювала насамперед власні інтереси. Оломоуцький договір посилив позиції чеської знаті й став передумовою до встановлення на землях Чеської корони станово-представницької моделі державного управління.

Ключові слова: Оломоуцький мирний договір, Матяш Корвін, Владислав II Ягеллон, Моравія, Сілезія, Лужиці, станова монархія, чеська шляхта.

Постановка проблеми. Станом на 1471 р. Чеське королівство включало в себе територію Богемії і частини Моравії. Щодо Сілезії, обох Лужиць (Верхньої і Нижньої), а також іншої частини Моравії, то вони входили до складу Угорського королівства [1, с. 62]. Після обрання чеським королем Владислава II Ягеллона (1471-1516) розпочався чесько-угорський етап (1471-1478) «Богемської війни» (1466-1478) з угорським королем Матяшем Корвіном (1458-1490). У цьому контексті увагу дослідників привертає питання про обставини укладення та історичне значення Оломоуцького мирного договору між королями Матяшем Корвіном та Владиславом II Ягеллоном, що завершив «Богемську війну», закріпивши розподіл земель Чеської корони між двома правителями.

Метою нашої наукової студії є спроба висвітлити вплив Оломоуцького мирного договору на політичний розвиток чеських земель. Мова йтиме насамперед про політичні зміни, які створили передумови для становлення у Чеському королівстві станово-представницької моделі державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням різних аспектів окресленої пробле-

матики займалися такі дослідники як Ф. Палацький (*Palacký*) [27], Й. Мацек (*Macek*) [25; 26], П. Чорней (*Čornej*) [14; 15], Ф. Кавка (*Kavka*) [19; 20], В. Чехура (*Čechura*) [10] та інші. Однак вище згадані дослідники висвітлюють лише окремі аспекти питань, пов'язаних із впливом Оломоуцького мирного договору на політичне становище чеських земель. У зарубіжній історіографії Оломоуцький мирний договір розглядається переважно в контексті висвітлення зовнішньо- та внутрішньополітичних подій. Щодо української історіографії, то комплексні праці з цієї проблеми тут також відсутні.

Джерельною основою для написання нашої наукової студії слугували документи, опубліковані у збірнику «Архів Чеський» (*Archiv Český*) [21; 22; 23; 29; 33; 34].

Виклад основного матеріалу. Важливу роль у воєнно-політичному протистоянні між Владиславом II та Матяшем Корвіном відіграла чеська шляхта. Політична нестабільність, постійні заворушення і війни, важка економічна ситуація змусили чеську шляхту реагувати. Мова йшла про об'єднання всіх чеських земель під владою династії Ягеллонів [1, с. 62].

У битві на полі біля Жвановіц 12 жовтня

1474 р. військо Матяша Корвіна зазнало поразки й відступило до Вроцлава (чеськ. Vratislava, нім. Breslau) [1, с. 65; 5, с. 215; 14, с. 423; 12, с. 159; 16, с. 121-130; 27, с. 71-75], внаслідок чого було підписане Вратіславське перемир'я з 8 грудня 1474 р. по 25 травня 1477 р. Це послугувало передумовою до підписання миру. Зауважимо, що цей документ по суті поділив чеські землі на сфері впливу між Матяшем Корвіном і Владиславом II та врегулював політичні відносини [12, с. 201-205; 27, с. 78; 14, с. 415-418; 10, с. 96].

Війна для чеської шляхти була не вигідною. Незважаючи на певні успіхи, Матяш Корвін не знайшов вагомій підтримки серед чеських станів. Саме тому ворогуючі сторони почали шукати шляхи остаточного примирення. З ініціативи пана Цтібора Товачовського з Цімбурка та інших провідних панів відбулися переговори щодо укладення договору між королями. Було домовлено про проведення з'їзду в місті Брно для підписання перемир'я між Владиславом II та Матяшем Корвіном. З'їзд розпочався 15 березня 1478 р. і тривав до 28 березня 1478 р. Було встановлено, що в разі смерті Матяша Корвіна без законного спадкоємця всі землі Чеської корони повинні перейти Владиславу II. Згідно з угодою, Владислав II як спадкоємець чеського трону мав виплатити Матяшу Корвіну та його нащадкам під заставу 400 тис. дукатів (угорських золотих) за Моравію, обидві Лужиці та Сілезію. Якщо ж Владислав II помре, не залишивши законного спадкоємця, то договір матиме зворотню дію (без виплати) на користь Матяша Корвіна та його нащадків. Обидва королі мали відповідно титулуватися – «король чеський». Під владу Владислава II переходило Оломоуцьке єпископство та пани з Ліпего. Матяш Корвін продовжував володіти вказаними землями, доки не буде здійснено виплату.

Для підписання цього документа було призначено новий з'їзд в Оломоуці. Факт перемир'я остаточно було підтверджено обома сторонами 31 березня 1478 р. [3, с. 209; 14, с. 435-36; 29, с. 481-95; 10, с. 100-101; 27, с. 105; 9, с. 124; 30, с. 231; 19, с. 228; 20, с. 23; 6, с. 96; 7, с. 90-91]. Таким чином, саме на з'їзді у Брно було встановлено неофіційні стосунки між Матяшем Корвіном та Владиславом II.

На з'їзд до Оломоуца від короля Матяша Корвіна прибули Їржі – архієпископ Колоцький, Тас – єпископ Оломоуцький, Стефан Заполяї, Ян Заїц із Газмбурка та інші. Від короля Владислава II прибули Ян із Цімбурка, Ян із Шелмберка, Ян Костка з Поступіц, Бенеш із Вейтміле та інші [22, с. 377-378; 14, с. 435]. Всі розділи угоди і додатки 7 грудня 1478 р. було зачитано й записано латиною, а 21 липня 1479 р. обидва королі на новому з'їзді в Оломоуці підписали всі домовленості [8, с. 566; 32, с. 120-121; 31, с. 398-407; 10, с. 102; 18, с. 120-122; 13, с. 159; 15, с. 167; 28, с. 14; 32, с. 112; 17, с. 365-366]. Зауважимо, що 1480 р. Оломоуцьку уго-

ду підтвердили сілезькі, моравські та лужицькі стани (за винятком панів Верхніх Лужиць), а 1486 р. в місті Ігло (угор. Igló, словац. Spišská Nová Ves) обидва королі особисто підтвердили умови договору [21, с. 387-289; 34, с. 281-282; 24, с. 88; 14, с. 437].

У політичному плані Оломоуцький з'їзд поставив Чехію у складне становище. Землі Чеської корони залишилися розділені. Чеський король Владислав II мав реальну владу лише у своїх володіннях, де-факто навіть Моравія вже не була йому підпорядкована. Чеська шляхта, розуміючи ситуацію, прагнула зміни феодальної системи на зразок західноєвропейської. Це питання не зустріло опору короля, але зустріло опір нижчого стану, що призвело до воєнних сутичок, політичних і релігійних суперечок. Зазначимо, що саме панування Владислава II започаткувало утворення станово-представницької системи влади та заклало правові основи Чеського королівства [27, с. 122-123].

Після підписання Оломоуцького миру в Богемії відбулися нові посадові призначення [11, с. 4-5]. Важливу роль у політичному житті стали відігравати міські маїстри та члени міської ради – коншели (konšelé). Зауважимо, що на ці посади кандидатів призначав король. Владислав II призначив католицьких урядовців, відсунувши на задній план чашників, і, таким чином, обмежив права міського стану. Заради залагодження ситуації був досягнутий компроміс. Владислав II відновив на посадах у міських радах представників чашників. Це засвідчує, що королівські міста не дуже прихильно ставилися до короля. В їхніх інтересах, перш за все, було підтвердження привілеїв та реалізація прав на міське самоврядування [26, с. 300-301].

Відзначимо, що нова реорганізація державних посад відбулася на королівському з'їзді, що зібрався в день св. Вацлава у Празі (28 вересня 1479 р.). Основною метою з'їзду було підтвердження панамі відданості королю. Натомість 2 жовтня 1479 р. Владислав II підтвердив права і свободи вищих станів [33, с. 503]. Як наслідок, королівська влада була обмежена королівською радою, до складу якої входили представники вищих станів [13, с. 159].

Склад королівської ради поповнили католицькі пани: Пута Швіговський із Різмберка, Ян Заїц із Газмбурка на Кості, Їндржіх із Градця, Фрідріх із Шумбурка, Їндржіх із Плавна. Але в раді були відсутні прелати, які за Карла IV Люксембурга (1346–1378) посідали чи не половину місць. Саме з цього часу пани отримали в раді перевагу над рицарями [25, с. 243].

Важливі зміни відбулися, коли пани й рицарі прийняли рішення вдосконалити королівську раду. Із кожного краю мав бути призначений один пан і рицар, вони мали змінюватися кожні чотири тижні, і таким чином рада повинна була діяти безперервно. Невідомо, чи було це втілено в життя. Але відтоді королівська рада стала державним органом влади

в руках вищих станів. За таких обставин міські ради не мали заступництва. Лише король або окремі особи могли лобювати інтереси міст [27, s. 71].

Однією з головних причин суперечок було питання управління земськими урядами. Після того як 1467 р. земські суди було ліквідовано, їх функцію перебрав на себе королівський суд. Через недосконалу правову систему, а також недовість суду в багатьох випадках більшість виступала проти цього. На Святовацлавському з'їзді 26 вересня 1479 р. було встановлено, що король особисто має призначати на посади земського суду управителів із числа панів, натомість шляхта й рицарі повинні контролювати, щоб король самовільно не звільняв суддів. Кожен край повинен був вибрати одного представника терміном на один місяць. Рішення про це було затверджене 22 грудня 1479 р. і діяло до 1485 р. Ще однією темою для суперечок стали гради і замки, які підлягали поверненню своїм власникам після 12-річної війни. Було узгоджено, що замки із землями та власністю повертаються за виплату королівству певної суми [27, s. 126].

На Святовацлавському з'їзді одним із завдань було вирішення питання боргів і фінансів королівства. Було прийняте рішення про збір податку з населення в розмірі піврічного прибутку. Від дня Св. Гавла до дня Св. Юрія було введено мораторій на борги. На жаль, не залишилося жодних повідомлень про зібрану суму, але з одного запису короля можна припустити, що збір відбувся [26, s. 329; 27, s. 227].

Також було прийняте рішення і про так званих «лежачих» людей. Це були бідні люди, без майна і засобів до існування, які часто чинили грабунки, злочинства та інші шкоди. Було видано наказ, за яким кожний «лежачий» повинен був знайти собі пана, а в разі непослуху йому встановлювалося покарання. Також було запроваджено відповідальність за будь-які воєнні дії без дозволу короля [27, s. 128].

Для збереження єдності і недоторканості земель Чеського королівства було прийнято два рішення, які узаконив Земський суд 1486 р.. Перше, від 17 лютого 1486 р., стосувалося прав на відокремлення градів, володінь, ринків від королівства за рахунок продажу їх чужоземцям. Було встановлено, що відтепер жоден пан не має права продавати чи обмінювати землі за титул іноземцям. Порушників закону мали виганяти із земель Чеської корони. Незаконно отримані землі конфісковувалися (особливо це стосувалося іноземців). Таким чином забезпечувалися єдність, нероздільність та соборність земель Чеської корони [27, s. 160].

Питання щодо права та привілеїв не оминули

і стани Моравії. Вищий стан вимагав надання їм більших прав. Вирішення цього питання лягло на плечі Цтібора Товачовського із Цімбурка. Перші переговори з цього питання відбулися 6 вересня 1479 р. у Брно в присутності короля Матяша Корвіна, а рішення записане до земських дошок. За новим записом було скасоване надання переваги в судах і радах представникам давніх родів над менш знатними родами, розподілене представництво в судах і радах. Також замість латини вводилася чеська мова. Такі самі заборони через декілька років було запроваджено і в Богемії [27, s. 156-157].

Останні роки життя Матяша Корвіна ознаменувалися погіршенням відносин між Угорським та Чеським королівствами, а також наступом на політичні права вищих станів Моравії і Сілезії. Після смерті Матяша Корвіна (1490 р.) боротьба за угорську корону була напруженою. Королем було обрано Владислава II Ягеллона (15 липня 1490 р.) [4, с. 86, 100; 2, с.86-87]. Згідно з домовленостями з угорським дворянством (та рішенням Оломоуцького з'їзду), Владислав II мав виплатити 400 тис. золотих за приєднання земель Моравії, Сілезії та Лужиць до Чеського королівства [13, s. 159]. Стани вищевказаних земель вважали абсурдною виплату коштів Владиславом II по суті самому собі. Лише Сілезія підтримала ідею сплати коштів (Сілезія протистояла гуситському руху й мала багато прихильників серед угорського дворянства).

Оломоуцький договір було скасовано згідно з умовами Пресбурзького (Братиславського) миру (1491 р.) та домовленостей на з'їзді в місті Левоча (1494 р.). Зазначимо, що вказана сума так ніколи й не була виплачена. Суперечки тривали аж до приходу Габсбургів, після чого борг було списано, враховуючи витрати Чеського королівства в боротьбі з турецькою загрозою [14, s. 478-79; 23, s. 303-304].

Висновки. Отже, врегулювання конфлікту між королем Матяшем Корвіном та Владиславом II відбулося шляхом підписання Оломоуцького мирного договору. Таким чином, так звана «Богемська війна», що тривала з 1466 по 1478 рр., завершилася. Оломоуцький мир закріпив розподіл чеських земель між двома правителями. Чимала роль у підписанні угоди належала чеській шляхті, яка відстоювала насамперед власні інтереси.

Аналізуючи внутрішньополітичну ситуацію на землях Чеської корони, можемо стверджувати, що Оломоуцький мир посилив позиції чеської знаті і послугував передумовою до встановлення на чеських землях станово-представницької форми державного управління.

1. Андрусак Я. Я. Роль чеського дворянства у військово-політичному протистоянні між Владиславом II Ягеллоном та Матяшем Корвіном у 1471-1475 рр. / Я. Я. Андрусак // Ужгородські чеські наукові читання: Міжнародна науково-практична конференція УжНУ. – Ужгород, 2013. – С. 62-67.

2. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / П. Вандич. – К.: Критика, 2004. – 462 с.
3. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації / Ф. Дворнік. – К.: Дух і літера, 2005. – 494 с.
4. Історія Центрально-Східної Європи: [Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів] / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2001. – 660 с.
5. Історія Чехословаччини. – В 3 т. / Под ред. Г. Э. Санчука, П. Н. Третьякова. – М.: Наука, 1956. – Т. I. – 415 с.
6. Лаптева Л. П. История Чехии периода феодализма (X – середина XVII ст.): [Учеб. пособие] / Л. П. Лаптева. – М.: Изд-во МГУ, 1993. – 159 с.
7. Поп И. Ягеллонское интермеццо / И. Поп // Краткая история Чехословакии. С древнейших времён до наших дней. – М.: Наука, 1988. – С. 90-96.
8. Томек В. Історія Чеського королівства / В. Яковлев. – СПб.: Издание книгопродавца С. В. Звонарева, 1868. – 843 с.
9. Az Osztrák-Magyar monarchia irásban és képen / Rudolf trónörökös főherczeg. – Budapest: A magyar királyi államnyomda kiadása, 1888. – 526 old.
10. Čechura J. České země v letech 1437-1526. Jagellonci na českém trůně 1471-1526 / J. Čechura. – Praha: «Libri», 2012. – Díl II. – 423 s.
11. Čelakovský J. Soud komorní za krále Vladislava II / J. Čelakovský. – Praha: Nákl. vlastním, 1895. – 60 s.
12. Československá vlastivěda. Dějiny / J. Macek. – Praha: Orbis, 1963. – Díl II. – 647 s.
13. Československé dějiny v datech / M. Buchvaldek. – Praha: Svoboda, 1986. – 714 s.
14. Čornej P., Bartlová M. Velké dějiny zemí Koruny České (1437-1526) / P. Čornej, M. Bartlová. – Praha-Litomyšl : Paseka, 2007. – Svazek VI. – 839 s.
15. Čornej P. Kdy, kde, proč a jak se to stalo v českých dějinách. Sto událostí, které dramaticky změnily naši historii / P. Čornej. – Praha: Reader's Digest Výběr, 2001. – 480 s.
16. Denis A. Konec samostatnosti České / A. Denis. – Praha: Šolc a Šimáček, 1932. – Díl I. – 301 s.
17. Dolenský J., Rezek A. Obrázkové dějiny národu českého / J. Dolenský, A. Rezek. – Praha: Jos. R. Vilímek, 1910. – 468 s.
18. Haas A. Katalog listin z let 1438-1526 // Archiv koruny české 6 (дали АКЧ). – Praha: Archivní správa ministerstva vnitra, 1958. – S. 120-122.
19. Kavka F. Přehled československých dejin od nástupu Habsburků do Bílé Hory / F. Kavka. – Praha: Rudé právo, 1955. – 41 s.
20. Kavka F. Přehled dejin Československa v epoše feudalismu II. (Od poloviny 14 st. do r. 1526) / F. Kavka. – Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1963. – 280 s.
21. Knižata horní Slezie přiřnávají se ke smlauvě, kteráž mezi králi učiněna jest, a vykládají, pokud a kterák pod korunu Českou i Uherskou slušeti mají. W Olomouci, 12. Aug. 1479 (orig. C.K. taja. Arch. We Widni) / F. Palacký (ed.) Akta veřejná i sněmovní w království Českém od roku 1466 do 1500 // Archiv český 5 (дали АЧ). – Praha, 1862. – S. 387-389.
22. Konečná smlouwa o pokoji mezi králi Wladislawem a Matiašem a králowstwími Českými Uherským. W Olomouci, 7. Dec. 1478. (Ze starého rkp.) / F. Palacký (ed.) Akta veřejná i sněmovní w království Českém od roku 1466 do 1500 // АЧ 5. – Praha, 1862. – S. 377-378.
23. Král Vladislav II. dáva oznamovati stavům moravským po smrti krále Matyáše, že Marava má ihned připojiti se ke koruně české (z roku 1490) / F. Kameníček (ed.) Sněmy Moravské z let 1477–1480 // АЧ 10. – Praha, 1890. – S. 303-304.
24. Kvirenc J., Kunstová E. České dějiny do roku 1914. Historie v dokumentech / J. Kvirenc, E. Kunstová. – Liberec: Dialog, 2006. – 208 s.
25. Macek J. Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526) / J. Macek. – Praha: Academia, 2001. – Díl 1/2. – 561 s.
26. Macek J. Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526) / J. Macek. – Praha: Academia, 2002. – Díl 3/4. – 599 s.
27. Palacký F. Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě / F. Palacký. – Praha: L. Mazáč, 1930. – Díl V. – 578 s.
28. Pošvář J. Politický vývoj ve Slezsku v letech 1471-1526 / J. Pošvář. – Opava: Slez. ústav ČSAV, 1960. – 28 s.
29. Smlouwa prwni mezi králi, králem Matiašem Uherským, a králem Wladislawem českým učiněná, kterážto jest potom w některých artikulech změněna. W Brně, 1478, 28. Mart. / F. Palacký (ed.) Akta veřejná i sněmovní w království Českém, r. 1479 // АЧ 4. – Praha, 1846. – S. 481-495.
30. Tomek V. Děje království českého / V. Tomek. – Praha: Fr. Řivnác, 1885. – 370 s.
31. Tomek V. Dějepis města Prahy VII / V. Tomek. – Praha: Fr. Řivnác, 1886. – 422 s.
32. Veselý Z. Dějiny českého státu v dokumentech / Z. Veselý. – Praha: Viktoria publishing, 1994. – 543 s.
33. Zápis sjezdu Svatotomášského r. 1479. W Praze 1479, 22. Dec. (z rkp. Děčinského) / F. Palacký (ed.) Akta veřejná i sněmovní w království Českém, r. 1479 // АЧ 4. – Praha, 1846. – S. 503-504.
34. Ze sněmu obecního v Brně okolo 1. září 1480, Stavové moravští přistupují ke smlouvě uzavřené v Olomouci mezi

králem Vladislavem Českým a Matiašem Uherským, pokud se týkala Moravy / F. Kameníček (ed.) Sněmy Moravské z let 1477-1480 // AČ 10. – Praha, 1890. – S. 281-282.

РЕЗЮМЕ

ОЛОМОУЦКИЙ МИРНЫЙ ДОГОВОР 1479 ГОДА И ВЛИЯНИЕ ЕГО УСЛОВИЙ НА ПОЛИТИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ЗЕМЕЛЬ ЧЕШСКОЙ КОРОНЫ

Андрусак Я. Я. (Ужгород)

В статье освещается влияние Оломоуцкого мирного договора 1479 г. на политическое развитие чешских земель. Подписание Оломоуцкого договора между королями Матяшем Корвином и Владиславом II Ягеллоном завершило «Богемскую войну» 1466-1478 гг., закрепив распределение земель Чешской короны между двумя правителями. Немалая роль в подписании соглашения принадлежала чешской шляхте, которая отстаивала прежде всего свои интересы. Оломоуцкий мирный договор усилил позиции чешской знати и послужил предпосылкой к установлению на чешских землях сословно-представительной модели государственного управления.

Ключевые слова: Оломоуцкий мирный договор, Матяш Корвин, Владислав II Ягеллон, Моравия, Силезия, Лужицы, сословная монархия, чешская шляхта.

SUMMARY

THE PEACE OF OLOMOUC OF 1479 AND THE INFLUENCE OF ITS CONDITIONS ON THE POLITICAL DEVELOPMENT OF THE CZECH CROWN LANDS

Ya. Andrusyak (Uzhhorod)

The article reveals the influence of the Olomouc peaceful agreement (1479) on the political development of the Czech Kingdom. The «Bohemian War» (1466-1478) was ended with signing the Olomouc peaceful agreement between the king Matthias Corvinus and Vladislaus II Jagiellon. This agreement tightened the distribution of lands of the Bohemian Crown between two kings. The Czech representatives of noble class who was protecting their own interests also played an important role in signing the agreement. The Olomouc peaceful agreement had tightened the positions of the Czech nobility and became the precondition for the formation of the estate representative model of state government of the Czech lands.

Keywords: Olomouc peaceful agreement (Peace of Olomouc), Matthias Corvinus, Vladislaus II Jagiellon, Moravia, Silesia, Lusatia, estate representative monarchy, Czech representatives of noble class.

УДК 24(4) «15»:274

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОВІДНИХ ДІЯЧІВ СЛОВАЦЬКОЇ РЕФОРМАЦІЇ У XVI СТОЛІТТІ

Борис І. І. (Ужгород)

У статті розглядається релігійна діяльність діячів словацької Реформації, простежується їхня роль у поширенні нових релігійних течій на словацьких теренах. Подано також їхні біографічні дані, проаналізовано погляди на реформування церковного життя та показано характер і значення їхнього досвіду в контексті релігійної боротьби словаків із засиллям католицизму.

Ключові слова: Реформація, Словаччина, релігія, віра, Бог, лютеранство, кальвінізм, християнство, католицизм, церква.

Постановка проблеми. На терени сучасної Словаччини Реформація поширилася на початку 20-х років XVI ст. Разом зі змінами, які спостерігаються у процесі реформування суспільно-політичного життя словацьких земель, відбуваються і зміни в культурному та релігійному житті країни. Протягом XVI ст. на словацьких землях відбувався процес поширення нових релігійних течій, що мали прямиий

стосунок до європейської Реформації. Як відомо, реформаційні процеси призвели до розколу римокатолицької церкви та утворення нових віровчень. Їхня ефективність проявилася по-різному практично в усіх країнах католицького світу. Утвердження нових віросповідних засад позначилося на становищі церкви як великого землевласника та складової феодальної системи, зміцнивши роль католи-

цизму як великої ідеологічної сили. Реформація протягом XVI ст. набувала характеру широких релігійних та соціально-політичних рухів, що висували вимоги реформувати католицьку церкву й докорінно змінити вкорінені роками її догми та звичаї.

Культурний розвиток Ренесансу поступово набирав обертів. Він поширився і на словацькі землі. Під впливом Ренесансу його послідовники без вагань жертвували своїми особистими інтересами заради ревного духовного служіння. Саме завдяки діяльності релігійних просвітників того часу процес Реформації проявився повною мірою. Їхній внесок у поширення реформаційних ідей на словацьких теренах є надзвичайно важливим. На своїй батьківщині вони не були в безпеці й не могли розраховувати на надійний захист. Тож діячі Реформації часто перебували в постійному русі, а тому їхні імена лише зрідка виринають в окремих регіонах і містах, про що повідомляють нам історичні джерела.

Мета нашої статті – на основі опублікованих джерел та аналізу наукової літератури простежити діяльність провідних діячів словацького реформаційного руху XVI століття.

Визначена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: подати стислі біографічні дані релігійних діячів словацької Реформації та охарактеризувати їхню діяльність, простежити процес поширення їхніх ідей у різних регіонах Словаччини, проаналізувати значення діяльності реформаторів у контексті розповсюдження реформаційних ідей на словацьких теренах.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, ще до битви під Могачем на початку 20-х рр. XVI ст. реформаційні погляди поширювалися купцями та студентами з королівських і гірничопромислових міст, які, повертаючись із Німеччини, приносили з собою новини про діяльність Мартіна Лютера, а також книги, що відображали його погляди. Після Могачької битви Угорщина була розділена на три частини. Центральні та південні райони перейшли під безпосередню владу турецького султана. Західні увійшли до складу володінь Габсбургів (Угорське королівство під контролем австрійців зі столицею в Пресбурзі, нині – Братислава), вони охоплювали всі землі сучасної Словаччини. Східні райони потрапили у володіння Яна Запольського, де поступово перетворилися в нову державу – князівство Трансільванія. Саме з цього часу почала формуватися потужна антицерковна опозиція, що базувалася на критиці сваволі католицьких священнослужителів (продаж індульгенцій, симонія, кулумація тощо). Інформація про реформаторський рух у Німеччині швидко розповсюджувалася серед усіх верств угорського суспільства, зокрема й на словацьких землях. У цей період, на етапі так званої «ранньої» Реформації, почали свою діяльність реформатори

(священики, проповідники), які взяли на себе відповідальність та сміливість здійснити спробу реформування релігійного життя не тільки свого регіону та країни, а й усієї структури церкви загалом.

Першим розповсюджувачем реформаційних поглядів на теренах Східної Словаччини, а саме в Бардієві, Кошицях та Пряшеві, був **Валфганг Шустел** [4, с. 22]. Згідно із записами у хроніці Краківського університету від 1504 р., він народився в Кошицях. Після закінчення університету Шустел оселився в Пряшеві, де про це згадується в 1514 та 1515 рр. У 1519 р. він діяв як проповідник у Кошицях, де опікувався старими й німецькими, регулюючи для них релігійні приписи. У цьому напрямку він працював і в Пряшеві. Подібна діяльність трактувалася позитивно, оскільки вважалася наближеною до вчення видатного теолога Середньовіччя Фоми Аквінського. Гуманний підхід Шустела деякі мешканці Кошиць сприйняли по-своєму і припинили дотримуватися посту. Міська рада повідомила про це Ягерську католицьку єпархію, яка викликала Шустела на допит. Його роботу було трактовано як прихильність до лютеранства і проголошено єретичною. Згідно з опублікованими джерелами, ця подія сталася в Кошицях 1526 р. під час Великого посту. Того ж року Шустел подався до Бардієва, а в листі від 15 січня 1527 р. вказав свою основну причину відходу з Кошиць: фінансові непорозуміння. Йому, нібито, не заплатили за один рік служіння в місті. Шустел був готовий повернутися до Кошиць за умови, якщо йому виплатять борг, а міська рада офіційно надішле запрошення. 1528 р. Шустел визнав, що основною причиною його відходу з Кошиць була незгода у релігійних справах [4, с. 22].

У Бардієві Шустел проголошував погляди, які не приймали практику та віровизнання католицької церкви. Він заперечував католицькі догматичні уявлення та літургійні настанови, прикрашування церков, шанування святих тощо [3, с. 86]. На початку 1528 р. Шустела було проголошено міським священиком Бардієва [4, с. 23]. Ягерська капітула на прохання міста підтримала Шустела і рекомендувала його як учену та набожну людину на цю посаду. При цьому зауваження на його адресу стосувалися лише недотримання деяких настанов посту.

Найважливішими питаннями для Шустела залишалися ті, які визначали, чи слід залишати на розсуд людини, слухати (або не слухати) слово Боже, чи припустимо карати її за непослух, а якщо так, то за яких обставин. Реформацію він розумів як поворот до нового життя, навернення до чесності та моралі. Зі статей, на які Шустел опирався як на умову своєї діяльності в Бардієві, стає відомо, що він намагався перетворити місто на таку собі старозаконну духовну республіку. Кожен житель міста повинен був у неділю слухати в церкві слово

Боже, інакше буде змушений понести покарання. Шустелові вимоги виходили за духовно-релігійні рамки і стосувалися також господарської діяльності вірників, їх морального, родинного та суспільного життя. Однією з його вимог було те, щоб міська рада ставилася до жителів міста відверто й чесно. Також Шустел намагався домогтися від міської ради фінансового утримання, але дістати схвалення цього йому не вдалося. Вимоги Шустела були неприйнятні для міської ради, і він був змушений покинути місто. 1531 р. зі Згорелса в Сілезії він написав листа до Бардівської міської ради, де повідомив про своє зречення від канонічного католицизму та його віровчення [4, с. 23].

Шустел ніби випередив час, а відтак належав до найрадикальніших представників бюргерської Реформації в Угорщині. Незважаючи на певні суперечності під час своєї діяльності в Бардіві і Кошицях, він доклав багато зусиль до поширення реформаторських ідей у східнословачькому регіоні, і в цьому плані його значення є величезним.

1522 р. кошицьким священиком став **Ян Генкел**. У науковій літературі про нього довідуються як про першого реформаційного проповідника Кошиць [4, с. 23; 2, с. 40]. Генкел походив з давньої родини, яка проживала в Левочі, де він і народився 1481 р. Після навчання в Кракові та Відні, де здобув ступінь доктора теології, 1513 р. він став священиком у Левочі. 1522 р. Кошицька міська рада запросила Генкела на посаду міського священика. До Кошиць його особисто ввели мер Ян Вербер і найстарший серед представників міської ради священик Міхал Енгелбрехт. Генкел не був у захваті від роботи в Кошицях, тож уже 1525 р. він працював у Буді в замку королеви Марії (1505-1558) як її сповідальник, а також в університеті як професор [20, с. 68].

Паралельно з містами, перші ознаки Реформації в Угорщині спостерігалися і в королівському дворі, де найвизначнішим прихильником Лютера та його вчення був **Юрій Бранденбурзький** [20, с. 70], військовий вихователь угорського і чеського короля Лайоша (Людовіка) II Ягеллона (1516-1526) і довірена особа його дружини королеви Марії, сповідальником якої був Генкел. 1522 р. більшість представників угорської шляхти засудила Юрія Бранденбурзького як німецького еретика. А королева Марія, через свій толерантний підхід до Реформації, часто підозрювалася та звинувачувалася через реформаційні погляди. Як відомо, королева оточила себе такими гуманістами як Симон Грінеус, Вітус із Віншеїма та Конрад Кордатус. У цьому гуманістичному оточенні шанувалося вчення Еразма Роттердамського та Мартіна Лютера. Людовік II категорично забороняв у своєму палаці діяльність реформаційних проповідників, хоча, з іншого боку, угорський королівський палац був відкритий для гуманістичних поглядів [20, с. 70]. Саме там Генкел ознайомився з листами Еразма Роттердамського,

а посередництвом свого приятеля Яна Антоніна з Кошиць, який працював лікарем у палаці польського короля, перебував з ним у безпосередньому контакті. 1526 р. Генкел повернувся на два роки до Кошиць, де проповідував реформаційне вчення [4, с. 23].

1528 р. Генкел знову діяв як проповідник королеви Марії і, як впливає з наступних подій, залишив Кошиці через особисті причини. У 1528-1529 рр. Генкел супроводжував королеву Марію на засідання Аугсбурзького рейхстагу, на якому він вів розмову з послідовниками Лютера – Капітом, Букером та Меланхтоном. Мета зустрічі полягала у встановленні єдності між Реформацією та християнським гуманізмом. На думку Генкела, це було необхідним, позаяк над країною нависла загроза турецької небезпеки. Хоча порозуміння в цьому питанні так і не було досягнуто, контакти Генкела з Меланхтоном та Лютером призвели до того, що його звинуватили в симпатіях до лютеранства, а згодом взагалі стали вважати еретиком.

Поворотний момент настав 1531 р., коли Генкел прийняв присягу вірності католицькій церкві. У Пресбурзі (Братиславі) та Швейднітзі він служив аж до своєї смерті 1539 р. [4, с. 24]. Попри те що Генкел усвідомив недоліки католицької церкви і підтримував особисті зв'язки з представниками протестантизму, він розумів причини Лютерових реформаційних настанов у питанні проведення церковних реформ. Однак у своєму ставленні до Реформації Генкел був дуже обережний, що пояснюється як поважним віком, так і хворобою. Як освічена людина та гуманіст, він був проти насильства й ненависті. Негативно ставився він до анабаптистів та сакраментарів. Хоча Генкел і прагнув реформи церкви, він не міг зробити остаточний крок, той, який згодом зробили Лютерові наступники, тож відкрито так і не став на бік Реформації.

Наступною важливою постаттю ранньої Реформації є **Матей Девая Біро** [4, с. 24; 21, с. 103]. 1531 р. його було призначено священиком у Кошицях. Навчався у Вітенберзі, а до Кошиць прийшов як проповідник угорських вірників. Поширював лютеранські погляди, через що його називали «угорським Лютером». Угорський король Фердинанд I Габсбург (1526-1564) 30 вересня 1531 р. видав мандат проти реформаційних проповідників. Того ж року архієпископ Вардай надіслав до угорських міст комісарів, щоб вони обмежували поширення лютеранських ідей. Унаслідок цього Ягерський католицький єпископ Томаш Салагазі затримав Матея Девая Біро, кошицького німецького священика Антонія Трансільвана і пражського словацького проповідника Бартоломея Богнера. Згодом Бартоломея випустили на прохання Пряшівської міської ради, а кошицьких священиків ув'язнили у Пресбурзькому замку. Антонію вдалося повернутися до Кошиць і продовжити проповідницьку діяльність. Девая відвезли до Відня,

де справу вів єпископ Фабер. З відповідей на питання єпископа Фабера відомо, що Девай був відданий вченню Лютера. Він критично ставився до відпущення гріхів, очищення, сповіді, церковних реліквій тощо. Але він ліберально ставився до церковних свят і постів, зокрема практикував причастя хлібом і вином, а службу правив національною мовою. Девай вдалося звільнити з в'язниці за клопотанням Кошицької міської ради [4, с. 24; 2, с. 42].

Загалом у словацькій історіографії Реформації згадуються прізвища багатьох особистостей, і хоча про них збереглося не так багато відомостей, чимало з них зуміли залишити свій яскравий слід в історії.

Так, у Спиському регіоні Словаччини до таких належав **Юрій Левдішер** [20, с. 83], випускник Краківського університету, який вже 1522 р. як духівник проповідував окремі постулати лютеранства у своєму рідному місті Левочі. Попри переслідування, він поширював Євангеліє на Спиші – у Страхах, Кежмарку, Топорці, Любиці, Млиниці та Спиській-Новій-Весі. Пізніше Левдішер, хоч і підтримував деякі погляди Лютера, проте більше схилявся до анабаптизму, що не особливо подобалося щирим прихильникам лютеранства.

9 листопада 1529 р. в Левочі помер магістр Себастьян Генкел, лютеранин, брат Яна Генкела. Його наступником став **Ян Меллер** [20, с. 83], колишній сеньйор Братства 24-ох королівських священиків на Спиші, який поширював реформаційні погляди в цілому регіоні.

Яскравою сторінкою в релігійній історії Спиша став початок 40-х рр. XVI ст., коли сам списький пробст **Ян Горват** [1, с. 130] із Ломниць відійшов від вчення католицької церкви, перейшов до протестантів і пришвидшив орієнтацію населення Списького комітату до лютерівської Реформації. 1544 р. він одружився з донькою левоцького містянина Юрія Зіпсера, чим відкрито проголосив перед громадою про свій відхід від католицької церкви. Згодом долучився до розкрадання церковного майна, чим зіпсував свій авторитет реформатора.

Поступово виникло багато можливостей, щоб Реформація тісно вкорінилася в окремих містах та районах Спиша. 1536 р. проповідник **Андрей Керл** зайняв церкву святої Уршули у Виборній. 1538 р. вчення Лютера прийняли Гйотейовці, які віддали лютеранам церкву в Топорці. Першим містечком на Спиші, яке 1543 р. прийняло нову віру, стала Млиниця [1, с.131].

1544 р. Реформацію прийняла і Левоча, де діяв проповідник **Бартоломей Богнер** із Брашова, який вніс деякі зміни в літургію і став проводити богослужіння двома способами. Тут він служив до 1556 р., поки не подався проповідувати до Списької-Нової-Весі, де й помер [20, с. 83; 1, с.131].

У 30-40 рр. XVI ст. Реформація продовжу-

валася і в спиських королівських містах. 1545 р. лютерани отримали парафії та школи в Спиській Белі, Спиських Влахах та Врбові.

Ще однією постаттю Списької Реформації був **Вавринець Куендел Серпіліус** [1, с. 131]. Він вивчав теологію у Кракові, був капеланом списького пробста, а потім попрямував до Віттенберга, де познайомився з Філіпом Меланхтоном і перейняв від нього багато реформаційних ідей. 1530 р. Куендел особисто брав участь у проголошенні августинської конфесії Філіпом Меланхтоном, він досконало знав літературу з різних питань Реформації. У 1545-1558 рр. він керував парафією у Спиській Белі, отримав посаду ректора та проповідника в Левочі (1558-1564), був пастором в Любиці (1564-1571). Від 1557 р. Куендел був керівником Братства священиків 24-х королівських міст [1, с. 132].

У Врбові лютеранство започаткував священик **Вавринець Бухвалт** [1, с. 132], який очолював Братство священиків 24-х королівських міст у період 1549-1550 рр. Місто Любиця прийняло лютеранську віру 1546 р. Впродовж 1545-1563 рр. активним проповідником лютеранства в місті був священик **Шаламун Регнер**. У 1555-1557 рр. він очолював Братство священиків 24-х королівських міст. 1557 р. лютерани отримали також Спиське Подграддя та Рускиновці. У Спиському Подградді завдяки доктору теології **Даміану Графу** та пастору **Матею** 1551 р. також було прийнято лютеранство [1, с. 132].

1548 р. лютеранство поширилося у Спиській-Новій-Весі, де першим пастором став Юрій Левдішер, але нове визнання віри там 1555 р. утвердив теолог і проповідник Бартоломей Богнер. Того ж року (1548 р.) лютерани отримали парафію в Попрадї. Євангельську віру тут поширював тодішній католицький священик **Антон Топерцер** [1, с. 132], керівник Братства священиків 24-х королівських міст у 1545-1546 рр.

Наступні 50 років XVI ст. лютерани поступово отримували парафії в містечках центрального Спиша: 1551 р. – в Матейовцях, 1552 р. – у Спиській Соботі та у Великій, а 1556 р. – у Тварожній. У цих роках здійснювалася також лютеранська конверсія у Страхах. У Спиській Соботі нову віру затвердив перший пастор **Антон Філадельфус**, а школу лютерани отримали 1559 р. У Великій це був проповідник **Грегор Філкер**. Найпізніше лютеранську віру прийняла Тварожна – 1556 р., завдяки зусиллям священика **Томаша Леммела** [1, с. 133].

У Спиському регіоні Словаччини, безумовно, найвидатнішими постатями стали списьконовеський священик **Валентин Мегандер-Гросман** [20, с. 110; 21, с. 119] та списькоподградський релігійний діяч **Циріак Обсопій-Кох** [20, с. 110; 21, с. 119], які були уповноважені скласти визнання братства 24-х королівських священиків на Спиші. Це мав бути своєрідний доказ того, що вони вірно дотримуються Святого Письма і не сповідують

еретичні погляди. Обидва священики походили зі Спиша. Валентин Мегандер-Гросман народився у Кремниці, навчався у Віттенберзі, був учнем Філіпа Меланхтона. З 1562 по 1570-ті рр. він був священиком у Списській-Новій-Весі, а згодом став сеньйором. Циріак Обсопій-Кох походив із Саска, був учнем Леонарда Стоцкела, коли той викладав в Ейслебені (1534-1536), був священиком у Списському Подградді, з 1578 р. – сеньйором [20, с. 111]. Вважаємо, що ці дві постаті відіграли найважливішу роль у складанні та прийнятті символу віри, відомого як «*Confessio Scopusiana*». На нараді 26 жовтня 1569 р. текст визнання віри було підписано всіма священиками Списського міського сеньйорату. Мегандер-Гросман та Обсопій-Кох трактували церкву як видиму сукупність вірників, які слухають та приймають чисте й цілісне вчення Євангелія. Цим самим вони критикували догматичні настанови католицизму, були проти анабаптистського руху, а всім служителям церкви наголошували, що кожен повинен бути компетентним і перебувати тут тільки за покликанням душі.

Потужний реформаторський рух, що розгорнувся в центральнорічеському регіоні, залишив згадки про діяльність його відомих представників. Серед них вирізнявся **Ян Креслінг** (1488-1568), уродженець Буді. Навчався у Відні, був пастором у церкві святого Юрія в Буді. 1522 р. проповідував у Кремниці, через що католицька церква звинуватила його у поширенні ересі та ув'язнила. Потім він переїхав до Німеччини. Звідти повернувся як пастор до Крупины, потім – до Банської Штявниці, де й помер. У Банській Штявниці 1524 р. проповідником був **Сигізмунд Стаудахер** [20, с. 68; 8, с. 95].

Серед світських містян Реформація Лютера також мала затятих прихильників. У Банській Штявниці лютеранином був містянин **Варфоломій Франкфуртер**. З його листа випливає, що 1522 р. до лютеран уже належав нотаріус із Кремниці. У хроніках Гайна (*Hainová kronika*) 1524 р. зазначено, що кушнір **Грегор Мілд**, якого називали Кінаст, усіма можливими способами підтримував лютеранство. Його радники – **Петер Гюттліх** та **Петер Мюнцер** так само були щирими прихильниками лютеранського вчення [20, с. 69].

У Банській Бистриці за лютеранськими переконаннями проповідували: на Великдень 1523 р. – **Шімон Бернард** із Опави; 1524 р. – магістр **Домінік Гофман** із Ловенберга в Сілезії; 1530 р. – словацький проповідник **Ян Шварц**; у період 1530-1532 рр. – **Штефан Шпетінгер**; у 1532-35 рр. – **Андрей Фішер**; 1538 р. – **Варфоломій Францік** та словацький проповідник **Йозеф**; 1541 р. – **Мартін Ганко** із Фрейстага [20, с. 84].

У Любітовій служив священик **Ян Матесі**, а потім, близько 1540 р., – **Юрай Фішер**. У Кремниці вже 1525 р. проповідував особистий приятель

Мартіна Лютера – **Конрад Кордат**. Перед відвідинами єпископа 1534 р. Кремницю покинув магістр **Гензел**. У Зволені служив протягом 1534-1538 рр. **Ян Клейн**. Потім він проводив проповідницьку діяльність у Крупині та Кремниці. У Крупині після 1535 р. служили **Ян Кейсел** та **Мікулаш Лаусман** [20, с. 84].

У центральнорічеському регіоні найвидатнішою постаттю можна вважати штявницького пастора **Ульріха Каммергехта Цубіцларіуса** – автора як часткових віровизнань центральнорічеських шахтарських міст, так і головного документа про віросповідання, відомого як «*Confessio Heptapolitana*». У Банській Штявниці він служив дванадцять років (1552-1564), де працював на консолідацію реформаторського руху по всій Словаччині, як вербально, так і письмово [20, с. 106]. Цубіцларіус наголошував: інститут священства встановлено для того, щоб проповідувати чисте Євангеліє Христа і здійснювати таїнства. Сам Бог у церкві, як у видимому суспільстві смиренних вірників, діє через проповідників. Тут зустрічаємося з гострою критикою папської курії, яка присвоює собі найсвятіше ім'я церкви Христової. Цубіцларіус так само виступав проти анабаптистів і говорив про компетентність священиків, відданість їх своїй ідеї.

Одним із найважливіших представників суспільного життя XVI ст. в Угорщині є релігійний письменник, педагог, яскрава постать Словацької Реформації **Леонард Стоцкел** [12, с. 10; 21, с. 107]. Завдяки його діям гуманізм на території теперішньої Словаччини набув реформацийного значення. Леонард Стоцкел був винятковою особистістю. Він зміг невимушено перенести стосунки між християнством та світською культурою (антикою), впровадив так званий реформацийний гуманізм на території нинішньої Словаччини, поширив та утвердив дискурс словацької культури й освіти. Праці Стоцкела є джерелом для вивчення тодішньої освіти, церковно-організаційних віровчень, загального поступу гуманізму в Угорщині у XVI столітті.

Леонард Стоцкел народився 1510 р. в німецькій сім'ї. Це ім'я в його родині мало свою традицію. Його батько, також Леонард, був міський коваль, член міської ради, куратор міського храму в Бардієві. У 1512-1513 та 1520-1521 рр. був мером цього міста [12, с. 11].

Основну освіту Стоцкел здобув у рідному місті. У 1522-1526 рр. відвідував школу в Кошицях. Від 1526 р. навчався у Вроцлаві, але після смерті батька через брак коштів залишив навчання. Проте й надалі залишився у Вроцлаві, де працював на посаді приватного вчителя та помічника у торговця Рудигера. У 1530-1534 рр. продовжував навчання у Віттенберзі, де близько познайомився з Мартіном Лютером і Філіпом Меланхтоном. У 1534-1535 рр. працював в Ейслебені ректором школи. Звідти знову повернувся до Віттенберга, де працював вихова-

телем. До Бардієва повернувся 1539 р., де прожив до кінця життя [12, с. 11].

З реформаційним та гуманістичним вченнями Леонард Стоцкел ознайомився вже під час студій у Бардієві та Кошицях, де викладали прихильники гуманістичних поглядів. У 1518-1520 рр. у Бардівській міській школі навчав гуманіст **Валентин Екхіус** (1494-1550), послідовник Еразма Роттердамського. Екхіус писав латинські вірші, готував посібники з вивчення творів античних авторів. У євангельській гімназії в Кошицях у 1521-1525 рр. ректором був англійський педагог-гуманіст та поет **Леонард Кокс**, який свого часу навчався в університеті Сорбонна в Парижі, а в 1514-1517 рр. був учнем Філіпа Меланхтона в Тьубінгені [12, с. 12].

Одним із реформаційних принципів діяльності Стоцкела було акцентування уваги на навчанні й вихованні молоді генерації. Реформація в його розумінні означала значний внесок в освіту, педагогіку, принципи навчання. У шкільну практику Стоцкел вводив педагогічні принципи Філіпа Меланхтона. 1540 р. він уклав закони Бардівської школи «*Leges scholae Bartphensis*», які впливали з (Меланхтонових) шкільних законів, запроваджених у Саксонії. Вони чітко окреслювали релігійну основу виховання шкільної молоді. Учні готували до вивчення основ релігії, до читання святого Письма й до молитви. Такий підхід до навчання захопив багатьох визначних гуманістів і педагогів-протестантів [12, с. 13; 14, с. 40]. Наприклад, від Йоганеса Стурма (1507-1589), ректора гімназії у Штудгарді, метою якого було виховання «*sapiens at que eloquens pietas*» (мудра та правильна набожність), Стоцкел перебрав метод постійного повторювання шкільного матеріалу. Організаційний порядок Стоцкела перейняли також лютеранські школи в Кежмарку, Пряшеві та Кошицях. Леонард Стоцкел склав для учнів катехізис, з якого ті отримували основи християнського вчення.

Стоцкелові учні стали яскравим прикладом освіченості в Угорщині. У Бардівській школі навчалися сини знатних містян та високопосадовців з теренів нинішньої Словаччини та з-за її меж. У Стоцкела здобували освіту брати Мартін, Матей та Мікулаш Раковські, Юрій Пуркішер, Франциск та Ян Реваї. Багато його учнів успішно продовжували навчання у закордонних університетах, особливо у Віттенберзі, працювали у різних сферах тогочасного суспільного життя, особливо в церковній та шкільній сферах.

Після свого повернення до Бардієва 1539 р. Стоцкел з'ясував, що церкви потребують правил для спільного та єдиного рівня християнсько-релігійного життя та дотримання порядку. В цей період

Лютеранська церква на теренах Словаччини не мала чіткої організації. 1540 р. Стоцкел склав церковні правила, які ввійшли в історію під назвою «Шариські статті». Правила були встановлені для Бардієва, Пряшева та Сабінова й містили 26 принципів церковного життя. Стоцкелові приписується і авторство так званих Пряшівських статей. Ці артикули були прийняті на засіданні синоду у Пряшеві 2 листопада 1546 р. Вони містили 16 статей, які стосувалися організаційних та релігійних справ [12, с. 15; 14, с. 48; 15, с. 55].

Проте найвизначнішим документом реформаторської діяльності Стоцкела є перше визнання євангельської віри в Угорщині «*Confessio Pentapolitana*» [12, с. 17; 20, с. 102]. Визнання віри п'ятьох східнословачьких королівських міст – Бардієва, Кошиць, Левочі, Пряшева та Сабінова – подається у світській та церковній літературі як найстарша пам'ятка угорського лютеранства. Стоцкел виклав визнання віри у 20-и статтях. Відтак лютерани у Східній Словаччині виявили, в чому полягає така відмінність даної релігійної доктрини від інших реформаційних течій. Статті Стоцкел формував так, як того вимагала тодішня ситуація. Він чітко визначав, що є в лютеран спільного та відмінного порівняно з римською церквою.

«*Confessio Pentapolitana*» є автентичним свідченням про його автора. Стоцкел у своїх статтях постає як знаючий експерт і дипломат. Кожна стаття визнання віри п'ятьох міст отримала чітку прописку у реформаційному вченні. Це документ, який засвідчує глибокі знання Стоцкелом святого Письма та Аугзбурзького визнання віри. Стисле формулювання статей не тільки не оминуло нічого з лютеранського вчення, ба більше – увиразнило прихильність до нього. Цим самим було покладено початок у відновленні церкви віттенберзького напрямку – євангельської церкви Аугзбурзького визнання (ЄЦАВ) на території теперішньої Словаччини.

Висновки. Отже, реформаторська діяльність словацьких релігійних діячів у контексті поширення реформаційних процесів привнесла значні зміни в релігійне життя всіх словацьких земель. Суттєва різниця між новою, більш демократичною, лютеранською (євангельською) та ортодоксальною католицькою релігією дозволила реформаторам легко завойовувати маси віруючих. Упродовж другої половини XVI століття реформаційні процеси охопили практично всі словацькі терени. Її масштаби чітко ілюструють прийняті віровизнання, відомі нам як «*Confessio Pentapolitana*», «*Confessio Heptapolitana*» та «*Confessio Scepusiana*». Завдяки їх авторам було закладено початкові основи сучасної церкви у Словаччині.

1. Bizoňová M. Reformácia a počiatky rekatolizácie na Spiši / Monika Bizoňová // Leonard Stöckel a reformácia v strednej Európe / Peter Kónya. – Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej university, 2011. – S. 129-138.
2. Bodnárová M. Počiatky reformácie v Košiciach / Miloslava Bodnárová // Acta Facultatis philosophicae Universitatis Šafárikanae. Historia 3. Spoločenskovedný zborník. – Presov: Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1994. – S. 38-49.
3. Bodnárová M. Reformácia v Bardejove v 16. storočí / Miloslava Bodnárová // Prvé augsburské vyznanie viery na Slovensku a Bardejov / P. Kónya. – Prešov: Acta Collegii Evangelici Prešovensis V, 2000. – S. 85-91.
4. Bodnárová M. Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v 16. storočí / Miloslava Bodnárová // Reformácia na východnom Slovensku v 16. až 18. storočí / F. Uličný. – Prešov: Acta Collegii Evangelici Prešovensis II, 1998. – S. 19-38.
5. Bokes F. Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias po oslobodenie / František Bokes. – Bratislava: Slovenska academia vied a umeni, 1946. – 477 s.
6. Botto J. Juraj Thurzo a Gabriel Bethlen / Julius Botto // Cirkevné listy. – 1902. – Ročník 16. – Číslo 4. – S. 109-113.
7. Čaplovič D. Problematika cirkevných dejín 1517-1681 / Dušan Čaplovič. – Bratislava: Veda, 2001. – 147 s.
8. Daniel D. Kniha a šírenie reformácie v banských mestách / David Daniel // Kniha 1999-2000. Ed. Miroslava Domová. – Martin: Slovenská národná knižnica, 2001. – S. 94-103.
9. Daniel D. P. Výkum obdobia reformácie na Slovensku / David P. Daniel // Historický časopis. – 1989. – Ročník 37. – Číslo 4. – S. 572-592.
10. Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry. 3. / [Zost, Pavel Uhorskai, Július Alberty a kolektiv]. – Liptovský Svätý Mikuláš: Tranoscius, 2002. – 504 s.
11. Havíra J. Levoča vo svetle počiatkov Lutherovej reformácie / Ján Havíra // Cirkevné listy. – 1982. – Ročník 95. – Číslo 11. – S. 175-177.
12. Klátik M. Leonard Stöckel – profil osobnosti / Miloš Klátik // Leonard Stöckel a reformácia v strednej Európe. – Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011. – S. 10-19.
13. Klátik M. Postavy a udalosti doby Žilinskej synody: 400 rokov evanjelickej cirkvi na Slovensku / Miloš Klátik. – Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2010. – 181 s.
14. Kónya P. Konfesionalizácia na Slovensku v 16.-18. Storočí / Peter Kónya. – Prešov: Prešovská univerzita, 2010. – 232 s.
15. Kónyová A. Kalvínska reformácia a Reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16.-18. storočí / Annamária Kónyová, Peter Kónya. – Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2010. – 226 s.
16. Kovačka M. Akty a závery – Zákony a ustanovenia Žilinskej synody z roku 1610 / Miloš Kovačka. – Martin: Slovenská národná knižnica, Národný bibliografický ústav, 2010. – 112 s.
17. Kvačala J. Dejiny reformácie na Slovensku / Ján Kvačala. – Liptovský Svätý Mikuláš: Tranoscius, 1935. – 303 s.
18. Mannová E. Krátke dejiny Slovenska / Elena Mannová. – Bratislava: AEP, 2003. – 368 s.
19. Petřík J. Dejiny slovenských evanjelických a. v. služieb Božích / Ján Petřík. – Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1946. – 321 s.
20. Veselý D. Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku / Daniel Veselý. – Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2004. – 384 s.
21. Товтин Я. Суспільно-політичне становище словацьких земель у складі монархії Габсбургів (1526-1610 рр.) / Яна Товтин / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Держ. вищий навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Каф. історії Стародав. світу і Серед. віків, Центр іст. студій з богемістики і словакістики; передм. І. Ліхтея. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2011. – 160 с.

РЕЗЮМЕ

ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЕДУЩИХ ДЕЯТЕЛЕЙ СЛОВАЦКОЙ РЕФОРМАЦИИ В XVI ВЕКЕ

Борис И. И. (Ужгород)

В статье анализируются религиозная деятельность деятелей словацкой Реформации, их роль в процессе распространения новых религиозных течений на словацких землях. Рассматриваются их биографические данные, взгляды на реформирование церковной жизни, прослеживаются характер и значение их опыта во время религиозной борьбы словаков с засильем католицизма.

Ключевые слова: Реформация, Словакия, религия, вера, Бог, лютеранство, кальвинизм, христианство, католицизм, церковь.

SUMMARY

DISTINCTIVE FEATURES OF THE ACTIVITY OF LEADING REPRESENTATIVES OF THE SLOVAK REFORMATION IN 16th CENTURY

I. Borys (Uzhhorod)

The article deals with religious activity figures of Slovak Reformation in the spread of new religious movements in the Slovak expanses. They cover their biographical data, the position on reforming the church life and traces the nature and significance of their experience during the religious struggle of Slovaks with the dominance of the Catholic Church.

Keywords: Reformation, Slovakia, religion, Faith, God, Lutheranism, Calvinism, Christianity, Catholicism, church.

УДК 94(439) – 058.222 «16/17»

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СУСПІЛЬНОЇ ВЕРСТВИ ДВОРЯНСТВА У ПІВНІЧНО-СХІДНІЙ УГОРСЬКІЙ УГОРСЬКІЙ У XVI-XVII СТОЛІТТЯХ

Зубанич Л. Л. (Ужгород)

У статті окреслено та проаналізовано етапи формування й розвитку суспільної верстви дворянства в північно-східній частині Угорського королівства (територія сучасного Закарпаття – комітатів Унг, Берг, Угоча, Мароморош) у XVI-XVII століттях.

Ключові слова: дворянство, комітати, Іштван Вербовці, родина, садиба, грамота.

Постановка проблеми. В результаті поразки в битві під Могачем на руїнах колишньої середньовічної Угорської держави утворилися три держави / провінції різного політичного, економічного та релігійного спрямування. Взаємозалежність цих трьох регіонів (Угорське Королівство, Трансільванське Князівство, угорські території Османської Імперії), а також спільна для них зовнішня загроза призвели до виникнення нового та незвичного суспільного устрою, каталізатором появи якого був потужний за своєю чисельністю суспільний прошарок – дворянство. Територія Північно-Східної Угорщини (Ужанський, Березький, Угочанський та Марамороський комітати) була розташована на лінії політичного, економічного та релігійного розлому. Протягом XVI-XVII століть Угорське королівство і Трансільванське князівство були становими монархіями, де правитель (король або князь) поділяв владу з представниками вищого суспільного класу, тобто з дворянством. Сформований таким чином поділ влади та феодално-представницький державний устрій упродовж століть були визначальними рисами життя цього регіону.

Метою цього наукового дослідження є аналіз формування та розвитку суспільної верстви дворянства у комітатах Унг, Берг, Угоча та Мараморош (північний схід Угорщини) упродовж XVI-XVII століть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує велика кількість опублікованих [10, 11, 14,

17, 19, 20, 21, 22, 25] та неопублікованих [1, 2, 3, 4, 5] джерел, наукової літератури, присвяченої дослідженню історії дворянства. Варто відзначити фундаментальні праці І. Надя [26-38], які подають характеристику історії дворян Угорського Королівства. Важливою є також праця прихильника міждисциплінарних студій І. Сабова [44], який у своїй монографії поряд із політичною історією Угочанського комітату приділив значну увагу економічним процесам та формуванню народності в цілому по регіону. Нині при Інституті історії Угорської академії наук (УАН) працює ціла група дослідників, які вивчають різні аспекти історії Угорщини раннього нового часу, зокрема розвитку дворянства як важливої суспільної верстви: Тібор Найман [39, 40], Гейза Палфі [41, 42], Іштван Трінглі [45, 46, 47], Атілла Жолдош [50, 51]. Їхні дослідження базуються на новітніх підходах та роблять значний внесок у вивчення історії Північно-Східної Угорщини XVI-XVII століть.

Виклад основного матеріалу. Суспільне розшаровування угорців почалося вже в XI ст. Саме тоді сформувалися привілеї, які слугували підґрунтям для юридичного статусу дворянства, з числа яких чи не найголовнішим, на нашу думку, було право судочинства у королівському дворі. В утворенні суспільних прошарків велику роль відіграло прийняття королем Андрієм II «Золотої булли» (1222 р.), а згодом – створення станового суспільства. Безперечно, ніхто не був позбавлений

можливості піднятися до дворянського титулу, але збереження цього привілею залежало від видатних заслуг або вчинків перед нацією чи королем. Королівський юрист, згодом палатин Іштван Вербовці (1458–1541 рр.) у своїй праці «Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae» («Тричастинний звід звичаєвого права Угорського Королівства») 1517 р. зазначав, що спочатку весь угорський народ відносили до дворянського стану, але ті, хто не виконав своїх обов'язків із захисту вітчизни, були позбавлені цих привілеїв. Згідно зі сформованим звичаєвим правом, а також із законами Угорського Королівства права дворянства були засновані на чотирьох привілеях, перерахованих І. Вербовці:

«1. ... особа не може бути затримана ніколи і ніким, чийми б не були прохання або скарги, якщо вона не була попередньо викликаною, притягнутою до суду і засудженою згідно із законодавством.

2. ... дворяни всього королівства ... не підпорядковані нікому, тільки владі законно коронованого володаря...

3. Вони (дворянство – Автор) мають свободу користуватися владою повсякчас, оскільки це право (свободу користування – Автор) їм надано, також доходами, отриманими в межах своїх маєтків, зібраними від будь-якої служби селян, від сплати мита і податків за землю, від сплати зборів і мита, тридцятими, і відносно до королівства повинні виконувати тільки військові обов'язки.

4. ... якщо хто-небудь із королів наших посягає на свободи дворянства, зазначені в основному законі ... , дворяни мають вільне право чинити опір і повставати проти короля, не побоюючись звинувачення у зраді» [49].

Відповідно до чинних законів дворянство було наділено рівними правами «una eademque nobilitas» («...ми пристали на прохання тих же дворян: істинні дворяни, які мешкають у межах нашої країни, а також ті, хто перебуває у княжих провінціях на території нашої країни, всі користуються рівними свободами») [8, § 11]. Їхнє право власності на землю було непорушним, при вимиранні нащадків чоловічої лінії спадкоємцями ставали нащадки жіночої лінії, і тільки в разі вимирання всього роду маєток повертався у володіння корони.

У зв'язку з появою турків на Балканах та біля південних кордонів Угорщини (з 1434 р.) знову посилювалася потреба в готовності дворянства до виконання своїх обов'язків – захисту країни зі зброєю в руках. XVI століття принесло значні зміни і для інших верств угорського суспільства: окрім поглиблення суспільних відмінностей між дворянством, міщанством та селянством, у межах дворянства виникли значні суспільно-майнові та культурні відмінності [7, с. 4]. Постійна турецька загроза, бездіяльність уряду короля Владислава II, а також припинення хрестової війни проти турків викликали

значне суспільне невдоволення. Ймовірно, саме це стало причиною того, що порівняно бідне дворянство Верхнього Потисся 1514 р. активно приєдналося до селянської війни під проводом Дердя Дожи [24, с. 231]. Після придушення повстання восени 1514 р. відбулося засідання Державних Зборів, на якому дворянство переймалося передусім вирішенням питання компенсації збитків, спричинених повстанням. Рішенням Державних Зборів було заборонено, аби селяни та гайдуки володіли зброєю (головно рушницями). Було ліквідоване право вільного пересування [49, § 25], але кріпаки за згодою свого пана й надалі могли перебратися на інший маєток. Ті ж, хто не брав участі у повстанні, й надалі могли користуватися правом вільного пересування.

Отже, достеменно відомо, що на початку XVI ст. дворянство окреслених комітатів дедалі біднішало, і якщо дворянин володів усього 2–3 обійстями, то населення сіл, а іноді й самі селяни, накопичували все більші статки. Звісно, це не вважалося нормою, оскільки селянство переважно було бідним, у чому залишалися зацікавленими насамперед самі землевласники, адже на кінець середньовіччя пустували 20-60% кріпацьких обійсть. Існували два шляхи їх заселення: залученням народів, котрі, рятуючись від турків, перебиралися все далі на північ, а також завдяки переселенцям із-за кордону, як це практикувалося від XI ст. [6, с. 126-128]. У Верхньому Потиссі обидва варіанти видавалися доцільними, але прижився переважно другий спосіб [13, 15-17; 18-20].

За даними статистики обкладення королівським посадибним податком, у XVI ст. в Угорщині проживало близько 3300 дворян-землевласників та майже 7200 одномаєткових дворян (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл категорій маєтків за списками посадибного податку (XVI ст.)

Комітат	0-10 садиб	11-100 садиб	Понад 100 садиб
	Садиб у маєтках (у %)		
Берег	24,5	38,1	37,4
Мараморош	42,4	32,2	25,4
Угоча	29,0	37,3	33,7
Унг	25,0	53,8	21,2

Джерело: розрахунки автора на основі [23, с. 169-189, 837-855, 827-835, 463-486]

Статки, що об'єднували понад 100 садиб, належали до замкових доміній і розташовувалися переважно в монолітних, цілісних блоках: в Ужанському комітаті прикладом цього було Невицьке замкове помістя, у Березькому комітаті – Мукачівське та Сентміклозьке, в Угочанському – Ньолабське, у Марамороському – Хустське. За даними

перепису домоволодінь від 1598 р. (табл. 2.), на цей час на території Угорського Королівства землями володіли 24 родини, які об'єднували понад 1000 садиб, 19 родин мали від 501 до 1000 садиб і 33 родини – від 301 до 500 садиб.

Таблиця 2

Розподіл маєтків за кількістю садиб (1549-1598 рр.)

Володіння (садиб)	1549 р.	Володіння (садиб)	1598 р.
1000	8	501-1000	19
300-1000	30	301-500	33
100-300	63	201-300	32
0-100	29733	101-201	71

Джерело: розрахунки автора на основі [15, с. 31; 167, с. 92-99]

За тогочасними мірками великим вважався маєток, що нараховував понад 300 садиб, заможним вважався дворянин (або ж дворянська родина), який володів понад сотнею таких помешкань [15, с. 55]. В Угорщині ж маєток середніх розмірів об'єднував 50-100 садиб. Рух серед дворянської верстви розпочався в основному після поразки під Могачем, коли багато родин залишилися без представників чоловічої статі (табл. 3.), котрі полягли на війні, а також в роки існування так званого подвійного королівства, коли внаслідок переманювання заможніших дворян до різних партій сталися значні зміни у майнових відносинах (саме тоді було передаровано, зокрема, Мукачівський та Хустський замки разом із прилеглими помістями).

Таблиця 3

Характеристика володарювання в комітатах (1549 р.)

Комітат	К-ть садиб у середині XVI ст.	Були власниками до 1526 р.
Берег	101	74
Унг	68	43
Угоча	48	35
Мараморш	186	108

Джерело: розрахунки автора на основі [12, с. 92-99]

Попри те що знать у принципі й надалі дотримувалася концепції «*una eademque nobilitas*» («єдиного, неподільного дворянства»), всередині цього стану сформувалися величезні відмінності. На верхівці дворянського суспільства стояли майбутні магнати. На досліджуваній території їхній колишній склад не змінився, оскільки в комітаті Унг позиції домінуючої родини Гомоннаї Другет (в Угочі – Перені) залишилися сталими.

Значно ширшим суспільним прошарком була середня еліта (*possessionatus*). Верхні її прошарки

склалися із так званого «добрного дворянства» («*bene possessionatus*»); по суті, вони вважалися панівною верхівкою комітату. Саме з представників цієї верстви передусім призначалися віцеїшпани, справники [16, с. 695-698].

Ще одним значним прошарком було дрібне дворянство (куріалісти – дворянство, що мешкало в селянських садибах тощо), за яким закріпилася ще й назва «таксове дворянство» (вони платили державні та комітатські податки – таксу). Куріалісти володіли всього одним маєтком, який самі ж обробляли. У регіоні було чимало населених пунктів, заселених представниками саме цієї категорії. Подібні дрібнопомісницькі населені пункти були, наприклад, в Угочанському комітаті – Пийтерфолво, Чатогазо, Чепе [48, с. 69]. За тогочасними комітатськими статутами, цілою курією вважалася дворянська садиба (*sessio*, угор. *porta*), до якої належало щонайменше 32 гольди (земельна міра, один гольд – приблизно 0,57 га) ріллі. Відповідно, півсадиба мала тільки 16, четвертина – 8-10 гольдів орної землі.

Окремою групою дрібного дворянства були армалісти (від слова «*armalis*» – дворянська грамота), адже присвоєння дворянського статусу означало ще й дарування садиби. Та вже у XVI ст. значно скоротилися земельні володіння корони, і в результаті цього чимало «щойно титулованих» дворян на підтвердження титулу отримували тільки гербову грамоту. Дворянин-армаліст користувався особистою податковою пільгою, і водночас його садиба обкладалася таким же податком, як і землі кріпаків.

Значною була і чисельність дрібних дворян. Так, наприклад, у Березькому комітаті в XVI ст. мешкали близько 400 дворянських родин, і всього 96 із них мали кріпаків, наймитів або слуг. Спосіб життя та будинки дрібних дворян мало в чому відрізнялися від умов життя кріпаків. За даними 1743 р., 21 дворянин-армаліст села Геденьгаза (комітат Угоча) загалом мав усього 11 волів, 15 корів і жодного коня; а в той же час 4-8 кріпаків із сусідніх селянських поселень мали більше худоби [48, с. 59].

1567 р. в Угочанському комітаті мешкало всього 16 таких дворян, котрі мали щонайменше 5-50 кріпаків або наймитів; винятком були родина Перені, а також представники заможного дворянства – родини роду Като (*Káta*), Гонтпазмань (*Hontpázmány*) та Гуткелед (*Gutkeled*) (табл. 4.).

Звісно, стосовно родини Перені, що вважалася власником близько половини кріпаків комітату Угоча, не можна стверджувати про концентрацію наявних помість в одних руках. Окремі члени родини (нащадки по чоловічій лінії, вдови) спільно володіли майном (табл. 5).

Таблиця 4

Характеристика майнових відносин в Угочанському комітаті за даними списку військового податку від 1567-1574 рр.

Комітат / Родина	Цілих садиб	Півсадиби	Не сплачували податку	Всього	Покинутих садиб
Кріпаки комітату Угоча	350	125	1159	1634	231
Кріпаки 4-х великих дворянських родин	290	95	973	1358	184
Родина Перені	147	60	642	849	103
Родина Чорноводаї-Шурані (рід Като)	46	25	119	190	27
Родина Рожаї Кун (рід Гуткелед)	66	6	132	204	27
Родина Уйгелі (рід Гонтпазмась)	31	4	80	115	27

Джерело: розрахунки автора на основі [44, с. 64-65]

Таблиця 5

Характеристика майнових відносин та кріпаків родини Перені за даними списку військового податку від 1567-1574 рр.

Власник	Цілих садиб	Півсадиби	Не сплачували податку	Всього	Покинутих садиб
Янош Перені	82	13	325	420	57
Іштван Перені	41	37	202	280	12
Дьордь Перені	7	4	40	51	2
Ференцне Перені, овдовіла Мігальне Перені (нині – Ференцне Драшкович) разом	4	-	9	13	14
Імрене Цобор, ур. Єлизавета Перені	5	4	33	42	5
Імрене Форгач, ур. Борбала Перені	6	2	30	38	7
Овдовіла Іштванне Вечеї	2	-	3	5	3
Разом:	147	60	642	849	103

Джерело: розрахунки автора на основі [44, с. 63-64]

Дворянська верства внаслідок вимирання та через брак належного поповнення за певний час припинила би своє існування. Але правляча еліта дбала про своє поповнення, почасти навіть за рахунок представників міщанства або селянства. Новими представниками дворянства ставали переважно військові, котрі воювали проти турецької навали і робили стрімку кар'єру. Прикладом цьому є Жігмонд Ракоці (1554-1608 рр.), який із дворянина середнього рівня, капітана оборонної фортеці Сендре (1572 р.) піднявся аж до князівського престолу Трансільванії (1607 р.), ставши одним із найбагатших вельмож тогочасної Угорщини [18, с. 117-118].

З огляду на власні, добре вмотивовані матеріальні інтереси, робилися спроби перешкоджати

проникненню кріпаків у дворянське суспільство, більше того: для здобуття дворянського титулу селянин мав заручитися ще й згодою землевласника. У зв'язку з цим закон № 17 від 1622 р. проголосував: «У подальшому не видавати гербову дворянську грамоту в кріпацькому будинку селянину без пропозиції та згоди його землевласника». Насправді ж землевласник за певну грошову винагороду видавав кріпакові відповідний дозвіл (екземпцію) і навіть іноді виявляв згоду на сприяння в отриманні королівської милості. Наведемо приклад. Губернаторка Ужанського комітату, графиня Марія Естергазі (вдова крайового королівського судді Дьордя Другета. – Автор) 14 травня 1677 р. отримала 200 форинтів від своїх кріпаків Федора та Івана Ковач Добей, мешканців села Нодьберезна (нині –

Великий Березний), в обмін на що взяла на себе зобов'язання поклопотатися перед королем, *«щоб вони, їхні дружини та як наявні, так і майбутні нащадки обох родинних гілок дістали дворянський титул Коростилонські»* [48, с. 67]. Пані Естергазі, крім того, звільняла кріпаків з-під служби та взяла на себе зобов'язання добути для них гербову грамоту. В разі, якщо графиня не зможе дістати грамоту, вона зобов'язувалася повернути всю отриману суму. Якщо ж не поверне грошей, то вищевказані особи діставали право вільно жити на її обійсті як екземпти. Того ж дня графиня отримала від перечинського крайника Мігая Волча, а також його братів Гриця та Василя 400 форинтів і видала їм аналогічне зобов'язання [48, с. 68].

Одним із шляхів підняття до дворянського стану було одруження із дівчиною дворянського походження. Не надто часто, але мали місце випадки, коли кріпак, який взяв собі за дружину дівчину дворянського походження, сам діставав право стати дворянином. Ця категорія називалася *«agilis»* («жіночий дворянин»), тобто такий, який дістає титул за дружиною або матір'ю. Здебільшого дівочу четвертину виплачували у грошовій формі, але за умовами декрету Уласло II (1492 р.), якщо дівчина дворянського походження одружувалася із бідним чоловіком, тобто таким, який не мав дворянського титулу, то, *«за звичаями королівства, замість дівочої четвертини вони діставали цілковите право володіння маєтком, який залишався в їхній власності»* [9, § 1-9].

У складі дворянства Північно-Східної Угорщини окрему верству утворювали русинські та румунські дворяни – вихідці з нащадків колишніх волоських «кнезів» (угор. *kenéz*). У XIV ст. «кнезівства» організовували переважно слугуючий народ королівських замкових маєтків (зокрема, Вишківського та Мукачівського), на посади їх обирала громада; згодом вони діставали затвердження й від короля. В окремих родинах волоського (румун-

ського) походження титул кнезя (війта), а відтак і воеводи передавався у спадок, його власники отримували значні землі, даровані королем як компенсацію за відповідну військову службу з правом повного дворянства [43, с. 621-623]. Воевода (угор. *vajda*) в управлінських справах консультовався з очільником комітату та хустським каштеляном, але в менш значущих справах приймав рішення самостійно. Вибір припадав переважно на представників найзаможніших родин.

Висновки. Отже, XVI століття стало переломним моментом на шляху розвитку Угорщини: поразка в бою під Могачем 1526 р. призвела до встановлення у центральній частині країни турецького панування, комітати північно-східної частини Верхньої Угорщини потрапили у буферну зону двох держав – Угорського Королівства під владою Габсбургів і Трансільванського князівства. Постійна турецька воєнна загроза, формування системи прикордонних фортець значною мірою призвели до переоцінки суспільної важливості військових елементів, звідки вів прямий шлях до кроку у вищий суспільний клас, у дворянство. Постійну складову розширення юридичного становища дворянства – дарування маєтків – з часом, хоч і повільно, але таки було скасовано; попри це, служінням або ж сприянням короні багато родин дістали чималі маєтки.

Саме на досліджуваній період припадає розшарування дворянства, наслідком якого і стала наявність у регіоні Верхнього Потисся як магнатів із власністю понад 1000 садиб, так і дрібних дворян із одним-єдиним маєтком. Оскільки основою господарювання була придатна до обробки земля, концентрація дворянства спостерігалася переважно в низинних районах, а також у долинах річок. Якщо не рахувати кількох прикордонних сучіток, цей регіон оминали більш-менш значні воєнні баталії, тож, частково завдяки переселенцям, зросла чисельність працездатного населення і розпочалося заселення неосвоєних доти регіонів Карпат.

1. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 17. – Спр. 1. Частина рукопису роботи невідомого автора «Історія Ужанської жупи за протоколами 1500 по 1700 рр.», 1871-1886 рр. – 25 арк.
2. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 17. – Спр. 23. Дворянська грамота Луке Кубовіч, видана королем Угорщини Фердинандом II, 23.03.1627 р. – 1 арк.
3. ДАЗО. – Ф. 4. Наджупан Ужанської жупи. – оп. 17. – Спр. 28. Список проведених жупних засідань за 1639-1741 рр. – 3 арк.
4. ДАЗО. – Ф. 10. Наджупан Березької жупи. – оп. 1. – Спр. 28. Книга протоколів засідань жупного відомства та суду (1602-1653 рр.). – 303 арк.
5. ДАЗО. – Ф. 60. Сімейний фонд баронів Перені. – оп. 1. – Спр. 7. Копія декрету короля Угорщини Максиміліана про дарування почесного звання і титулу барона королівському наміснику Емеріху Перені і його спадкоємцям. – 1 арк.
6. Волощук М. М. «Русь» в Угорському королівстві (XI - друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції / М. М. Волощук / [Відп. ред. Л. В. Войтович] – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. – 469 с.
7. Зубанич Л. Л. Роль дворянства Закарпаття у суспільно-політичному житті в XVI-XVII століттях. / Л. Л. Зубанич. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія – Ужгород:

- Вид-во УжНУ «Говерла», 2014. – Вип. 32. – С. 3-9.
8. «Az ország nemesei ugyanazt az egy szabadságot élvezik». 1351. évi XI. törvénycikk. / CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=547>.
 9. «Miképen kell eljárni olyan királyi adományok tárgyában, melyeket valakinek megszakadása czimén kértek föl?» 1492. évi LXIII. törvénycikk. / CompLex Kiadó Kft. 1000 év törvényei internetes adatbázis, 2003 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=1018>.
 10. A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. III. Kötet. – Budapest: Franklin Társulat Nyomdája, 1885. – 633 p.
 11. A Perényi család oklevéltára. Közzéteszi Tringli István. – Budapest: Magyar Országos Levéltár – MTA Történettudományi Intézet, 2008. – 509 p.
 12. Acsády Ignác. Régi magyar birtokviszonyok 1494-1598. / I. Acsády. // Értékezesek a Történelemtudományok Köréből XVI. kötet. – Budapest: MTA, 1897. – P. 81-148.
 13. Bélay Vilmos. Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig. / V. Bélay // Budapest: Sylvester Nyomda, 1943. – 224 p.
 14. Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár, 1000-1895. 1608-1657. évi törvények. Kiad. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen – Budapest, 1900. – 655 p.
 15. Dávid Zoltán. Az 1598. évi házösszeírás / Z. Dávid. – Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, 2001. – 756 p.
 16. Doby Antal. Ugocsa vármegye alispánjai (1337-1870.) / A. Doby. // Magyar Történelmi Tár. – 1878. – P. 695-698.
 17. Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez I. Bevezető tanulmánnyal és jegyzékkel regesztákban közzéteszi Jákó Zsigmond. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997. – 461 p.
 18. Hangay Zoltán. Erdély választott fejedelme Rákóczi Zsigmond / Z. Hangay. – Budapest: Zrínyi Kiadó, 1987. – 230 p.
 19. Liber Regius: Királyi könyv. Illésy János és Pettkó Béla. A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, cím-, címer-, előnév- és honosság-adományozásoknak. 1527-1867. III kötet. – Budapest, 1895. – 143 p.
 20. Magyar törvénytár. 1526-1608. évi törvénycikkek. (szerk. Nagy Gyula, Dr. Márkus Dezső, Dr. Óvári Kelemen, Dr. Csiky Kálmán Dr. Kolosvári Sándor, Tóth Lőrincz.). – Budapest: Franklin Társulat-Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda-Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1899. – 995 p.
 21. Magyar törvénytár. 1540-1848. évi erdélyi törvények. (szerk. Nagy Gyula, Dr. Márkus Dezső, Dr. Óvári Kelemen, Dr. Csiky Kálmán Dr. Kolosvári Sándor, Tóth Lőrincz.). – Budapest: Franklin Társulat-Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda-Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1900. – 655 p.
 22. Magyar törvénytár. 1608-1657. évi törvénycikkek. (szerk. Nagy Gyula, Dr. Márkus Dezső, Dr. Óvári Kelemen, Dr. Csiky Kálmán Dr. Kolosvári Sándor, Tóth Lőrincz.). – Budapest: Franklin Társulat-Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda-Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1900. – 655 p.
 23. Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. Szerk. Maksay Ferenc. I. kötet – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990. – 571 p.
 24. Márki Sándor. Dósa György / S. Márki. – Budapest: Atheaneum Kiadó, 1913. – 535 p.
 25. Mihályi János. Máramarosi diplomák a XIV-XV. századból. / J. Mihályi. – Máramarossziget, 1900. – 674 p.
 26. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I. kötet (A-B) / I. Nagy. – Pest: kiadja Friebeisz István, 1857. – 311 p.
 27. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. II. kötet (B) / I. Nagy. – Pest: kiadja Friebeisz István, 1858. – 282 p.
 28. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. III. kötet (C-D) / I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1858. – 420 p.
 29. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IV. kötet (E-Gy) / I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1858. – 504 p.
 30. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. V. kötet (H-J) / I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1859. – 375 p.
 31. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VI. kötet (K) / I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1860. – 568 p.
 32. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VII. kötet (L-M) / I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1860. – 610 p.
 33. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VIII. kötet (N-Ő) / I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1861. – 340 p.
 34. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IX. kötet (P-R) / I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1862. – 852 p.
 35. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. X. kötet (S-Sz) / I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1863. – 943 p.

36. Nagy Iván. Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XI. kötet (T–Ü) / I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1865. – 441 p.
37. Nagy Iván. Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XII. kötet (V–W) / I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1865. – 518 p.
38. Nagy Iván. Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pótkötet / I. Nagy. – Pest: kiadja Ráth Mór, 1868. – 379 p.
39. Neumann Tibor. Bereg megye hatóságának oklevelei (1299-1526) / T. Neumann // Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle Füzetek, 3. – Nyíregyháza: Móricz Zsigmond Könyvtár, 2006. – 147 p.
40. Neumann Tibor. Bereg megye hatóságának oklevelei a Jagelló-korban / T. Neumann // Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle – 2006. – № 41. – P. 17-30.
41. Pálffy Géza. Utak a magyar politikai elit élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16-17. század fordulóján / G. Pálffy // Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Szerk. Gecsényi Lajos–Izsák Lajos. – Bp., 2011. – P. 397-404.
42. Pálffy Géza. Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban / G. Pálffy // Arisztokrata életpályák és életviszonyok. Szerk.: Papp Klára – Püski Levente. – Debrecen, 2009. – P. 9-23.
43. Petrovay György. A máramarosi oláhok. Betelepedésük, vajdáik és kenézeik / Gy. Petrovay // Századok – 1911. – P. 607-626.
44. Szabó István. Ugocsa megye / I. Szabó. – Budapest-Beregszász: Hatodik Síp Alapítvány-Új Mandátum Kiadó, 1994. – 271 p.
45. Tringli István. A kora újkori kodifikáció és a Hármaskönyv / I. Tringli // Máthé Gábor (szerk.). A magyar jog fejlődésének fél évezrede, Werbőczy és a Hármaskönyv 500 év múltán. – Budapest: Nemzeti Közzolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt., 2014. – P. 59-89.
46. Tringli István. Nagyságosok és vitézlők. / I. Tringli. // História. – 1998. – 7. sz. – Old 29-30.
47. Tringli István. Nagyságosok és vitézlők. Címzések és megszólítások a kései középkorban. – História – 1998. – № 7. – P. 29-30.
48. Ur és paraszt a magyar élet egységében (Szerk.: Eckhardt Sándor). – Budapest: Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem, Bölcsészeti Karának Magyarisztan-tudományi Intézete, 1941. – 222 p.
49. Werbőczy István. Tripartitum. Nemes Magyarország Szokásjogának Hármaskönyve. / Werbőczy István [Elektronikus forrás]. – Rézím hozzáférése: http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm.
50. Zsoldos Attila. A nemesség határán. / A. Zsoldos // Turul. – 1999. – Nr. 72 (3-4). – P. 118-122.
51. Zsoldos Attila. Nemes és nemzetség. / A. Zsoldos // Gecsényi L., Izsák L. (szerk.) Magyar történettudomány az ezredfordulón: Glatz Ferenc 70. születésnapjára. – Budapest: ELTE Eötvös Kiadó-MTA Társadalomkutató Központ, 2011. – 936 p. – P. 421-425.

РЕЗЮМЕ

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО СОСЛОВИЯ ДВОРЯНСТВА В СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ ВЕНГРИИ В XVI-XVII ВЕКАХ

Зубанич Л. Л. (Ужгород)

В статье обозначены и проанализированы этапы формирования и развития дворянства как значимого общественного сословия северо-восточной части Венгерского королевства (территория современного Закарпатья – комитатов Унг, Берег, Угоча, Мароморш) в XVI-XVII веках.

Ключевые слова: дворянство, комитаты, Иштван Вербовци, семья, усадьба, грамота.

SUMMARY

EVOLUTION AND DEVELOPMENT OF THE SOCIAL STRATA OF NOBILITY IN THE NORTH-EAST OF HUNGARY IN 16th-17th CENTURIES

L. Zubanych (Uzhhorod)

In the scientific work we study the stages of formation and development of the nobility, as an important public entity in the northeastern part of the Hungarian Kingdom (the territory of modern Transcarpathia – committees Ung, Bereg, Ugocha, Maromorosh) in 16th-17th centuries.

Keywords: nobility, committees, Istvan Werbőczy, family, estate, diploma.

УДК 355.312: 94(470+430) «1812/1815»

УЧАСТЬ РОСІЙСЬКО-НІМЕЦЬКОГО ДОБРОВОЛЬЧОГО ЛЕГІОНУ У ВИЗВОЛЬНІЙ БОРОТБІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН ПРОТИ НАПОЛЕОНА В 1812-1815 рр.

Сурнін В. Б. (Ужгород)

Дану статтю присвячено темі бойового співробітництва російських військ і патріотичних сил європейських країн у боротьбі проти імператора Наполеона I в 1812-1815 рр. Об'єктом дослідження в ній є Російсько-Німецький легіон, поява якого пов'язана з іменами багатьох відомих історичних діячів тієї епохи. У статті докладно розглядається політична сторона створення легіону, принципи його формування та бойовий шлях.

Ключові слова: 1812, Наполеон, Пруссія, Олександр I, Російсько-Німецький легіон, Карл фон Клаузевіц, Кутузов.

225 років тому переправою через річку Німан розпочався знаменитий похід Наполеона на Москву. Його «Великій армії» належало підкорити Росію, яка одна тільки була в змозі протистояти гегемоністським амбіціям французького імператора. Острівна Англія не мала достатньо сильної сухопутної армії, континентальні європейські держави пізнали гіркоту поразки. Як справедливо зазначав відомий французький історик Альберт Сорель, на початку 1812 р. Європа була схожа на переможену, окуповану країну, поділену на військові округи. Для здійснення в повному обсязі економічної блокади Англії Наполеон захопив Голландію, Гамбург, Бремен, Любек, Штеттін, Данциг, Тічино та анексував Вале [11, с. 131]. Але для походу на схід матеріальних і людських ресурсів лише васальних держав було замало. Існувала також нагальна потреба в мобілізації збройних сил суверенних держав – союзників Франції, котрі були залучені до участі в поході на Росію на підставі укладених із Наполеоном договорів та угод. Серед них такі німецькі держави як Пруссія, Австрія, Баварія, Саксонія, Вестфалія, Вюртемберг, Баден, Гессен та інші. Тільки Рейнський союз надав у розпорядження свого протектора 120 тис. солдатів, унтер-офіцерів і офіцерів, які були в більшості своїй прекрасно навченими та досвідченими воїнами [6, с. 76].

Але не всі вони мріяли загинути за «Велику Францію». Серед багатьох підкорених Наполеоном народів були наявні потужні антифранцузькі настрої, наприклад, в Іспанії. Це стосується і Пруссії, яка ще 1806 р. брала участь у четвертій антинаполеонівській коаліції разом із Росією. На цю обставину звертала увагу російська дипломатія. Так, Х. А. Лівен у травні 1811 р. писав із Берліна, що в Німеччині «всі погляди звертаються до Росії», і чимала кількість пруських офіцерів висловила «бажання вступити на службу в нашу армію у випадку війни з Францією» [10].

Тоді ж флігель-ад'ютант російського імператора Олександра I А. І. Чернишов, який збирав се-

кретну інформацію при паризькому дворі, висловив ідею про можливість створення в Росії німецького добровольчого корпусу: «З цією метою я пропоную влаштувати в нас корпус німецьких військ, не даючи в той же час приводу до скарг на нас з боку французького уряду. Цей розсадник, приготований заздалегідь, може згодом послугувати для важливих політичних і воєнних цілей» [1, с. 43-44].

З опублікованих на сьогоднішній день офіційних документів [8], джерел, що представляють літературну та епістолярну спадщину учасників тих далеких подій [4; 5], складається досить цікава й малознайома широкому читачеві картина бойового співробітництва російських військ і патріотичних сил європейських країн у визвольних змаганнях із Наполеоном. І. Чи не головне місце в ній посідає історія виникнення та славного бойового шляху такого добровольчого військового формування, як «Російсько-Німецький легіон».

Честь називатися «батьком» цього військового з'єднання по праву належить прогресивному пруському державному діячеві барону Карлу фон Штейну. 1812 р. на запрошення Олександра I він прибув із Пруссії в Росію, після того як Наполеон домігся звільнення його з посади глави пруського уряду. Приїзд опального німецького політика для Петербурга був дуже доречним. Енергійний Карл фон Штейн негайно став лідером німецьких патріотів у вигнанні, і вже 6 червня 1812 р. представив імператорові Олександру I пам'ятну записку з пропозицією створити Німецький легіон. Він пропонував скористатися силами Німеччини на користь Росії: «У даний час ці сили перебувають у розпорядженні Наполеона, але слід знайти кошти, щоб відвернути їх від нього і проти нього направити, налаштувавши громадську думку так, щоб вона могла відкрито висловлюватися проти нього». Це можна було здійснити через відозви: «...Щоб вони залишали війська Наполеона і стікалися під прапори Вашої Величності, щоб звільнити батьківщину від ганебного рабства, в якому вони перебувають»

[9, с. 123].

Відразу ж після вторгнення наполеонівської армії проект Карла фон Штейна став предметом обговорення у створеному 28 червня 1812 р. за «височайшим розпорядженням» «Комітеті у справах Німеччини» (Німецькому комітеті), до складу якого ввійшли як російські представники, так і німецькі політичні емігранти. Серед них були граф В. П. Кочубей, барон Карл фон Штейн, а з серпня 1812 р. і патріотично налаштований німецький поет Ернст Моріц Арндт. Однак керували Комітетом герцоги Ольденбурзькі: його офіційним головою був герцог Петро Фрідріх Ольденбурзький, який емігрував до Росії після захоплення його володінь Наполеоном; фактично ж роботу комітету направляв його син Георг Ольденбурзький, одружений на сестрі імператора Катерини Павлівни. Вже на перших засіданнях було підняте питання про формування з військово-полонених і німців, які емігрували в Росію, легіону, котрий офіційно іменувався згодом «Російсько-Німецьким».

На першому ж засіданні Комітету виявилися розбіжності між його членами. Герцоги Ольденбурзькі вважали, що Російсько-Німецький легіон повинен виступати під прапором легітимізму і стати типово монархічним формуванням. Штейн же прагнув надати легіону загальнонаціонального, всегерманського характеру і перетворити його згодом у народне ополчення. Його ідеї, на думку герцогів, були пройняті «згубним революційним духом». Цей конфлікт значно ускладнював роботу Комітету й викликав суперечки між його членами та імператором. Об'єднання Німеччини в піднесенні не тільки визвольної боротьби проти французької гегемонії, а й національного руху, революційно знищуючого існуючі уряди, було вельми далеким від його бажань [7, с. 227]. Однак спочатку незбіг у поглядах на майбутню визвольну боротьбу не став вирішальним. Вдалося узгодити і текст маніфесту, «який повинен бути поширений в Німеччині».

На початку липня 1812 р. проект відозви було відправлено в Петербург імператору. Олександр I, ознайомившись із відозвою, схвалив її, лише тільки закреслив і змінив у ній всі різкі та лайливі вирази на адресу Наполеона. Незабаром від імені Комітету в Академічній друкарні було надруковано надзвичайно великим накладом для летючих видань того часу – до 10 тис. примірників (8 тисяч німецькою мовою і 2 тисячі французькою) листівок зі зверненням «до офіцерів і солдатів німецької нації» із закликом переходити на бік росіян і вступати до легіону. У тексті звернення, зокрема, говорилося: "Германці! За що воюєте ви з Росією, за що пронакли через кордони її й нападаєте зі зброєю та насиллям на народи, котрі протягом кількох століть перебували з вами у приязних стосунках, брали в надра свої тисячі співвітчизників ваших, дарували талантам їх винагороду та визначали заняття

працьовитості їх?" Пізніше член Комітету німецький поет Е. М. Арндт написав «Короткий катехізис для німецького солдата», в якому обґрунтував право підданих не підкорятися своєму государю, якщо государ не дбає про їхні інтереси й посиляє їх на несправедливу війну. Командування легіону видало в Ризі також серію пропагандистських брошур «Russlands Triumph 1812 oder Das Erwachte Europa» («Тріумф Росії або пробуджена Європа») для поширення в німецьких землях. Їх було перевидано в Берліні 1953 р.

Частина накладу поширювалася через російських воєначальників (серед яких – М. Б. Барклай-де-Толлі, П. І. Багратіон, Д. С. Дохтуров, П. Х. Вітгенштейн та інші) і призначалася для наполеонівської армії. Інша ж частина, розрахована на цивільне населення Німеччини, повинна була розходитися через розгалужену мережу агентів. Найбільший контингент добровільних агентів був у Пруссії, ним керував колишній міністр поліції Пруссії Юстас Грунер. Незадовго до початку війни він пішов у відставку, переїхав до Австрії і звідти підтримував контакти з німецькими патріотами. Донесення Грунера писалися особливим невидимим чорнилом і переправлялися в Росію через спеціальний пункт зв'язку на австрійсько-російському кордоні. Тільки в серпні 1812 р. французи встановили осідок Грунера і домоглися його арешту. Однак зв'язки з Росією продовжували здійснюватися через інших німецьких офіцерів, які не були пов'язані з Грунером [2].

Незважаючи на перешкоди, відозва Німецького комітету була почута й викликала тривогу серед німецьких князів і реакційно налаштованих аристократів. У відповідь французи підготували прокламацію, в якій звинувачували російського головнокомандувача у прагненні скинути німецькі феодальні династії: «Барклай-де-Толлі, ви хочете робити революції». Але в лавах німецьких військ відозву Штейна зустріли співчутливі відгуки. Навіть у період наступу наполеонівської армії на Москву багато німців покидали її, переходячи на бік росіян. Вони вітали ідею створення Німецького легіону. Багато хто висловлювали готовність вступити до його лав.

Реалізуючи спільний із німецькими патріотами проект, Олександр I вже 7 вересня 1812 р. повелів керуючому військовим міністерством князю А. І. Горчакову всіляко сприяти цьому легіону, що формувався «з полонених і дезертирів союзних військ, які перебувають при французькій армії». З Новгорода, Твері, Пскова, Смоленська та інших російських міст рухалися групи німецьких добровольців, які бажали «добровільно влитися в цей легіон». Здебільшого це були російські піддані у другому і третьому поколіннях: німці прибалтійських губерній, нащадки німецьких офіцерів, які приїхали в Росію на запрошення Петра I.

У легіон також були зараховані німецькі

офіцери, які емігрували ще до 1812 р. й перебували при російській армії, – підполковник Карл фон Клаузевіц (згодом знаменитий воєнний теоретик, автор книг «Про війну», «Війна 1812 року» тощо), капітан Ернст Фуль та інші. У німецький корпус приймалися і російські офіцери, а також «дворяни курляндські, ліфляндські та естляндські в якості унтер-офіцерів». Легіон повністю підкорявся російським військовим законам.

Місцем формування легіону було визначено місто Ревель (Таллінн). До середини жовтня там зібралося вже близько півтори тисячі німецьких добровольців. 14 жовтня вони були перевезені на судах російського Балтійського флоту з Ревеля в Борго і Ловізу, розташовані на північному узбережжі Фінської затоки. Там відбувалося екіпування та озброєння частин.

Легіон формувався як повноцінне бойове з'єднання. Він повинен був складатися з 2-х бригад по 4 батальйони піхоти, 2-х полків легкої кавалерії, артилерійської бригади (з 2-х кінних артилерійських рот і запасного артилерійського парку) і роти егерів. Комплектуванням цього легіону завідував ад'ютант принца Петра Фрідріха Ольденбургського полковник російської служби В. Д. Арендшильдт, який став пізніше командиром легіону.

До кінця грудня 1812 р., коли межі Росії покинули жалюгідні залишки французької армії, формування легіону було в основному закінчено. Перед російським командуванням постало питання про його безпосереднє використання, при цьому бойова складова аж ніяк не могла вважатися головною. Найважливіше значення мала сама участь німецьких військових у визвольному поході проти Наполеона. З огляду саме на такі міркування якнайкраще для введення в справу Російсько-Німецького легіону підходила Східна Пруссія.

Зі стратегічної точки зору саме Східна Пруссія була «слабкою ланкою» в обороні французів. Справа в тому, що цю територію разом із французьким корпусом генерала Макдональда обороняв також прусський корпус генерала Йорка. Ще починаючи з літа 1812 р. «Німецький комітет» під керівництвом Карла фон Штейна наполегливо прагнув схилити Йорка до переходу на бік Росії. У вересні 1812 р. російське командування вело переговори з Йорком, намагаючись утримати прусський корпус від активних дій. Але в той період Йорк займав нерішучу позицію. Росія йшла на значні поступки і давала великі політичні обіцянки, щоб спонукати Йорка до підписання вигідної їй угоди. Йорк позитивно не відповідав на російські пропозиції. 20 грудня прусський корпус почав відступати услід за основними силами французької армії в напрямку до Тільзита. Однак підрунта для угоди було вже підготовлене. 26 грудня командувач групою російських військ П. Х. Вітгенштейн отримав звістку про те, що Йорк відпустив полонених,

і через них прусський генерал повідомляв, що він не воює з росіянами [13, с. 305-306]. На шляху прусського корпусу опинився загін під командуванням генерала І. І. Дибича. Проте кілька днів тривав відхід корпусу до Тільзита і тяглися переговори між Йорком і Дибичем, якому допомагали підполковник Карл фон Клаузевіц і майор Карл Фрідріх Еміль Дона. Поведінка Йорка пояснюється прагненням приховати від французів свій намір відокремитися від «Великої армії». Нарешті, 30 грудня 1812 р. біля Пошерунського млина під Тауроґеном було підписано секретну конвенцію про нейтралітет прусського корпусу. Підписання Тауроґенської конвенції стало великим успіхом російського командування і російської дипломатії. Згідно з конвенцією, 30 батальйонів піхоти, 6 ескадронів кінноти і 32 гармати (всього близько 20 тис. осіб) відділялися від корпусу Макдональда і залишалися нейтральними аж до вирішення прусським урядом питання про союз із Росією [3, с. 262].

Як згадував Клаузевіц, підписання конвенції «серед прусських військ ... було прийнято з великим захопленням» [4, с. 172]. Є багато свідчень про перехід окремих загонів прусських військ на російську сторону і спільні дії російських і прусських сил [14, с. 18].

Ослаблений корпус Макдональда, природно, не міг тепер надати скільки-небудь серйозного опору і став відходити до Кеніґсберга. Російські війська, що енергійно переслідували його, сходу ввірвалися в місто і після нетривалого, але запеклого бою 26 січня 1813 р. оволоділи цим великим опорним пунктом Східної Пруссії. Сюди й вирішено було перекинути для участі у воєнних діях Російсько-Німецький легіон.

Суспільна атмосфера, яка панувала в той час у Східній Пруссії, була надзвичайно сприятливою. В опублікованих документальних джерелах є багато свідчень доброзичливого ставлення жителів провінції до російських військ. Так, після вступу в Кеніґсберг Кутузов писав: «Уявити не можна, як ми прийняті в Пруссії. Ніколи ні прусського короля, ні його війська так не приймали». Іншим разом він наголошував, що «прусаки зустріли нас як братів. Нікого не хочуть знати, крім Олександра, і, здається, здатні забути свого короля» [5, с. 467]. Поява в цих умовах Російсько-Німецького легіону цілком могла послугувати поштовхом до розгортання національно-визвольного руху в країні проти французьких окупантів. Протягом короткого періоду легіон чисельно значно виріс. Якщо до початку закордонного походу російської армії в ньому нараховувалося 4244 особи, то в травні 1813 р. – вже 5511 осіб. У Тільзиті до його складу додатково було включено Волонтерську козачу роту поручика Нірота (сформована з жителів Ліфляндської губ.), що залишалася з ним до кінця воєнних дій. Були також сформовані і включені до складу легіону рота

пішої артилерії та обозна рота. Генерал-квартирмейстером легіону був призначений підполковник Карл фон Клаузевиц. Деякий час він виконував обов'язки командира легіону. У червні 1813 р. легіон увійшов до складу Зведеного корпусу під командуванням генерал-лейтенанта, австрійського графа Людвіга Георга Теодора Вальмоден-Гімборна, який перейшов 1813 р. на російську службу. Одночасно він став головнокомандувачем легіону.

З 17 (29) червня частиною легіону вважалися війська Ганзейської ліги, Ганновера та Дессау. 22 червня (4 липня) в легіон включено партизанський загін Ш. Ф. Г. Дибича, 26 червня (8 липня) до нього приєднався 5-й батальйон (командир – капітан А. фон Добшиц), 29 липня (10 серпня) в його склад включено саксонську роту капітана Л. фон Рейха. Після цього легіон налічував 12 тис. осіб. У складі військ Наполеона в цей період воювало близько 70 тис. солдатів Рейнського союзу [12].

У серпні 1813 р. легіон влився в Північну армію під командуванням шведського кронпринца Карла Юхана (колишнього наполеонівського маршала Бернадота) і брав участь у бойових діях проти французьких і датських військ у Ганновері, Голштейні і Нідерландах. Легіон складався з російсько-німецької дивізії генерал-майора Арендшильдта (дві піхотні бригади по три батальйони), двох кавалерійських полків, російсько-німецької артилерійської бригади (16 гармат).

15 і 16 вересня легіон у складі корпусу Вальмодена переправився через Ельбу і після кровопролитного бою, який дістав назву битви при Гьорді, спільно з іншими частинами відкинув до Харбурга французьку 50-у піхотну дивізію М. Н. Л. Пешью з корпусу маршала Л. Н. Даву. Російсько-Німецький легіон зіграв вирішальну роль у цій перемозі, вийшовши в тил французьким військам. Перед Лейпцігською «битвою народів» (16-19 жовтня 1813 року) легіонери просунулися далі на захід, звільнивши від наполеонівських військ Бремен.

Даву був змушений відійти до Гамбурга. Далі армія кронпринца рушила до Кіля, переслідуючи датських союзників Наполеона, а легіон намагався відрізати їм шлях до відступу. При Зеештадті між військами Вальмодена і відступаючими в Шлезвіг датчанами відбувся запеклий бій.

Перекинутий після укладення перемир'я з Данією в Нідерланди, легіон з лютого 1814 р. бився з I-м армійським корпусом генерала графа Н. Ж. Мезона. Остання битва цієї кампанії, в якій брали участь солдати легіону, відбулася в Куртре 31 березня 1814 р. Після закінчення бойових дій легіон, багато чинів якого були нагороджені за хоробрість російськими нагородами (наприклад, учасник Бородінської битви Карл фон Клаузевиц був нагороджений орденом св. Георгія 4-го ступеня, Золотою зброєю і чином полковника російської служби), був переведений на Нижній Рейн і 6 (18) червня 1814 р. перейшов під пруське командування. Особовому складу легіону було дозволено за бажанням повернутися в Росію або вступити до лав збройних сил своїх рідних країн. У ньому були залишені тільки пруські військовослужбовці. 6 (18) квітня 1815 р. легіон було розпущено; значна частина особового складу влилася до пруської армії (з його частин було сформовано 30-й і 31-й піхотні та 8-й уланський полки, при цьому російсько-німецькі гусари, яких стали називати «чорними» і «зеленими», зберегли мундири легіону).

Таким чином, Російсько-Німецький легіон припинив своє існування. Він зробив гідний внесок у справу звільнення Європи від наполеонівської окупації. І хоча звільнення Німеччини так і не завершилося возз'єднанням усіх німецьких земель, про що мріяв Карл фон Штейн, цей історичний досвід слід визнати вдалим. У нових умовах, тепер уже в новому, XX столітті, його успішно використав Радянський Союз, звільняючи європейські країни від нової тиранії – фашистського поневолення.

1. Алексеев М. Наш человек в Париже: как секреты Наполеона становились достоянием Петербурга / М. Алексеев // Родина. – 1996. – № 6. – С. 43-48.
2. Безотосный В. Российские немцы / В. Безотосный. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rusdeut.sch-ranogama.ru/jencik_statja.php?mode=view&site_id=34&own_menu_id=3912.
3. Жилин П. А. Фельдмаршал Михаил Илларионович Кутузов: Жизнь и полководческая деятельность / П. А. Жилин. – 3-е изд., доп. – М.: Воениздат, 1988. – 368 с.
4. Клаузевиц К. 1812 год / К. Клаузевиц. – Пер. с нем. А. К. Рачинского, М. П. Протасова; под ред. А. А. Свечина, С. М. Белицкого. – М.: Госвоениздат, 1937. – 276 с.
5. Кутузов М. И. Письма, записки / М. И. Кутузов. – Воениздат, 1989. – 592 с.
6. Панкратов П. А. Армия Европы против России / П. А. Панкратов // Военно-исторический журнал. – 1997. – № 3. – С. 70-81.
7. Пресняков А. Е. Российские самодержцы / А. Е. Пресняков. – М.: Книга, 1990. – 464 с.
8. Поход русской армии против Наполеона в 1813 г. и освобождение Германии: [Сборник документов]. – М.: Наука, 1964. – 537 с.
9. Попов А. Н. Барон Штейн в России в 1812 г. / А. Н. Попов. – М.: Главполитпросвет, 1920. – 453 с.
10. Русско-немецкий легион. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1812.nsad.ru/15>.
11. Сорель А. Европа и французская революция / А. Сорель. – Т. 1-8 / Пер. с фр. – Т. 7: Континентальная

- блокада. Великая Империя. 1806-1812. – СПб.: Л. Ф. Пантелеев, 1908. – II, 500 с.
12. Сорокин А. Русско-Немецкий легион / А. Сорокин. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://legitimizist.ru/sight/history/2012/05/russko-nemeczkij-legion.html>.
13. Штейнгель В. И. Записка касательно составления и самого похода Санкт-Петербургского ополчения в 1812 и 1813 годах... / В. И. Штейнгель. – Ч. 1-2. – СПб.: Тип. В. Плавильщикова, 1814-1815. – Ч. 1. – СПб., 1814. – VII, 241 с.
14. Штейнгель В. И. Указ. соч. – СПб., 1815. – Ч. 2. – 184 с.

РЕЗЮМЕ

УЧАСТИЕ РОССИЙСКО-ГЕРМАНСКОГО ДОБРОВОЛЬЧЕСКОГО ЛЕГИОНА В ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЕ ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАН ПРОТИВ НАПОЛЕОНА В 1812-1815 гг.

Сурнин В. Б. (Ужгород)

Данная статья посвящена теме боевого сотрудничества российских войск и патриотических сил европейских стран в борьбе против императора Наполеона I в 1812-1815 гг. Объектом исследования в ней является Российско-Германский легион, появление которого связано с именами многих известных исторических деятелей той эпохи. В статье подробно рассматривается политическая сторона создания легиона, принципы его формирования и боевой путь.

Ключевые слова: 1812, Наполеон, Пруссия, Александр I, Российско-Германский легион, Карл фон Клаузевиц, Кутузов.

SUMMARY

INVOLVEMENT OF THE RUSSIAN-GERMAN VOLUNTARY LEGION IN LIBERATION STRUGGLE OF EUROPEAN COUNTRIES AGAINST NAPOLEON DURING 1812-1815

V. Surnin (Uzhhorod)

This article is sanctified to the theme of battle cooperation of the Russian troops and patriotic forces of the European countries in a fight against an emperor Napoleon I in 1812-1815. The object of study is the Russian-German legion whose appearance is related to the names of many known historical figures of that epoch. In the article is examined in detail the political side of creation of legion, principles of its forming and battle way.

Keywords: 1812, Napoleon, Prussia, Alexander I, Russian-German legion, Karl von Clausewitz, Kutuzov.

УДК 94 (438) «1918/1945»:37(=161.2)

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА В ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ ТА В ГЕНЕРАЛЬНОМУ ГУБЕРНАТОРСТВІ

Гожень Я. (Слупськ, Польща)

У даній статті подано інформацію, що стосується українського шкільництва в Другій Речі Посполитій у міжвоєнний період, а також у Генеральному губернаторстві в період Другої світової війни. Крім того, у статті міститься інформація стосовно взаємин польської та німецької влади щодо українського шкільництва.

Ключові слова: Генеральне губернаторство, українське шкільництво, освіта, Друга світова війна, Український Центральний Комітет, шкільний «Закон Грабського».

Постановка проблеми. У 1918-1939 роках Польща вважалася багатонаціональною державою, яка була заселена (станом на 1931 р.) поляками (68,9%), українцями (13,9%), євреями (8,6%), білорусами (3,1%), німцями (2,3%), росіянами (0,4%), литвинами (0,3%) та чехами і словаками (0,1%) [11, с. 125]. На підставі міжнародного права

і міждержавних домовленостей національним меншинам було гарантовано свободу щодо культури, звичаїв та мови. Інтерпретація цих прав і домовленостей не завжди відповідала інтересам усіх зацікавлених сторін, і особливо це стосується української спільноти. Деякі особистості, а також національні групи, помічаючи несправедливість, були обурені

таким станом речей. Ці групи висували обгрунтовані або необгрунтовані звинувачення, які призводили до гострих суперечок, а часом також до репресій і взаємної ненависті [11, с. 125].

Метою нашої роботи є висвітлення розвитку українського шкільництва у Другій Речі Посполитій та під час Другої світової війни в Генеральному губернаторстві. У своїй роботі спираємося на статистичні дані, пов'язані з кількістю шкіл та учнів, які їх відвідували, за певний період. Процес розвитку українського шкільництва був контрольований владними інституціями.

Одним із головних **завдань** дослідження є порівняння процесу розвитку українського шкільництва в міжвоєнний період під управлінням польської влади й за часів німецької влади в Генеральному губернаторстві під час Другої світової війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На тему Генерального губернаторства опубліковано чимало робіт. Різні питання розвитку Генерального губернаторства дуже змістовно описує у своїй праці Мартін Вінстон [12], важливими є також монографія Чеслава Мадайчика [8] і щоденник Ганса Франка, опублікований під редакцією Софії Полюбець [9]. Проблематикою українського шкільництва в міжвоєнний період Другої Речі Посполитої займалися Роман Дрозд і Богдан Гальчак [5]. Варто звернути увагу й на монографію Генрика Халупчака й Томаша Броварка [3], в якій аналізуються питання розвитку українського шкільництва в міжвоєнний період. Монографія Маріуша Вальчака [11] і праця Наталії Антонюк [1] також торкаються питання історії українського шкільництва в Генеральному губернаторстві. Найбільш ґрунтовною у плані вивчення розвитку українського шкільництва в міжвоєнний період, а також під час Другої світової війни є монографія Ришарда Тожецького [10]. Питання українського шкільництва в Генеральному губернаторстві, а особливо на території Лемківщини висвітлює в своїй дисертації Маріуш Хумецький [6].

Виклад основного матеріалу. Політика Польської держави стосовно українського населення у 1921-1926 рр. була рішуче ворожою. Питанням, яке драгувало польських націоналістів, була справа українського шкільництва. Перша спроба ліквідації українського шкільництва мала місце вже 1919 р., але протести з української сторони унеможливили реалізацію цього плану. 1924 р. сейм розпочав роботу з розробки закону, який регулював би питання організації шкільництва у східних воєводствах. Проект було підготовлено комісією, головну роль в якій відіграв Станіслав Грабський. Національні меншини не брали участі в роботі комісії [5, с. 18-19].

У проекті було запропоновано утворення на східних територіях двомовної (утраквістичної) школи, в якій половина годин мала бути призначена

на викладання мовою національних меншин, а інша половина – польською мовою. Рішення про те, якою мовою мав відбуватися процес навчання, офіційно повинні були запропонувати батьки або опікуни учнів, складаючи шкільним інспекторам спеціальні декларації. Таким чином, у проекті передбачалося впровадження шкільного плебісциту.

Навчання у визначеному шкільному окрузі повинно було здійснюватися мовою національних меншин тільки за умови, якщо складено щонайменше 40 декларацій у цій справі. Однак, якщо водночас було зібрано 20 підписів щодо викладання польською мовою, одразу впроваджувалася двомовна «утраквістична» система навчання.

Представники національних меншин заперечували проти цього закону, але їхні аргументи не переконали більшості послів. 31 липня 1924 р. сейм прийняв закон без значущих поправок. Він був названий шкільним «Законом Грабського» або «Lex Grabski». У процесі голосування послы національних меншин демонстративно покинули зал засідань. Тільки партія ППС (Польська партія соціалістична) з числа польських послів проголосувала проти цього Закону. Положення Закону поспішно були запроваджені в життя [5, с. 18-19].

У 1922/1923 навчальному році на території Польщі існувало 3025 державних шкіл із українською мовою навчання [5, с. 18-19]. За даними Генрика Халупчака і Томаша Броварка, в 1922/1923 навчальному році на території Речі Посполитої функціонували 2996 державних шкіл із українською мовою навчання, або рідше утраквістичні. Більшість шкіл було зосереджено у Львівській (974), Станіславській (823), Тернопільській (656) та Волинській (442) областях. Менше їх було у Краківській області (79) та на інших територіях (22). Крім того, існували ще 89 державних польсько-українських шкіл із двомовною системою навчання, 29 приватних українських шкіл, а також 8 гімназій із українською мовою навчання [3, с. 69].

У 1923/1924 навчальному році у Львівському шкільному окрузі функціонували 2448 шкіл із польською мовою викладання, а також 2391 заклад з українською. У наступні роки спостерігалось систематичне скорочення кількості українських державних шкіл. У 1924/1925 навчальному році працювали всього 2532 школи. Натомість збільшувалася кількість двомовних шкіл, яких було тоді 103. У 1925/1926 навчальному році кількість державних шкіл з українською мовою навчання скоротилася до 1279. У 1926/1927 навчальному році кількість відкритих державних українських шкіл зменшилася з 1279 до 920, а кількість двомовних шкіл зросла з 1462 до 1934 [3, с. 69-70; 5, с. 20].

У 1929/1930 році було 790 шкіл з українською мовою викладання, де навчалися 90,6 тис. учнів, тимчасом як шкіл двомовних (російсько-українських) було 2336, де навчалися 332 тис. учнів.

У 1936/1937 навчальному році з російською мовою навчання було 496 шкіл, в них навчалися 59,3 тис. учнів (зокрема в південних областях – 488 шкіл із 58,2 тис. учнів, у східних – 7 шкіл із 1 тис. учнів). Шкіл із польською та російською (українською) мовами навчання було 2710, в них навчалися 378,5 тис. учнів (зокрема в південних областях – 2181 школа із 323,3 тис. учнів), а шкіл із польською мовою та російською (українською) мовами як одного з предметів навчання було 2274, в них навчалися 378,5 тис. учнів (зокрема в південних областях – 1498 шкіл із 271,4 тис. учнів) [11, с. 126].

У 1937/1938 навчальному році функціонувала вже 461 школа з українською мовою навчання (зокрема 41 приватна), 3064 двомовних шкіл (зокрема 4 приватні), 2123 школи з польською мовою викладання, в яких проводилося навчання української мови як предмету. Також у цьому навчальному році існували 7 українських гімназій, серед них 2 двомовні [3, с. 70]. До початку Другої світової війни на територіях, заселених українськими меншинами, в більшості переважали двомовні школи та інші заклади з польською мовою викладання, в яких вивчали українську мову як додатковий предмет. Шкіл з українською мовою навчання було тоді лише 6% від загального числа шкіл, і навчалися в них лише 5% учнів [3, с. 70-71].

У період 1930-х рр. освіта на Лемківщині слугувала одним із елементів асиміляційної національної політики, яку здійснювала польська влада. Спочатку репресії торкнулися саме працівників сфери освіти. З 1930 р. почалося службове перенаправлення вчителів з проукраїнською орієнтацією з Лемківщини до шкіл, які працювали виключно в польському мовно-культурному середовищі, а вакантні місця були зайняті симпатиками більш старої «прорусинської» орієнтації. Ця ситуація змінилася через кілька років, у половині 1936 р., коли влада почала звільняти зі шкіл педагогів-старорусинів і замінити їх польськими вчителями. Через звільнення вчителів української національності з лемківських шкіл їх кількість постійно скорочувалася. 1937 р. в Краківському шкільному окрузі число вчителів скоротилося до семи: чотири вчителі працювали в новосондецькому повіті, три – в горлицькому і жодного – в ясельському повіті [6, с. 134].

1933 р. було введено до використання буквар, розроблений Мефодієм Трохановським. Останньому запропонували зайняти посаду професора в гімназії у Старому Сончі, де мали намір навчати вчителів для Лемківщини. Буквар Трохановського значною мірою ґрунтувався на польській абетці і виховував у дусі глибокої відданості Речі Посполитій. Батьки учнів виступили проти запровадження букваря до роботи за шкільною програмою. Протестувало населення саноцького округу, а також у чотирьох селах новотарського округу (Біла Вода, Чорна Вода, Яворки і Шляхтова). На думку протестуючих,

буквар Трохановського був незрозумілим для їхніх дітей. Унаслідок цих протестів після трьох років використання буквар Трохановського було вилучено, а освітня політика влади знову змінилася. Цього разу з лемківських шкіл звільняли вчителів староруської орієнтації, замінюючи їх польськими вчителями. 1937 р. у 39 лемківських школах новосондецького повіту навчали 43 вчителі-поляки, у 45 школах горлицького повіту – відповідно 44 вчителі, у 12 школах ясельського повіту – 16 учителів. Для них були спеціально організовані курси вивчення лемківського діалекту в Новому Сончі та Саноку [6, с. 134-135].

У 1937/1938 навчальному році було внесено зміни в програму навчання. Вони полягали насамперед у видаленні лемківського діалекту як мови викладання і введення його як одного з предметів навчання. Періодично проводилися конференції для польських учителів за участю шкільних інспекторів, де обговорювалися принципи роботи в лемківських школах. Поступово закривалися школи в тих населених пунктах, де існували аналогічні польські заклади. Зростання чисельності вчителів польської національності викликало обурення серед батьків багатьох дітей: вони протестували проти роботи на Лемківщині вчителів, які не знали української мови. Протестували також польські вчителі, оскільки незнання місцевої говірки значно ускладнювало їхню роботу. Ситуація зі шкільництвом на Лемківщині не зазнала значних змін аж до початку Другої світової війни [6, с. 135].

Друга світова війна була дуже важким періодом для українського населення. 29 вересня 1939 р. було укладено німецько-радянський договір про дружбу, яким було врегульовано питання кордону. Зрештою, обидва окупанти визначили кордон на лінії трьох річок: Нарев – Вісла – Сан. Під час окупації українці намагалися визначити та просувати свою позицію серед громад окупованих територій (наскільки це було можливо в реаліях окупації). Це питання не належало до найпростіших, оскільки німецька влада нерідко обмежувала діяльність місцевого населення. Незважаючи на це, українцям вдавалося забезпечити вигідні для себе умови. Саме у сферах освіти і спорту українці мали певну свободу дій за умови, що ці дії не перешкоджали реалізації німецьких інтересів.

Цікавим питанням є освітнє життя українського населення в так званому Генеральному губернаторстві. Незважаючи на обмеження та заборони, українське освітнє життя не завмерло, навпаки, воно розвивалося, навіть якщо окремі дії могли понести за собою велику відповідальність перед окупаційною владою.

Генеральне губернаторство було утворене 26 жовтня 1939 р. Територія Генерального губернаторства складалася з окупованих польських земель. Точніше кажучи, ця територія повинна була

складатися із земель, які були позбавлені «расової цінності» чи економічної корисності. Значною мірою саме через це дану територію не було включено безпосередньо до Рейху [12, с. 51; 6, с. 26]. Вона була трактована як своєрідний «расовий смітник», в якому, на думку німців, повинно було проживати населення гіршого походження [12, с. 51]. Генеральне губернаторство складалося з чотирьох дистриктів і обіймало територію близько 95 000 км² [8, с. 101-102; 9, с. 31].

1940 р. в Кракові було створено факультет науки, навчання та народної освіти від імені уряду Генерального губернаторства. Керівником цього відділу був Адольф Ватцке, референтом для українських шкіл на німецькому факультеті був Омелян Бачинський, який до війни був директором української гімназії в Чорткові [1, с. 29].

Відділ науки, навчання та народної освіти видав постанову про організацію шкіл. Якщо в регіоні було 40 дітей української національності, то в такому випадку повинна була бути створена державна школа з українською мовою навчання. Якщо в регіоні було 20 дітей української національності, а інші діти були польської національності, то уроки української мови повинні були тривати три години на тиждень. За такою ж схемою система працювала й навпаки: якщо в українській школі навчалося 20 дітей польської національності, то вивчення польської мови тривало три години протягом тижня. У школах, де кількість дітей української національності не перевищувала 40, але не була менше, ніж 20, німецька адміністративна влада дозволяла відкриття приватних шкіл, які можуть фінансуватися за рахунок населення з української меншини [1, с. 29-30].

Німецька влада давала дозвіл тільки на відкриття народних і професійних шкіл, виключаючи з програми навчання політичні аспекти або національно-патріотичні елементи. З метою зменшення витрат на освіту для вчителів було встановлено вкрай низькі зарплати, що, природно, знеохочувало людей до педагогічної роботи. Наукою могли займатися тільки німецькі установи, громадяни інших національностей мали право працювати в цих закладах тільки в якості дрібних помічників. Проте німецька адміністрація зробила деякі винятки щодо українського населення Генерального губернаторства:

- а) дозволила відкриття декількох гімназій;
- б) відносно толерувала елементи патріотичного виховання в українських школах;
- в) уможливлювала для української молоді навчання у вищих учбових закладах на території Німеччини [1, с. 30].

Головним завданням Українського Центрального Комітету (УЦК) відразу після створення Генерального губернаторства було підтримування національної свідомості серед української спільно-

ти, виховання молоді в душі любові до своєї мови, звичаїв, а також матеріальної і духовної української культури. Ці завдання повинна була виконати перш за все освіта, і тому саме їй було присвячено особливо багато турботи й уваги з боку українських політичних діячів. Додаткову роль у цьому питанні виконували організації Українського Освітнього Товариства, які доповнювали освітню структуру, проводячи водночас широку культурну діяльність [1, с. 29; 6, с. 136].

Контроль над процесом навчання і виховання дошкільної молоді, а також молоді, яка навчається, у рамках різних додаткових занять здійснював УЦК, який поза німецькою адміністрацією мав також великий вплив на шкільний процес, незважаючи на те, що школи були державні. Думка українського виховання в патріотичному дусі досить успішно втілювалася в життя завдяки відповідній програмі і педагогічним здібностям учителів, які в процесі навчання та виховання намагалися надихати українську молодь [1, с. 29].

Шкільними питаннями опікувався культурно-освітній відділ УЦК, керівником якого був Іван Жилинський. Пізніше було створено окремий шкільний відділ УЦК, яким до кінця 1940 р. керував доктор Никифор Гірняк. Після виїзду доктора Гірняка до Берліна керівником відділу до травня 1941 р. став І. Тесля, а після керівництво обійняв П. Ісаїв (історик, католицький діяч і редактор львівського журналу «Дзвони»), який посідав цю посаду до кінця війни. Перед відділом шкільних справ було поставлено такі завдання:

- а) розвиток усіх видів мережі українських шкіл;
- б) допомога учням та вчителям, яких німці висилали на примусові роботи;
- в) турбота про матеріальну допомогу для вчителів, а також стипендії для учнів;
- г) підвищення кваліфікації професійних педагогів;
- д) виховання молоді в релігійно-національній душі [1, с. 30].

На території Генерального губернаторства справи шкільної організації мали серйозні проблеми, які перешкоджали належному розвитку справи. Помітною проблемою організації була недостатня кількість учителів і той факт, що вони були нерівномірно розподілені між різними місцевостями. Не вистачало шкільних будівель, бібліотек, підручників, матеріалів для навчання [1, с. 30-31].

За даними Маріуша Гумецького, наприкінці 1940 р. в губернаторстві існували 911 українських народних шкіл, в яких навчалося 91411 учнів, працювали 1348 учителів. Функціонували також три середні школи (Криниця, Ярославль і Хелм), а також 6 дворічних торгових шкіл, одна трирічна торгова школа, 8 шкіл домашнього господарства для дівчат та одна школа купців. У шкільній адміні-

страції губернаторства працювали 12 українських шкільних інспекторів [6, с. 137]. Наприкінці 1939/40 навчального року мережа українських шкіл була настільки великою, що практично кожна українська дитина мала можливість вивчати рідну мову [2, с. 422].

Таблиця 1

Кількість українських шкіл, учнів та вчителів у Генеральному губернаторстві в 1940-1941 рр.

Кількість	Червень 1940 р.	Березень 1941 р.
Школи	876	929
Учні	87600	91700
Вчителі	1320	1415

Джерело: [2, с. 422]

За даними Річарда Тожецького і Романа Дрозда, 1940 р. в Генеральному губернаторстві існували 876 українських шкіл, а 1941 р. – вже 929 [10, с. 54; 5, с. 58]. За даними Генрика Халупчака і Томаша Броварна, 30 листопада 1940 р. у Генеральному губернаторстві функціонували 910 звичайних українських шкіл, в яких навчалися понад 90 тис. учнів. 30 вересня 1942 р., після створення округу Галичина, кількість ВНЗ і студентів збільшилася вп'ятеро [3, с. 73]. В. Кубійович вважав, що мережа шкіл була достатньо розвинена. На одну школу припадало 100 учнів, а на одного вчителя припадало 65 дітей (при встановленій гітлерівцями норми 70 дітей для ненімецьких шкіл) [10, с. 54].

Згідно з даними Мічеслава Іваніцького, на території Генерального губернаторства нараховувалися 884 українські початкові школи, в яких навчалися 96 тис. учнів і працювали близько 1370 учителів.

У 1942/1943 навчальному році тільки на Ряшівщині навчалися рідною мовою 68031 український учень [7, с. 63].

Таблиця 2

Українські загальні школи на Ряшівщині у 1942/1943 навчальному році

Окупований повіт	Кількість		
	Шкіл	Учнів	Вчителів
Дембиця	-	-	-
Ряшів	4	356	6
Ярослав	70	7812	112
Перемишль	179	22616	356
Ясло	68	6984	69
Кросно	48	5278	73
Сянок	206	24993	362
Разом	575	68039	878

Джерело: [7, с. 64]

За роки Другої світової війни на Лемківщині було побудовано багато шкіл, в яких здобували освіту понад 20 тис. дітей. Не тільки збільшилася кількість шкіл порівняно зі шкільною справою від 1939 р., але також покращилася якість навчання. Чималою проблемою українського шкільництва на Лемківщині було те, що 1/3 педагогічних кадрів не мала відповідних кваліфікацій, а також той факт, що в половині 1941 р. багато вчителів залишило свої школи, повертаючись до Галичини. Не найкраще виглядала також фінансова ситуація вчителів, які отримували допомогу, але їхні низькі зарплати не сприяли поліпшенню умов. Варто звернути увагу на те, що кількість дітей, розподілених німцями на одного вчителя, була занадто висока, що унеможливило нормальне викладання [6, с. 137].

Таблиця 3

Кількість шкіл, учнів та українських учителів на Лемківщині за даними від 31 березня 1941 р.

Повіт	Кількість		
	Шкіл	Учнів	Вчителів
Новий Тарг	3	357	5
Новий Сонч	40	4795	72
Ясло	83	8392	125
Сянок	191	19505	341
Разом	317	33049	543

Джерело: [6, с. 138]

Висновки. Під час міжвоєнного періоду влада Польщі мала негативне ставлення до розвитку української освіти. Прикладом цього може слугувати Закон від 31 липня 1924 р., названий «Шкільним законом Грабського». Цей Закон був спрямований проти розвитку української освіти через введення двомовних шкіл-білінгвів на східних територіях Другої Речі Посполитої. Абсурдність цього Закону, за словами української сторони, полягала в тому, що не всі території, які були населені більшою кількістю українського населення, були в ньому враховані. Крім того, в міжвоєнний період відбувалося закриття українських шкіл, чинилися репресії щодо українців з боку влади. Під час Другої світової війни німецькі окупанти, бажаючи завоювати повагу української сторони, надали українцям деякі можливості в тому, чого не робила польська сторона до війни. Вони ввели певну свободу дій, відкривали дитячі садки, школи, народні училища і гімназії. Всі ці дії були пов'язані, звичайно, з певними мотивами німецьких властей. Це не змінює, однак, того факту, що українська сторона була задоволена таким станом речей, оскільки можливостей освітнього розвитку було більше, ніж до війни.

1. Антонюк Н. Українське культурне життя в «Генеральній Губернії» (1939-1944 рр.): За матеріалами періодичної преси / Н. Антонюк. – Львів, 1997. – 230 с.
2. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії 1939-1941 // В. Кубійович. Історія Українського Центрального Комітету / Під ред. О. Шаблія. – Париж-Львів, 1996. – 664 с.
3. Chałupczak H. Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995 / H. Chałupczak, T. Browarek. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie - Skłodowskiej, 1998. – 323 с.
4. Czubiński A. Historia powszechna XX wieku / A. Czubiński. – Poznań, 2003. – 860 с.
5. Drozd R. Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921-1989 / R. Drozd, B. Halczak. – Warszawa: Tysza, 2010. – 237 с.
6. Humecki M. Ludność ukraińska na Łemkowszczyźnie w latach 1939-1945 (maszynopis) / M. Humecki. – Słupsk, 2015. – 265 с.
7. Iwanicki M. Ukraińcy, Białorusini, Litwini i Niemcy w Polsce w latach 1918-1990 / M. Iwanicki. – Siedlce: Wyższa Szkoła Rolniczo-Pedagogiczna, 1991. – 205 с.
8. Madajczyk C. Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce / C. Madajczyk. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970. – 664 с.
9. Okupacja i ruch oporu w dzienniku Hansa Franka 1939-1945 / Pod red. Z. Polubiec. – Warszawa: «Książka i Wiedza», 1970. – 1 t. – 616 с.
10. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / R. Torzecki. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993. – 348 с.
11. Walczak M. Szkolnictwo ukraińskie w Generalnym Gubernatorstwie (1939-1945) / M. Walczak. – Kraków: «Przegląd Historyczno-Oświatowy», 1992. – Nr. 3-4. – 22 с.
12. Winstone M. Generalne Gubernatorstwo. Mroczne serce Europy Hitlera / M. Winstone. – Poznań: Dom Wydawniczy REBIS, 2015. – 419 с.

РЕЗЮМЕ

РАЗВИТИЕ УКРАИНСКОГО ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ВО ВТОРОЙ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ И В ГЕНЕРАЛЬНОМ ГУБЕРНАТОРСТВЕ

Гожень Я. (Слупск, Польша)

В данной статье подана информация, касающаяся украинского школьного образования во Второй Речи Посполитой в межвоенный период, а также в Генеральном губернаторстве в период Второй мировой войны. Кроме того, в статье содержится информация о взаимоотношениях польской и немецкой власти относительно украинских школ.

Ключевые слова: Генеральное губернаторство, украинское школьное образование, Вторая мировая война, Украинский Центральный Комитет, школьный «Закон Грабского».

SUMMARY

DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SCHOOLING IN THE SECOND POLISH REPUBLIC AND IN THE GENERAL GOVERNMENT

Ja. Gorzeń (Slupsk, Poland)

This article contains information about Ukrainian school education in the Second Polish Republic during the interwar period, and in the General Government during the Second World War. In addition, this article contains information about relationship between Polish and German authorities regarding Ukrainian school education.

Keywords: General Government, Ukrainian school education, Second World War, Ukrainian Central Committee, school «Law of Grabsky».

УДК 37.091.26(091)(73) «19»

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ТЕСТУВАННЯ У СФЕРІ ОСВІТИ США В ХХ СТОЛІТТІ

Мишко С. А. (Ужгород)

У статті розглядається історія розвитку тестування в США у ХХ столітті. Автор підкреслює, що ставлення до тестування в США змінювалося в залежності від історичних і політичних подій. Якщо в певні періоди кількість теоретичних досліджень, присвячених проблемам тестування, зменшувалася, то сфера практичного застосування тестування продовжувала зростати, незважаючи на певну критику.

Ключові слова: історія тестування, підзвітність, стандартизовані тести, шкільна реформа, методи оцінювання.

Постановка проблеми. На сучасному етапі в системі освіти України відбувається вдосконалення змісту, форм, методів і засобів навчання й виховання, підвищуються вимоги до якості та ефективності навчально-виховного процесу, розробляються і вдосконалюються процедури оцінювання знань, умінь і навичок. Одним із прогресивних методів викладання та оцінювання знань і навичок є тестування, яке найбільш ефективно застосовується в системі освіти США. Вважаємо **актуальним** вивчення історії розвитку тестування в США та можливості запозичення прогресивного досвіду його застосування. Слід підкреслити, що дане питання недостатньо розроблене українськими дослідниками, які вивчали лише окремі аспекти даної проблеми.

Отже, **метою** нашого дослідження є критичний аналіз історичного розвитку тестування в США у ХХ столітті. Ми поставили **завдання** критично проаналізувати розвиток тестування та виявити взаємозв'язок між підвищенням інтересу до тестування та певними історичними, зокрема політичними подіями.

Історіографічною основою дослідження є монографії та статті американських авторів, в яких розглядається історія розвитку тестування в США. Також нами були використані матеріали мережі Інтернет, що стосуються проблем історії тестування.

Відомий американський дослідник Ф. Н. Фрімен провів історичний аналіз розвитку тестування в США і намітив основні напрямки його подальшого розвитку: створення педагогічних тестів, метою яких є вимірювання рівня засвоєння знань, умінь і навичок на різних етапах навчання, а також створення тестів, метою яких є визначення рівня загального розумового розвитку і спеціальних здібностей для подальшого навчання [3, с. 5]

У монографії «Тести нового типу» вчений Ч. Грін проаналізував переваги та недоліки тестів, запропонував свою класифікацію, а також розробив наступні рекомендації щодо розробки тестів: необхідність точного визначення обсягу матеріалу для тестування, виявлення форми тесту експери-

ментальним шляхом, точне визначення тривалості проведення тестів, розміщення питань у порядку зростання складності, з уникненням регулярності чергування правильних і неправильних відповідей [4, с. 11-13].

Базуючись на десятирічному досвіді використання тестів у процесі викладання педагогіки і психології в Оклахомському університеті, Дж. Ф. Міллер у роботі «Об'єктивні тести у вищій школі» проаналізував основні моменти проведення тестування, запропонувавши встановлювати його тривалість залежно від темпу завершення роботи основною групою студентів, при цьому необхідною умовою проведення тестування він вважав тактовність викладача [9, с. 168].

Слід зауважити, що майже в усіх дослідженнях того часу, присвячених проблемам тестування, їх автори ставили питання про його мету. Найбільш вичерпну відповідь, на нашу думку, дав Ч. Расселл, який підкреслив, що цілі тестування не обмежуються оцінюванням знань учнів або визначенням рівня їхнього інтелектуального розвитку. На його думку, тести можна використовувати з метою визначення ефективності роботи викладача, класифікації і розподілу учнів за групами, а також для порівняння досягнень учнів певних вікових категорій [11, с. 10-11].

Результати дослідження В. В. Леммона були опубліковані 1927 р. в «Архівах психології», де за результатами експерименту, проведеного за участю 100 студентів старших курсів Колумбійського коледжу, було запропоновано встановити 5 ступенів складності тестів.

В цей же період американські дослідники починають займатися проблемою використання тестів для визначення придатності до певної професійної діяльності. Д. С. Снедден розробив основні вимоги до метода інтерв'ю при зарахуванні на роботу, за якого вимірюються риси характеру, що не можуть бути визначені об'єктивно.

До цього періоду використовували переважно діагностичні тести. Виникнення прогностичного тестування пов'язують із іменем американського

дослідника Т. Л. Келлея, який запропонував тести для передбачення успіхів першокурсників.

Ідея прогностичних тестів дістала подальший розвиток у дослідженні П. М. Саймондза, який ввів поняття «тестів поведінки». На його думку, при виконанні цих тестів досліджувані не знають, що їх тестують, і тому поводять себе розкуто [14, с. 333].

1926 р. Радою коледжів – некомерційною групою університетів та інших освітніх організацій США – було введено академічний стандартизований тест для вступу до американських коледжів (SAT). Оригінальний тест тривав 90 хвилин і складався з 315 питань, які перевіряли знання лексики та основ математики. Починаючи з 1930 р. тест складався з окремих частин – лексичної і математичної. До кінця Другої світової війни тест було визнано достатньою кількістю університетів, і він став обов'язковим для учнів старших класів при вступі до коледжів.

Слід відмітити, що у 30-50-х роках ХХ ст., попри те що практичне використання тестування набувало все більшого розмаху, кількість теоретичних досліджень, присвячених проблемам тестування, значно скоротилася, причому критика тестів посилилася.

Оригінальні тести були розроблені 1932 р. Г. К. Луфбороу. Це були переважно складові тестів на визначення морально-політичних якостей людини. Після закінчення Другої світової війни багато з цих тестів використовувалися при перевірці лояльності кандидатів на державну службу разом з використанням технічних засобів.

На підтримку стандартизованих тестів виступили С. Л. Прессей та Ф. П. Робінсон у роботі «Психологія і нова освіта», відмітивши ретельний підбір матеріалу, ясність та однозначність вказівок, правильну постановку питань і об'єктивне оцінювання результатів [10, с. 494-495].

Значно вплинули на розробку питань тестування у 30-40-х рр. ХХ ст. конференції з проблем тестування. 1936 р. після завершення роботи конференції з питань освіти було проведено нараду провідних діячів у галузі тестування, на якій було представлено 13 державних програм тестування. Подібні засідання проводилися до 1941 р. і називалися конференціями провідних діячів у галузі тестування. Однак через те що ця назва часто трактувалася невірно, учасники п'ятої конференції ввели нову назву – конференція з проблем тестування, і з часом участь у конференціях стали брати провідні педагоги і психологи США.

1937 р. психологи знову звернулися до шкали Біне-Сімона і внесли ряд змін до Станфордського варіанта цієї шкали. Однак і цей варіант не відповідав вимогам визначення рівня інтелектуального розвитку дорослих. Тому психолог Д. Векслер 1939 р. розробив нову серію тестів, до якої 1947 р. додав другу частину.

Того ж року Американська рада з освіти, Фонд Карнегі щодо поліпшення викладання та Екзаменаційна Рада зі вступу до коледжів об'єднали частину своїх активів, основних працівників та програми для створення незалежної некомерційної організації під керівництвом Генрі Чонсі – Служби педагогічного тестування США (ETS – СПТ). Засновники СПТ звернулися до концепції, запропонованої десятьма роками раніше президентом Гарвардського університету Дж. Конантом, відповідно до якої єдина організація, метою якої є дослідження в галузі освіти та оцінювання, може зробити значний внесок у розвиток освіти США. Місія СПТ полягала в тому, щоб сприяти підвищенню якості та справедливості в освіті шляхом справедливого і достовірного оцінювання, досліджень і пов'язаних із ними послуг.

1955 р. першу частину шкали Д. Векслера було повністю перероблено, стандартизовано та опубліковано Психологічною корпорацією під назвою шкали Векслера з визначення рівня інтелектуального розвитку дорослих у віці від 16 до 75 років, причому для старших вікових груп було введено певні поправки.

Слід відмітити, що Д. Векслером було також розроблено шкали для визначення рівня інтелектуального розвитку дітей дошкільного і молодшого шкільного віку (від 4 до 6,5 років) і дітей віком від 5 років до 15 років 11 місяців.

1959 р. професор університету штату Айова Е. Ф. Лінквіст розробив тест АСТ (тест для американських коледжів) як конкурент тесту SAT (тест із визначення академічних досягнень). Спочатку тест АСТ включав розділ, який допомагав студентам визначити напрям майбутнього курсу навчання і містив питання про їхні інтереси. Слід підкреслити, що АСТ частіше складали на Середньому Заході та Півдні США, тимчасом як школи на узбережжі надавали перевагу SAT. На думку Д. Флетчера, SAT спрямований на вимірювання логіки при тестуванні, тимчасом як АСТ вважається більш випробуваним оцінюванням накопичених знань [2].

1957 р., коли СРСР запустив у космос перший штучний супутник, американці не могли змиритися з тим, що «росіяни» випередили їх у космічній гонці. Ця подія стала каталізатором підвищення стандартів в американській системі освіти. Стандартизоване тестування розглядалося як найкращий спосіб оцінити, чи відповідають ці стандарти освітнім вимогам, тому стандартизовані тести стали нормою в американських школах [5].

60-80-ті роки ХХ ст. характеризуються зростанням інтересу до тестування. В 1960 р. Х. Міффліном було перероблено Станфордський варіант шкали Біне-Сімона, де був зафіксований хронологічний вік повнолітніх – 16 років. Шкала складалася з 20 тестів, 19 із яких включали по 6 питань. Залежно від вікової категорії кожна правильна

відповідь оцінювалася по-різному – в групі від 2 до 5 років – одним місяцем, від 6 до 14 років – 2 місяцями, а також залежно від рівня розумового розвитку повнолітніх – 4, 5 і 6 місяцями.

Однак, незважаючи на той факт, що американські дослідники активно займалися дослідженням історії розвитку тестування і створювали нові тести, активізувалася критика тестування, зокрема тестів на визначення рівня інтелектуального розвитку.

Дж. А. Фішмен та П. І. Кліффорд, розглядаючи проблеми та характерні риси програм масового тестування, визнавали зростання протестів проти застосування певних видів тестів. Однак вони вважали, що якщо при ранньому тестуванні особі стає відомо, що його або її досягнення не відповідають рівню їхньої вікової групи, то подолання недоліків не є неможливим [1, с. 69].

1965 р. було прийнято перші федеральні закони, що вимагали застосування стандартизованих тестів. Закон про початкову та середню освіту, також відомий як "Титул I" (Title I), спрямовував гроші у недофінансовані школи й визнавав відповідальність федерального уряду за забезпечення доступу до освітніх можливостей по всій країні. Однак у відповідь на це шкільні округи повинні були довести, що кошти використовуються належним чином за допомогою кількісних результатів, тобто тестів. Отже, вже до кінця 1960-х рр. усі студенти державних шкіл регулярно проходили тестування.

В. Мейз зробив спробу підійти до критики тестування з філософської точки зору, наголосивши, що з покращенням умов життя може зрости і коефіцієнт розумової обдарованості, який є основним показником рівня інтелектуального розвитку [8, с. 319].

В середині 70-х рр. ХХ ст. багато американських дослідників дійшли висновку про те, що оцінка знань і вмінь не повинна обмежуватися використанням лише стандартизованих тестів, які лише незначною мірою сприяють підвищенню ефективності навчання. На думку деяких дослідників, тести слід індивідуалізувати настільки, щоб кожен студент отримував тест, який відповідає його рівню засвоєння навчального матеріалу. Значна роль відводилась викладачу, який мав розробити систему тестів для свого курсу.

На зміну процесам 1970-х рр. прийшли реформаторські рухи 1980-х рр. Освітня реформа продовжувала здійснювати стійкий тиск на систему освіти по всій країні. Ключовим словом в 90-і рр. стало «підзвітність». Батьки вимагали від шкіл більш якісного продукту, тобто дітей, які могли би конкурувати в усе більш конкурентному світі кваліфікованою робочою силою. Місцеві політики вважали школи джерелом отримання коштів з платників податків. Національні політики використовували

питання освіти як один із пунктів партійної програми. Інформаційні ЗМІ заповнили простір новинами про зниження рейтингів тестів, збільшення відрахування студентів та низькокваліфікованих учителів. Підзвітність стала гаслом політичних кампаній.

Політики вимагали, щоб підзвітність не залежала від упередженості вчителів та шкіл. Оцінюванням, яке було підтримано більшістю штатів, стало стандартизоване тестування.

Отже, заклик до шкільної реформи призвів до більшого акцентування уваги на використанні стандартизованих тестів. Найпоширенішими стандартизованими тестами, що використовувалися в початкових та середніх навчальних закладах, стали Тестування основних навичок (ITBS), розроблене компанією Riverside Publishing, підрозділом Хафліна Міффліна в Айові, та Каліфорнійський тест на визначення академічних досягнень (CAT), розроблений компанією СТВ / McGraw-Hill.

Два основні тести, які використовували при вступі до коледжів – це АСТ, розроблений компанією АСТ, Inc., і SAT, розроблений Службою освітніх випробувань. Обидві ці компанії є приватними неприбутковими компаніями.

Слід підкреслити, що до 1980-х рр. 33 штати офіційно закріпили певну форму тесту на визначення мінімальної компетентності, і щорічно проводилося понад 200 млн. тестувань для визначення академічних досягнень, причому обсяги використання стандартизованого тестування продовжували зростати [12].

1983 р. американці дізналися, що тестові показники неухильно знижуються з 1970-х рр., і 1988 р. Рада управління національним оцінюванням встановила нові стандарти для стандартизованих випробувань у державних школах.

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. декілька губернаторів стверджували, що їм доводиться тестувати всіх своїх студентів, щоб підняти шкільні стандарти та покращити економіку. Серед них були демократи Білл Клінтон з Арканзасу та Річард У. Райлі з Південної Кароліни, які незабаром стали президентом та секретарем освіти США відповідно. Пізніше, у 1990-х рр., республіканський уряд Джорджа Буша з Техасу також був великим прихильником тестування [7].

Слід підкреслити, що в США добре налагоджений випуск літератури з тестування, а це обумовлює наявність конкуренції.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє нам зробити висновок, згідно з яким ставлення до тестування в США у ХХ столітті змінювалося залежно від історичних і політичних подій. Якщо в певні періоди кількість теоретичних досліджень, присвячених проблемам тестування, скорочувалася, то сфера практичного застосування тестування продовжувала поширюватися, незважаючи на певну

критику. На нашу думку, результати тестування повинні використовуватися для вдосконалення та оптимізації навчального процесу, адже тестування допомагає досягненню балансу між навчанням та чесними і точними методами оцінки.

Вважаємо за доцільне провести подальший аналіз розвитку тестування у ХХІ столітті, звернувши основну увагу на причини критики та юридичні аспекти тестування.

1. Fishman J. A. What Can Mass-Testing Programs Do for-and-to Pursuit of Excellence in American Education / J. A. Fishman, P. I. Clifford // Harvard Educational Review. – Cambridge. – 1964. – Vol. 3. – № 1. – P. 63-79.
2. Fletcher D. Standardized Testing. Friday, Dec. 11, 2009 [Електронний ресурс] / D. Fletcher. – Режим доступу: <https://www.time.com/.../0,8599,194701...>
3. Freeman F. N. Mental Tests. Their History, Principles and Applications / F. N. Freeman. – Boston, New York, Chicago, Dallas, San Francisco, 1926. – 491 p.
4. Greene Ch. E. New Type Tests: [Monograph] / Ch. E. Greene. – Number Three. – Denver, Colorado, 1926. – 35 p.
5. Hall E. The History of Standardized Test [Електронний ресурс] / Hall E. – Режим доступу: <https://www.ehow.com>Education>.
6. Lemmon V. W. The Relation of Reaction Time to Measure of Intelligence, Memory and Learning / V. W. Lemmon // Archives of Psychology. – № 94. – New York, 1927. – 38 p.
7. Mathews J. Just Whose Idea Was All This Testing? [Електронний ресурс] / Mathews J. – Режим доступу: <https://www.washingtonpost.com>Education>.
8. Mays W. A Philosophic Critique of Intelligence Tests / W. Mays // Educational Theory. – 1966. – Vol.16. – № 4. – P. 318-332.
9. Miller J. F. Objective Tests in High School Subjects / J. F. Miller. – Norman, Oklahoma, 1926. – 168 p.
10. Pressey S. L. Psychology and the New Education / S. L. Pressey, F. P. Robinson. – New York, London, 1944. – 654 p.
11. Russell Ch. Classroom Tests. A Handbook on the Construction and Uses of Non-Standard Tests for Classroom teacher / Ch. Russell. – Boston, New York, Chicago, London, Atlanta, Dallas, Columbus, San Francisco, 1926. – 346 p.
12. Shiken. JALT Testing and Evaluation // SIG Newsletter. – Vol. 10. – No. 1.–Mar. 2006. – P. 8-16. [Електронний ресурс] / Shiken. – Режим доступу: https://www.p://jalt.org/test/edw_1.htm.
13. Snedden D. S. A Study in Disguised Intelligence Tests (Interview Form) / D. S. Snedden // Teacher's College, Columbia University, Contributions to Education. – № 291. – New York, 1927. – 48 p.
14. Symonds P. M. Measurement in Secondary Education / P. M. Symonds. – New York: The Macmillan Company, 1928. – 588 p.
15. Pressey S. L. Psychology and New Education / S. L. Pressey, F. P. Robinson. – New York, London, 1944. – 654 p.
16. The History of Standardized Test [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ehow.com/about_5392902_history-standardized-test.html#ixzz24FA73Rli.

РЕЗЮМЕ

СТАНОВЛЕНИЕ СИСТЕМЫ ТЕСТИРОВАНИЯ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ США В XX ВЕКЕ

Мышко С. А. (Ужгород)

В статье рассматривается история развития тестирования в США в XX веке. Автор подчеркивает, что отношение к тестированию в США менялось в зависимости от исторических и политических событий. Если в определенные периоды количество теоретических исследований, посвященных проблемам тестирования, уменьшалось, то сфера практического применения тестирования продолжала расти, несмотря на определенную критику.

Ключевые слова: история тестирования, подотчетность, стандартизированные тесты, школьная реформа, методы оценки.

SUMMARY

EARLY STAGES OF TESTING SYSTEM IN EDUCATION IN THE USA IN THE 20th CENTURY

S. Myshko (Uzhhorod)

The article examines the history of testing development in the US in the twentieth century. The author stresses that the attitude towards testing in the United States changed depending on historical and political events. In certain

periods the number of theoretical studies devoted to testing problems decreased, but the scope of practical application of testing continued to grow, despite some criticism.

Keywords: testing history, accountability, standardized tests, school reform, assessment methods.

УДК 94(437) «1945/1946»:323.1(=162.4)

ТРИ ПРАЗЬКІ УГОДИ ЯК СПРОБИ ВИРІШЕННЯ СЛОВАЦЬКОГО ПИТАННЯ В ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (1945-1946 рр.)

Шніцер І. О. (Ужгород)

У статті автор досліджує спроби чехословацької влади та основних політичних сил ЧСР вирішити словацьке питання в державі через систему трьох Празьких угод 1945-1946 рр. Зміст цих угод відповідав передусім інтересам центральної влади, яка за будь-яку ціну намагалася ліквідувати особливе становище Словаччини в повоєнній ЧСР. У результаті три Празькі угоди не тільки поховали ідею федеративного устрою Чехословаччини, яка мала гарантувати збереження самобутності словацького народу, але й започаткували процес ліквідації елементів самоврядності Словаччини та ознаменували перехід від рівноправних взаємин між чехами і словаками до нерівноправних з домінацією чеського народу. Спроби вирішити словацьке питання в ЧСР через систему трьох Празьких угод виявилися неуспішними.

Ключові слова: словаки, чехи, Чехословацька республіка, словацьке національне питання, федерація, Словацька національна рада, центральна влада, три Празькі угоди.

Постановка проблеми. На заключному етапі Другої світової війни шкала можливих варіантів вирішення словацького національного питання була обмежена визначенням державно-правового статусу словацьких земель у складі відродженої чехословацької держави. Словацька національна рада (далі СНР) ще в грудні 1943 р. прийняла рішення, в якому говорилося: «Ми хочемо, щоб словацька і чеська нація, як найближчі слов'янські нації, поєднали свої долі в новій Чехословацькій республіці, спільній державі словаків і чехів, на основі принципу – рівний із рівним» [5, с. 20]. Іншими словами, члени СНР висловилися за відродження Чехословацької республіки на федеративних засадах.

Завдяки Словацькому національному повстанню 1944 р. словаки отримали можливість увійти в оновлену чехословацьку державу як рівноправний партнер. Як відзначав відомий словацький поет та політик Л. Новомеський, національне повстання 1944 р. надіслало світу сигнал про нову історію словаків, а словакам воно, у свою чергу, дарувало нову історичну свідомість [5, с. 20]. Національне повстання започаткувало формування нової структури і системи державних органів Словаччини, адже більшість його учасників підтримували гасло розбудови повоєнної чехословацької держави на федеративних засадах. Тому не дивно, що після закінчення Другої світової війни національно свідомі кола словацького суспільства в державно-правовому відношенні також послідовно відстоювали ідею федеративного устрою ЧСР, яка мала гарантувати збереження самобутності словацького народу. Звісно, що

це не відповідало інтересам центральної влади, представники якої прагнули відродити унітарний устрій держави, а тому відшукували можливості ліквідувати особливе становище Словаччини в повоєнній Чехословацькій республіці (далі ЧСР). Так з'явилися три Празькі угоди.

Метою даної публікації є дослідити спроби чехословацької влади та основних політичних сил ЧСР вирішити словацьке питання в державі через систему трьох Празьких угод 1945-1946 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Празькі угоди в контексті повоєнної історії Чехословаччини досліджували чеський історик Я. Ріхлік [12; 13], словацькі фахівці – М. Барновський [7] та М. Сирний [14], російські – В. Мар'їна [4] та Ю. Щербакова [6]. Місце Словаччини в державно-правовій системі ЧСР у 1945-1947 рр. активно вивчав ужгородський вчений І. Вовканич [1; 2], а особливості словацького національно-визвольного руху 1945-1947 рр. – львівський історик М. Кріль [3].

Виклад основного матеріалу. На початку 1945 р. словаки отримали шанс на справедливе вирішення словацького питання в ЧСР. Кошицька урядова програма у квітні 1945 р. відмовлялася від ортодоксального «чехословакізму» та визнавала самобутність словацького народу. У програмі проголошувалося, «що словаки повинні бути господарями своєї країни, так само як чехи в себе вдома» [10, с. 407]. Також у документі зазначалося, що Чехословацька республіка буде відроджена як «спільна держава рівноправних націй, чеської та словацької» [10, с. 407], а її уряд докладе зусиль для того, аби

при конституційному оформленні відносин між словацьким і чеським народами були створені словацькі органи влади (законодавчої та виконавчої) [10, s. 408]. Розподіл компетенцій між центральними і словацькими органами влади, згідно з Кошицькою програмою, повинен був здійснюватися законно обраними представниками словацького і чеського народів [10, s. 408].

Відзначимо, що в Кошицькій урядовій програмі були окреслені чехословацькі (федеральні) та словацькі (республіканські) інститути влади. При цьому жодним словом у документі не згадувалися чеські республіканські органи, що суперечило пропагованому принципу «рівний із рівним». І саме ця проблема стала предметом майбутніх політичних суперечок і зіткнень у ЧСР [6, s. 14].

На думку відомого чеського дослідника Я. Ріхліка, у перші повоєнні місяці Словаччина в силу об'єктивних і суб'єктивних причин була «своєрідною напівнезалежною державою» [12, s. 50]. Однак такий стан справ був тимчасовий, оскільки чеські політики не бажали з ним миритися. Однією з вагомих причин цього були образи на словаків через події 1938-1939 рр. (проголошення автономії Словаччини в жовтні 1938 р. та проголошення незалежності Словаччини в березні 1939 р.), Відтак чеська політична еліта всіма силами намагалася протистояти особливому державно-правовому становищу Словаччини в ЧСР. Чеські політичні сили боялися повернення словаків до ідеї створення незалежної держави й дивилися на можливість федерацію як на «слизьку платформу сепаратистських реакційних кіл Словаччини» [4, s. 30].

Натомість словацькі партії прагнули домогтися позитивного вирішення питання про федерацію. При цьому жодна зі словацьких політичних сил не наважилася вступити у відкриту боротьбу з чеськими партіями, які єдиним фронтом виступали проти федеративної держави. Пояснити це можна тим, що як словацькі комуністи, так і представники інших політичних сил Словаччини розраховували на підтримку своїх ідеологічних союзників у Чехії в майбутній боротьбі за владу. І саме такий складний розклад політичних сил, як правильно відзначає Ю. Щербаква, привів до підписання низки угод, які увійшли в історію як перша, друга і третя Празькі угоди [6, s. 14].

Перша Празька угода стала результатом переговорів, які тривали з 31 травня по 2 червня 1945 р. між представниками празького уряду та керівництвом СНР щодо впорядкування чесько-словацьких відносин у державі. Угода складалася з восьми статей і носила компромісний характер, оскільки з однієї сторони Словаччина зберігала всі права, якими володіла відповідно до положень Кошицької урядової програми, а з іншої – повинна була відмовитися від ідеї федералізму й погодитися

з асиметричною моделлю держави, за якої чеські землі управлялися безпосередньо центральним урядом.

В угоді було зафіксовано, що «Словацька Національна Рада є не тільки повноправним представником самобутнього словацького народу, але й носієм державної (законодавчої, урядової та виконавчої) влади на території Словаччини» [8, s. 430]. Угода також визначала коло питань, що належали до спільної компетенції центральних і словацьких органів, а саме: конституція і державні кордони, принципове встановлення основних прав і свобод, питання внутрішньої безпеки та оборони, політичні та економічні зв'язки із зарубіжжям, фінанси, державний бюджет, митні питання, питання громадянства та інше [8, s. 430-431].

Як впливало зі змісту першої Празької угоди, з питань, що належали до спільної компетенції, повинні були видаватися декрети президента країни, які попередньо мали узгоджуватися й діставати схвалення як центрального уряду, так і СНР. Водночас СНР і надалі належала законодавча влада на словацьких землях в усіх питаннях, що не належали до компетенції чехословацького законодавчого органу влади [8, s. 432]. В угоді також передбачалося існування Корпусу уповноважених (тобто уряду), який залишався виконавчим органом влади Словаччини [8, s. 431].

Таким чином, перша Празька угода утверджувала асиметричну модель державно-правових відносин чехів і словаків та була компромісом, який насправді нікого не задовольняв. СНР не зуміла домогтися узаконення федеративного устрою держави, але й представникам чеських партій (передусім народним соціалістам і лідовцям) не вдалося відстояти повернення до унітарного устрою домюхенської республіки. Чи не найбільші політичні дивіденди від цієї угоди отримала Комуністична партія Чехословаччини (далі КПЧ), яка підпорядкувала вирішення словацького питання тактичній боротьбі за владу в державі. Словацька Демократична партія (далі ДП) першу Празьку угоду оцінювала досить позитивно та розглядала її як своєрідну формулу компромісу між силами централізму та федерації. Керівництво ДП вважало, що перша Празька угода може стати основою для подальших переговорів щодо остаточного вирішення словацького питання в ЧСР [14, s. 265].

Після підписання угоди 1945 р. в чеському суспільстві збереглася недовіра до словаків через потенційну можливість повернення їх до ідеї створення власної незалежної держави. Представники празької влади вважали, що найкращим способом запобігти цьому буде збільшення повноважень центральних чехословацьких органів влади (зокрема президента) за рахунок зменшення повноважень словацьких національних органів. Скориставшись слушною нагодою – підготовкою до

парламентських виборів, – вони ініціювали нові переговори між представниками центральної влади та керівництвом СНР щодо перерозподілу повноважень центральних і словацьких національних органів влади. Результатом переговорів, що відбулися 9-11 квітня 1946 р., стала друга Празька угода, яку уряд схвалив 11 квітня, а пленум СНР – 25 квітня 1946 р.

Дана угода складалася з дев'яти статей і додатку до протоколу переговорів. Згідно з першою статтею, СНР передавала частину своїх повноважень президенту ЧСР. Останній наділявся винятковими правами на надання помилування осіб, засуджених словацькими судами, нагородження державними нагородами, призначення суддів і професорів до вищих навчальних закладів Словаччини [11, s. 442].

Інші статті другої Празької угоди передбачали необхідність узгодження законодавчої діяльності словацьких органів із центральними (з цією метою навіть передбачалося створення спеціального координаційного органу у складі трьох чехів і трьох словаків), а також запровадження єдиної служби планування і статистики [11, s. 443-444].

Більшість істориків вважають, що важливість другої Празької угоди полягала не тільки в перерозподілі компетенцій та посиленні повноважень президента республіки, але й у тому, що парламент діставав правові підстави для здійснення законодавчої влади над усією ЧСР. Крім того, СНР і Корпус уповноважених, володіючи законодавчою і виконавчою владою в Словаччині, повинні були узгоджувати свою роботу з центральними органами. На думку словацького дослідника М. Сирного, дана угода хоча й означала певну втрату суверенітету словацької влади, але зрештою все ще була компромісом між СНР і чеськими партіями [14, s. 269].

Варто відзначити, що друга Празька угода не мала великого впливу на державно-правову систему ЧСР, оскільки через три місяці була замінена новою угодою. Її прийняття було зумовлене подальшим загостренням політичної боротьби та результатами парламентських виборів 1946 р. в Словаччині. 31 травня 1946 р. з цього приводу навіть відбулося спеціальне засідання центрального уряду. Присутні на ньому політики погодилися з твердженнями К. Готвальда про те, що в Словаччині існує реальна загроза повернення до влади глінківців, і що Демократична партія є партією сепаратистів, якій немає місця в центральному уряді [13, s. 47]. Результатом засідання уряду стало те, що ДП втратила політичних союзників та опинилася в політичній ізоляції. Це привело до послаблення позицій словацьких політичних сил в республіці і дало можливість центральній владі посилити свій вплив на Словаччину.

14-27 червня 1946 р. у Празі пройшли чергові переговори між представниками центральної влади

та словацькими політичними силами, об'єднаними в Народному фронті. Їхнім результатом стало підписання третьої Празької угоди, яка складалася з п'яти статей і додаткового протоколу. Підписання даної угоди ініціювала Комуністична партія Чехословаччини, але підтримали її всі чеські партії та словацькі комуністи. Народний фронт схвалив угоду 28 червня 1946 р., а СНР – після бурхливих дискусій 16 липня 1946 р.

Згідно зі статтями третьої Празької угоди Словачка національна рада була зобов'язана узгоджувати з центральним урядом проекти всіх своїх постанов. Уряд розглядав їх на предмет того, чи не суперечать вони урядовій програмі та чи не мають загальнодержавного значення. Якщо було би встановлено, що проекти мають загальнодержавне значення, це означало, то СНР не мала права ними займатися [9, s. 445-446].

Водночас Корпус уповноважених перетворювався у місцевий виконавчий орган, який повністю підпорядковувався центральному уряду. Персональний склад Корпусу уповноважених затверджувала Президія СНР, але тільки після погодження з урядом ЧСР [9, s.446-447]. Навіть присягу нові члени Корпусу Уповноважених склали голові кабінету міністрів ЧСР. При цьому уповноважені були персонально підпорядковані відповідному галузевому загальнодержавному міністру, який міг самостійно, лише довівши до відома словацького уповноваженого, виконувати функції на території Словаччини силами власного міністерського апарату.

Третя Празька угода обмежувала повноваження словацьких органів до такої міри, що вони, за словами історика М. Барновського, перетворилися на майже безправні інституції [7, s. 112]. ЧСР залишилася унітарною державою із сильною центральною владою. Як правильно підмітив дослідник М. Кріль, саме після підписання третьої Празької угоди офіційна Прага стала визначати політику у Словаччині [3, с. 104]. В результаті нерівноправне становище словацького народу в державно-правовій системі ЧСР зросло ще більше.

У Словаччині третю Празьку угоду розглядали як «тимчасову жертву», принесену на вівтар єдності держави внаслідок кампанії проти ДП. Місцеві політики розраховували на те, що основні положення цієї угоди невдовзі будуть скориговані новою Конституцією. Різку критику на адресу третьої Празької угоди можна було почути хіба що з вуст окремих політиків з лав Демократичної партії, передусім Ф. Турзо та П. Шкодачека [14, s. 271]. У Чехії ставлення до цієї угоди було діаметрально протилежним. Вона сприймалася як довгоочікуване повернення до централізованої моделі управління державою.

Третя Празька угода мала вплив і на подальший розвиток чесько-словацьких відносин.

На думку історика І. Вовканича, саме ця угода покінчила із проголошеним ще в ході Словацького національного повстання 1944 р. основоположним принципом чесько-словацьких відносин – «рівний із рівним». Відносини між чеським і словацьким народами в єдиному державному утворенні після трьох Празьких угод перестали базуватися на рівноправності, а перетворилися в близьку до «чехо-словакізму» площину підпорядкованості одного народу іншому [1, с. 180].

Висновки. Три Празькі угоди займають особливе місце в повоєнній історії ЧСР. Саме з їх допомогою центральна влада та головні політичні сили республіки в 1945-1946 рр. спробували вирішити словацьке питання та реформувати союз чеського і словацького народів. На перший погляд, Празькі угоди були своєрідним і тимчасовим компромісом у чесько-словацьких відносинах. З одного боку, вони зберегли за словаками право на

власні законодавчі та виконавчі органи, а з іншого, – змусили їх відмовитися від ідеї федералізації та погодитися на закріплення в державно-правовій структурі ЧСР елементів асиметричного конституційного устрою. На практиці ж Празькі угоди започаткували процес методичної ліквідації елементів самоврядності Словаччини та переходу від рівноправних взаємин між чехами і словаками до нерівноправних із домінуванням чеського народу. В результаті ЧСР залишилася унітарною державою, у правовій системі якої словацькі органи поступово перетворилися в безправні інституції, а роль Словаччини була зведена чи не до рівня будь-якого чеського регіону. Таким чином, спроби вирішити словацьке питання в ЧСР через систему трьох Празьких угод виявилися неуспішними. Доказом цього, серед іншого, стало подальше наростання проблем і суперечностей у чесько-словацьких відносинах.

1. Вовканич І. Чехословаччина в 1945-1948 роках: Нарис історії перехідного періоду / І. Вовканич. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2000. – 352 с.
2. Вовканич І. Специфіка розвитку словацького суспільства у 1945-1946 рр. / І. Вовканич // Дослідження історії соціально-економічного розвитку країн Центральної та Південно-східної Європи: сучасний стан, проблеми, перспективи. – Ужгород: Патент, 1998. – С. 178-188.
3. Кріль М. Словацький національно-визвольний рух у 1945-1947 рр.: основні форми і напрямки / М. Кріль // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – Вип. 18: Ціна свободи й незалежності: трансформація політичних систем в країнах Центральної та Південно-Східної Європи до та після 1989-1991 рр.: [Матеріали міжнародної науково-практичної конференції]. – Ужгород: Вид-во «Говерла», 2007. – С. 99-105.
4. Марьина В. Через «народную демократію» к социализму. 1945-1948 гг. / В. Марьина // Чехия и Словакия в XX веке: [Очерки истории]. – В 2-х кн. – Кн. 2. – М.: Наука, 2005. – С. 6-88.
5. Хмел Р. Словацкий вопрос в 20-м веке / Р. Хмел // Опыт демократических преобразований Словакии. – Братислава: Институт общественных проблем, 2007. – С. 9-23.
6. Щербакова Ю. Чехи и словаки: вместе и врозь (опыт новой государственности) / Ю. Щербакова. – М.: РАН, 2006. – 48 с.
7. Barnovský M. Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945-1948. – Bratislava: Archa, 1993. – 248 s.
8. Dohoda československej vlády a Predsedníctva SNR o postavení a právomoci slovenských národných orgánov (prvá pražská dohoda) // Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. – Bratislava, 1998. – Zv. II. – S. 430-432.
9. Dohoda predstaviteľov politických strán združených v Národnom fronte Čechov a Slovákov o doplnení a zmenách dohody medzi vládou ČSR a Predsedníctvom SNR z 2. júna 1945 a protokolu o rokovaní z 11. júna 1946 (tretia pražská dohoda) // Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. – Bratislava, 1998. – Zv. II. – S. 445-448.
10. Program vlády Národného frontu Čechov a Slovákov. Košický vládný program (5. apríla 1945) // Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. – Bratislava, 1998. – Zv. II. – S. 407-409.
11. Protokol o rokovaní vlády Československej republiky a Slovenskej národnej rady z 11. apríla 1946 (druhá pražská dohoda) // Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. – Bratislava, 1998. – Zv. II. – S. 442-444.
12. Rychlík J. Česko-slovenský poměr v letech 1945-1969 z českého pohledu / J. Rychlík // Slovenska otázka v deňach Česko-Slovenska (1945-1992). Ed. Michal Barnovský. – Bratislava: Historicky ustav SAV, 1994. – S. 50-56.
13. Rychlík J. Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992 / J. Rychlík. – Bratislava: Academic Electric Press, 1998. – 555 s.
14. Synný M. Slovenskí demokrati '44-48. Kapitoly z dejin Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944-1948 / M. Synný. – Banská Bystrica, 2010. – 403 s.

РЕЗЮМЕ

ТРИ ПРАЖСКИХ СОГЛАШЕНИЯ КАК ПОПЫТКИ РЕШЕНИЯ СЛОВАЦКОГО ВОПРОСА В ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ РЕСПУБЛИКЕ (1945-1946 гг.)

Шницер И. Е. (Ужгород)

В статье автор исследует попытки чехословацкой власти и основных политических сил ЧСР решить словацкий вопрос в государстве через систему трех Пражских соглашений 1945-1946 гг. Их содержание отвечало прежде всего интересам центральной власти, которая любой ценой пыталась ликвидировать особое положение Словакии в послевоенной ЧСР. В результате три Пражских соглашения не только похоронили идею федеративного устройства Чехословакии, которая должна была гарантировать сохранение самобытности словацкого народа, но и начали процесс ликвидации элементов самоуправления Словакии, а также ознаменовали переход от равноправных отношений между чехами и словаками к неравноправным с доминированием чешского народа. Попытки решить словацкий вопрос в ЧСР через систему трех Пражских соглашений оказались unsuccessful.

Ключевые слова: словаки, чехи, Чехословацкая республика, словацкое национальное дело, федерация, Словацкий национальный совет, центральная власть, три Пражские соглашения.

SUMMARY

THE THREE PRAGUE AGREEMENTS AS THE ATTEMPTS TO SOLVE THE SLOVAK ISSUE IN CZECHOSLOVAK REPUBLIC (1945-1946)

I. Shnitser (Uzhhorod)

The article covers the contents of the three Prague Agreements, through which the central government tried to solve the Slovak issue in the Czechoslovak Republic in 1945-1946. The author proves that the contents of the Prague Agreements corresponded to the interests of the Prague authorities, who tried at all costs to eliminate the special position of Slovakia in the state. As a result, the three Prague Agreements not only ruined the idea of the federal system of Czechoslovakia, which was supposed to guarantee preservation of identity of the Slovak people, but also initiated the process of liquidation of the elements of Slovakia's self-government and marked the transition from equal relations between the Czechs and the Slovaks to unequal ones with the domination of the Czech people. The conclusion of the three Prague agreements did not lead to the solution of the Slovak national issue in Czechoslovakia.

Keywords: the Slovaks, the Czechs, Czechoslovak republic, Slovak national question, federation, Slovak national council, central government, three Prague Agreements.

УДК 94/314.15

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА ПОЧАТКУ ХХІ ст. (НА ПРИКЛАДІ БІЖЕНЦІВ, ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ТА НЕЛЕГАЛЬНИХ МІГРАНТІВ)

Продовження. Початок див. у вип. 1 (34) та у вип. 2 (35) за 2016 р.

Лавер О. Г. (Ужгород)

У статті вивчаються питання динаміки чисельності біженців, вимушених переселенців та нелегальних мігрантів упродовж ХХ - початку ХХІ століть. Розглядається динаміка їхньої чисельності за континентами земної кулі та за окремими країнами.

Ключові слова: біженці, вимушені переселенці, мігранти, динаміка чисельності.

Кінець ХХ – початок ХХІ століть унаслідок описаних нами в попередніх статтях процесів глобалізації ознаменувався безпрецедентним зростанням числа міжнародних мігрантів, частка яких у населенні нашої планети 2013 р. сягнула 3,2 % [1]. При цьому слід додати, що частка міжнародних мігрантів у складі населення окремих держав та регіонів

земної кулі була різною, в чому можна перекоонатися на основі даних, поданих у табл. 1.

Наведені в табл. 1 відсотки потребують уточнення, для чого наводимо також список країн, де 2013 р. проживало найбільше мігрантів (у млн. осіб) відносно всього населення країни (табл. 2).

Таблиця 1

Частка міжнародних мігрантів серед населення окремих держав та регіонів Землі у 1990-2013 рр. (%)

Країна або регіон Землі	1990 р.	2000 р.	2013 р.
Розвинені країни	7,2	8,7	10,8
Країни, що розвиваються	1,7	1,4	1,6
Північна Америка	9,8	12,8	14,9
Європейський Союз	6,8	7,7	9,8
Латинська Америка	1,6	1,2	1,4
Азія	?	?	1,6
Африка	2,5	?	1,7
США	9,1	12,2	14,3
Російська Федерація	7,8	8,1	7,7

Таблиця 2

Чисельність і питома вага мігрантів у деяких країнах світу станом на 2013 р.

Країна ►	США	Росія	Німеччина	Франція	Велика Британія	Іспанія	Канада	Саудівськ а Аравія	Австралія	ОАЕ
Чисельність населення (млн. осіб)	316	143	82	64	63	46	34	29	24	8,4
Чисельність мігрантів (млн. осіб)	46	11	9,8	7,4	7,8	6,5	7,3	9,1	6,5	7,8
Питома вага мігрантів (%)	14,6	7,7	12	11,6	12,4	14	21,5	31,4	27	92,9

Тобто, з даних табл. 2 випливає, що як промислово розвинені країни, так і країни, де відбувається інтенсивний видобуток корисних копалин, без дешевої праці мігрантів обійтися не можуть. Додамо, що крім Саудівської Аравії та ОАЕ, в багатьох інших державах Перської затоки, де активно займаються нафтовидобуванням, частка мігрантів є досить значною. Так, наприклад, 2013 р. міжнародні мігранти становили 73,8% населення Катару, 60,2% – населення Кувейту, 54,7% – населення Бахрейну й т. д. [1].

Те, що міжнародні мігранти становили всього 1,6% населення азійських країн, мало про що говорить, оскільки за малими відсотками часто приховуються великі абсолютні величини. Так, наприклад у Китаї, країні з населенням 1,349 млрд. осіб станом на 2013 р. [3], одних тільки нелегальних мігрантів було 3,71% від чисельності всього населення. Проте не слід забувати, що вказані відсотки – це близько 50 млн. осіб, які включають у себе 300 тис. росіян, українців та білорусів, близько 100 тис. уродженців Африки тільки в одному місті Гуанчжоу, чисельні громади вихідців з Індії, В'єтнаму, Північної Кореї та деяких інших країн [4].

У багатьох колишніх державах, що колись володіли колоніями, мігранти – це переважно вихідці з їхніх колишніх колоній. Наприклад, згідно

з [5], із 11,3 млн. мігрантів у Російській Федерації, включаючи 3,6 млн. нелегалів, вихідці з колишніх республік колишнього СРСР станом на 2013 р. становили 8,8 млн. осіб (77,87% від загальної кількості населення); крім того, 1,1 млн. (9,73%) – вихідці з ЄС, 0,2 млн. – вихідці з Китаю, 1,2 млн. (10,62%) приїхали з інших країн. Із указаних вище 8,8 млн. мігрантів – 2,7 млн. приїхали з Узбекистану, 1,6 млн. – з України, 1,2 млн. – з Таджикистану, по 0,6 млн. – з Азербайджану, Казахстану та Молдови, 0,5 млн. – з Вірменії, 0,4 млн. – з Білорусі [5]. Інший приклад – Франція. Станом на 2008 р. її населення становило 64,5 млн. осіб, зокрема 5 млн. мусульман [6, с. 58]. Виявилось, що 91,3% з цієї кількості французьких мусульман походили з колишніх колоній Франції: 43% – з Алжиру, 28% – з Марокко, 11% – з Тунісу, 9,3% – з французької «чорної Африки», а решту становили «нефранцузькі мусульмани» – переважно турки, іранці та афганці [6, с. 58].

Неконтрольований завіз дешевої робочої сили з-за кордону призвів до значної деформації національної структури країн, куди ця робоча сила завозиться. Так, у Швеції, яка раніше була національно однорідною країною, станом на початок 2014 р. з 9,5 млн. населення мігранти та їхні нащадки становили 22% населення держави [7].

Вказані відсотки варто розглянути більш детально. У джерелі [8] наводиться чисельність населення Швеції станом на 2011 р.: 9.482.585 осіб, з них

1.384.926 (14,61%) народилися за кордоном. Склад мігрантів у Швеції за країнами походження представлено в табл. 3.

Таблиця 3

Склад мігрантів у Швеції за країнами походження станом на 2011 р.

Сусідні країни		Країни Центральної та Східної Європи		Країни Західної Європи та США	
Данія	45.548	Угорщина	15.339	Вел. Британія	20.839
Норвегія	43.430	Польща	70.253	Німеччина	48.158
Фінляндія	169.521	Росія	15.511	Італія	7.804
		Україна	4.741	США	17.179
		Країни колишньої Югославія	132.326	Франція	7.944
Разом	258.499	Разом	238.170	Разом	91.924
Країни Азії		Арабські країни		Країни Африки	
Афганістан	14.420	Єгипет	3.718	Нігерія	2.997
В'єтнам	14.584	Ірак	121.761	Еритрея	10.301
Індія	17.863	Сирія	20.578	Ефіопія	13.822
Іран	62.120			Сомалі	37.846
Китай	23.998				
Південна Корея	10.398				
Японія	2.963				
Туреччина	42.547				
Разом	188.892			Разом	146.237

Якщо 588.593 врахованих мігрантів до Швеції з Європейський країн і США більшою або меншою мірою можна вважати ментально близькими до корінного народу держави – шведів, то 400.096 мігрантів з африканських, арабських та азійських країн ментально близькими до шведів назвати важко, а тому їхня асиміляція зі шведською нацією видається досить сумнівною.

Іншим прикладом штучної багатонаціональності слугує голландське місто Амстердам. Воно вважається найбільш багатонаціональним містом в світі. Станом на 2007 р. у ньому мешкали представники 177 національностей, причому із 743 тис. населення міста 532 тис. (71,7%) становили голландці, 64,5 тис. – марокканці, 37,4 тис. – турки, 10,2 тис. – англійці, 6,6 тис. – німці й т. д. [9]. Іншими словами, описані вище міграційні процеси призводять до зменшення питомої ваги корінного населення, і новоутворені громади мігрантів являють собою своєрідні «антигіла», які розривають єдину цивілізаційну тканину держави.

Якщо вести мову про країни Європи, то частка мігрантів суттєво залежить від того, яка це країна і який регіон країни розглядається. Наприклад, у країнах Західної Європи цей відсоток значно вищий, аніж у країнах Східної Європи. Так, мігранти становили 43% населення Люксембургу,

16% – Кіпру, 13% – Ірландії, і водночас 0,3% населення Румунії, 0,2% – Польщі, 0,3% населення Болгарії тощо [10]. Перепис населення, проведений 2011 р., показав, що за 10 років частка мігрантів у населенні Англії та Уельсу зросла з 13% до 20%, а частка корінних жителів, навпаки, зменшилася з 87% до 80% [11]. Водночас частка мігрантів серед населення Шотландії є дуже незначною, оскільки 88% її населення становлять шотландці та 7% – англійці [12]. Аналогічним чином, якщо на півночі Італії мігранти становлять 8,7-11,3% населення, то на півдні – всього 2,3-3,7%, на Сицилії – 2,8%, а на Сардинії – 2,3% [83, с. 13].

З іншого боку, спостерігається групування мігрантів в окремих країнах Європи. Наприклад, 64% міжнародних мігрантів у Греції становлять албанці, 47% мігрантів у Словенії – вихідці з Боснії і Герцеговини, 37% мігрантів в Угорщині – вихідці з Румунії, 37% мігрантів у Люксембурзі – вихідці з Португалії [10]. Аналогічним чином, 80% усіх турків Євросоюзу живуть у Німеччині, 86% тунісців, 61% алжирців та марокканців Євросоюзу проживають у Франції, і т. д. [13, с. 106].

Отже, якщо підвести коротенький підсумок сказаному вище, слід зазначити, що частка міжнародних мігрантів серед населення країн світу має чітку тенденцію до зростання. За даними О. Щерба-

кової [1], наприкінці 2013 р. в світі нараховувалася 51 держава, де частка мігрантів перевищувала 20%. Якщо до згаданих держав ще додати держави, де частка мігрантів становила від 5% до 10%, то наприкінці 2013 р. таких держав нараховувалося 142 [1]. Бажання мігрантів зайняти «місце під сонцем» у нових країнах проживання призводило до неминучих сутичок із корінним населенням цих країн та з органами державної влади, про що скажемо далі.

Інтерес мігранта полягає в тому, щоб підняти свій життєвий рівень, а інтерес приймаючої країни – щоб одержати дешеvu робочу силу. Дуже часто мігранти згодні працювати за зарплати менші, ніж мінімальні зарплати громадян приймаючих країн. Наприклад, станом на кінець 2012 р. у Франції бідною вважалася людина, щомісячні статки якої були меншими від 964 євро, в Італії – щомісячні прибутки якої були меншими від 707 євро, а в Німеччині людина вважалася за межею бідності, якщо її щомісячні статки не перевищували 440 євро [14]. Але в азійських та африканських країнах, звідки походить значна кількість мігрантів, – це величезні гроші. З іншого боку, приймаючі держави чітко розрізняють **простих** та **висококваліфікованих** мігрантів, причому на останніх є попит, оскільки держава залучає висококваліфіковану робочу силу, не витративши на її підготовку ні копійки. Наприклад, у Німеччині 2012 р. набрав чинності Закон, який пом'якшує умови залучення таких спеціалістів з держав, що не входять до ЄС [15]. Слід додати, що мігранти виконують, як правило, таку роботу, на яку не претендує місцеве населення, зарплати їм платять менші, а у випадку кризи звільняють з роботи частіше, ніж місцеве населення.

Якщо прийняти число міжнародних мігрантів за 100%, то згідно з даними публікації [16] вони поділяються у пропорції 95% - 3% - 2%, де 95% – це частка мігрантів, які виконують чорнову та некваліфіковану роботу, 3% – середньо-оплачувану роботу, ще 2% досягають рівня невеликих начальників, причому останні дві категорії мігрантів, як правило, працюють по 12-14 годин на добу, щоб їх не вигнали з роботи, а їхні місця не зайняли місцеві жителі.

Ось декілька прикладів. 2012 р. італійські провінції Калабрія, Сицилія та Кампанія були лідерами в країні за рівнем безробіття, оскільки безробітні становили там відповідно 20,6%, 19,6% та 19,3% тамтешнього населення [17]. І в той же час у тій же провінції Калабрія безробітні італійці відмовлялися збирати цитрусові і томати, а тому місцеві фермери залучали до виконання цих робіт мігрантів, які виконували роботу за 40% мінімальної зарплати [18]. Причому фермери не займалися вербуванням мігрантів безпосередньо. Це робили посередники (так звані «капралі») з числа самих мігрантів, які могли заробляти до 400 євро на день, тимчасом як рядовим мігрантам залишалися копійки [19]. Аналогічно, не користується великим попитом

у корінних жителів Німеччини праця санітара. Враховуючи факт старіння німецької нації, вже в найближчій перспективі в країні з'являться близько 0,5 млн. вільних робочих місць санітарів, які найімовірніше будуть зайняті мігрантами [20, с. 8].

Уряд Саудівської Аравії, стурбований великою кількістю мігрантів, які працювали в країні (див. табл. 1), з листопада 2013 р. провів масову депортацію нелегальних мігрантів. Згідно з [21], тільки за період з листопада 2013 р. і по кінець березня 2014 р. було депортовано 370 тис. нелегалів [21]. Серед іншого, уряд країни хотів надати вивільнені таким чином робочі місця корінним жителям, оскільки рівень безробіття серед них сягнув 12% [22]. Результат цих дій виявився заважким для економіки країни: закрилися ресторани, пральні, де працювали мігранти, перестали працювати похоронні бюро, оскільки мігранти займалися обмиванням тіл покійників [23], почав відчуватися дефіцит двірників, прибиральників і т. д. [24]. Безробітні ж саудівці зовсім не поспішали зайняти вивільнені вакантні місця, внаслідок чого довелося відмовитися від понад третини запланованих будівельних проектів, 80 транспортних компаній не змогли знайти людей на 20 тис. вакантних місць шоферів [24]. Перелік негативних наслідків можна продовжувати. Єдиним позитивом цього заходу саудівських властей стало зменшення загального рівня злочинності в країні [24]. Аналогічним чином, якби з економіки США вилучили працю 12 млн. нелегалів (90% з яких становлять мексиканці), для економіки країни настали би важкі часи [25].

Додамо, що багато мігрантів, які вдома були висококваліфікованими фахівцями, в країнах, куди вони виїхали, виконують, як правило, менш кваліфіковану роботу. Наприклад, вихідці з Афганістану, колишні студенти, лікарі, військові працюють на базарах Москви вантажниками, а колишній генерал афганської армії Расул Мухаммед «опанував» рідкісну для тамтешніх афганців професію – продавця шкіряних гаманців [26]. Аналогічним чином, у Швеції найбільш освіченими водіями є «Абдулли і Мухаммеди, які мають медичну або інженерну освіту, але через зовнішність та ім'я не можуть знайти собі іншої роботи» [27].

Але якщо представники першого покоління мігрантів, пам'ятаючи життя на батьківщині, яку їм довелося залишити, ще сприймають подібну ситуацію як «об'єктивну реальність», то їхні нащадки – мігранти наступних поколінь, які вже виростили у приймаючих державах і не знають справжнього життя на «батьківщині предків», вимагають рівних прав з корінними мешканцями. Проте для цього немає великих підстав, оскільки, як впливає зі сказаного вище, 95% їхніх батьків наймалися саме на виконання чорнкової та некваліфікованої роботи. У звіті за 2012 р. представник антиісламської голландської «Партії свободи» Йорам Ван Клаверен

зробив порівняльний аналіз корінних мешканців – голландців – та мігрантів-марокканців [28]. Виявилося, що серед працездатних осіб рівень безробіття в марокканців учетверо вищий, аніж у голландців, 60% марокканців у віці від 12 до 26 років проходили в якості підозрюваних у тій чи іншій кримінальній справі. Марокканці вп'ятеро частіше за голландців виявляються підозрюваними у здійсненні актів вандалізму та порушенні громадського порядку, шестеро частіше проявляють насильство та в 22 рази частіше вчиняють розбійні напади [28]. Іншими словами, мігранти, їхні діти й онуки схильні ставати на шлях маргіналізації.

Цікавим є дані порівняльного аналізу характеристик німців і мігрантів у ФРН за різними параметрами станом на 2012 р., наведені в табл. 4 [29].

Таблиця 4

Характеристики мігрантів та корінних німців у ФРН станом на 2012 р.

Характеристики	Мігранти	Корінні німці
Середній вік	35 років	45,9 років
Не закінчили школу	15,3%	2%
Не мають професійної освіти	45%	19,6%
Безробітні	11%	6%
Ризик зубожіння	26,2%	11,7%

За таких умов корінне населення все більше «зміщується» в сферу державного управління. Згідно з даними уповноваженої зі справ мігрантів при урядові ФРН Марії Бюмер, серед працюючих у засобах масової інформації країни тільки 1% мігрантів та їхніх нащадків, на державній службі їх усього 9% [30]. Іншими словами, міжнародні мігранти, включаючи нелегалів та біженців, їхніх дітей та онуків, міцно посідають нижчі сходинки в ієрархії місцевого суспільства, а корінне населення, навпаки, – верхні сходинки, звідки воно здійснює над ними управління. В тих регіонах земної кулі, де найбільше мігрантів, – у Північній Америці, ЄС, країнах Перської затоки, в Саудівській Аравії, на північному сході Індії, населення вже давно поділяється за принципом «свій-чужий». Різниця полягає в тому, що якщо в Північній Америці «чужі» – це ті ж самі християни, що й корінне населення, хоча й з південноамериканським колоритом, а в країнах Перської затоки і в Саудівській Аравії «чужі» – це ті ж самі мусульмани, що й корінне населення, лише з Бангладеш, Сомалі, Пакистану й т. д., то в країнах Євросоюзу «чужі» – це переважно вихідці з країн, що не входять до ЄС,

і в першу чергу мусульмани – носії абсолютно іншої, нехристиянської цивілізації.

Згідно з [31], в ЄС станом на 2011 р. нараховувалося 23 млн. мусульман. У відсотках мусульмани того ж року становили: 8% населення Франції, 6% – Бельгії, 5,7% – Австрії, 5,2% – Німеччини, 6% – Голландії, 5% – Швеції, 4,6% – Великої Британії, 3% – Іспанії, 4% – Данії, 1,8% – Норвегії, 0,8% – Фінляндії [32], 5,7% – Швейцарії, 4,7% – Греції, 2,6% – Італії [33].

Міжнародні мігранти, як правило, селяться відособлено від корінного населення, утворюючи власні квартали в європейських містах. Але особливо характерним це є для мусульман. Досить згадати «арабські квартали» Парижа [34]. Життя в таких кварталах – гетто, призводить до того, що мігранти, їхні діти й онуки практично не спілкуються з корінними жителями, надаючи перевагу спілкуванню всередині своєї громади. Перебування в замкнутому середовищі мусульманської культури, а також мовний бар'єр дуже часто роблять з іммігрантської молоді 2-3-го покоління дезорієнтовану масу, яка вже відійшла від класичних патріархальних інститутів ісламу, але не знайшла свого місця в європейському середовищі. Тобто сподівання 2-го і 3-го поколінь мігрантів значно перевищують їхні реальні можливості самореалізації, що має наслідком загальну агресивність молодих мусульман і заважає їх повноцінній інтеграції [35, с. 107].

Слабка інтегрованість мусульман Європи в суспільства країн, де вони проживають, призвела до того, що під час громадянської війни в Сирії, а потім і в Іраку сотні молодих мусульман з Європи рушили в ці країни на «джихад» – священну війну на боці ісламських радикалів. На кінець серпня 2014 р. в Сирії та в Іраку воювали 900 джихадистів із Франції, 500 – із Бельгії, понад 400 – з Німеччини, 200 – з Нідерландів і т. д. [36], а всього в жовтні 2014 р. в цих країнах нараховувалося 3.300 джихадистів з Європи [85]. Згідно з результатами опитування, проведеного Берлінським центром соціології (було опитано 12 тис. мусульман у Нідерландах, Німеччині, Франції, Австрії та Швеції) 2013 р., дві третини європейських мусульман вважали, що їхні релігійні закони важливіші за закони країн, де вони проживають [37].

Іншими словами, наявність великої кількості мігрантів у приймаючих країнах призводить до створення «паралельних суспільств». У таких суспільствах громади мігрантів та корінних жителів живуть кожна своїм внутрішнім життям, практично не перетинаючись. З цієї причини ще 2010 р. керівники провідних держав ЄС – Д. Кемерон, А. Меркель та інші – визнали провал доктрини мультикультуралізму, яка по суті заохочувала описану вище ситуацію «паралельних суспільств». Натомість було взято курс на створення єдиного інтегрованого суспільства з метою призупинення просування ідей

радикального ісламу. На думку уряду Нідерландів, наприклад, у новій моделі інтеграції в цій країні цінності голландського народу мають займати центральне місце [38].

За умови великої питомої ваги мігрантів серед усього населення приймаючої держави, та ще кризи і масового безробіття позиції мігрантів та корінного населення зблизити досить важко, а тому частими є конфліктні ситуації, найбільш поширені з яких розглянемо нижче.

I. Мирне протистояння. В багатьох населених пунктах чи в районах великих міст приймаючих країн мігранти, які становлять у них більшість, намагаються нав'язати свою волю корінному населенню. Наприклад, у мусульманських районах Лондона частим явищем стали так звані «мусульманські патрулі»: люди в капюшонах проганяють містян, які порушують форму одягу чи розпивають пиво на зупинках транспорту. Вони примушують чоловіків викидати алкоголь, а жінок – покривати голову [39]. У Данії, в місті Коккедам, мусульмани, які становили більшість у місцевій раді мешканців, забороняли тамтешнім християнам святкувати Різдво [40]. Це скандальне рішення викликало протести по всій країні й було скасоване. У Франції місцеві мусульмани проводили молитви на вулицях, блокуючи рух транспорту, аж до заборони таких молитов 2011 р. [41].

Органи державної влади та корінне населення в таких випадках також відповідають «мирно». Наприклад, наприкінці 2012 р. муніципальна рада лондонського району Ньюгем заборонила будівництво величезної мечеті на 10 тис. прихожан, що втричі перебільшувало би кількість прихожан у Соборі Святого Павла [42]. Причиною були протести корінних жителів, зорганізованих праворадикальними партіями. Вводяться також обмеження на носіння жіночого ісламського одягу. У Франції, наприклад, з квітня 2011 р. заборонене носіння чадри [43].

У Швейцарії ще в листопаді 2009 р. громадяни країни проголосували на референдумі за заборону будівництва мінаретів на території держави [44]. Спроба мусульман німецького міста Вупперталь утворити самозвану «поліцію шаріату» та організувати, без погодження з властями, патрулювання вулиць міста викликала негативну реакцію уряду країни: «Закони шаріату на німецькій землі терпітися не будуть. Ніякої нелегальної «паралельної юстиції ми терпіти не будемо» [82].

Корінні жителі багатьох країн світу, і в першу чергу країн ЄС, які налаштовані антимігрантськи, стають активними членами радикальних партій. Ці партії завдяки антимігрантській риторичі нарощують свій політичний рейтинг. Наприклад, в Греції ще донедавна маргінальна партія «Золотий світанок» на виборах 2013 р. одержала 7% голосів [44]. У Фінляндії ультраправа партія «Справжні

фіни» користується підтримкою 20% електорату держави, в Швеції ультраправа партія «Шведські демократи» на виборах 2010 р. одержала 5,7% голосів, у Норвегії «Партія прогресу» має 41 місце із 169 в парламенті, в Данії ультраправа «Датська народна партія» вже понад 10 років входить у правлячий блок [45]. У Франції широковідомою є ультраправа партія «Національний фронт» на чолі з Маріном Ле Пен, у Великобританії – Ліга англійської оборони. Вказані організації виступають проти ісламізації своїх країн і діють, хіба-що за винятком партії «Золотий світанок», мирними методами.

II. Бунти мігрантів та дії органів державної влади щодо їх придушення. Бунти мігрантів виникають переважно в столицях та у великих містах приймаючих держав. Найбільш відомими є бунти в Парижі, Лондоні, Стокгольмі, Ер-Ріяді та Сінгапурі. Всі вони виникають, як правило, у кварталах, населених мігрантами. Нагадуємо, що масовий депортації мігрантів із Саудівської Аравії передували придушені властями бунт мігрантів-ефіопів у районі Манфух столиці держави Ер-Ріяд. В результаті бунту загинули 3 мігранти та один саудівець, 28 саудівців та 40 мігрантів були поранені, понад 560 осіб були заарештовані [46]. Мігрантами було спалено близько 100 легкових автомобілів [47]. Наприкінці 2013 р. мав місце бунт мігрантів у Сінгапурі, в результаті чого одна особа загинула, 16 були поранені та 27 заарештовані [48]. Додамо, що мігранти становлять 1,3 млн. осіб із 5,21 млн. населення Сінгапура [49].

Широковідомими були бунти мігрантів у серпні 2011 р. в Лондоні. Почавшись після загибелі в сутичці з поліцією в Лондоні чорношкірого Марка Даггана, який обгрунтовано підозрювався в торгівлі наркотиками та незаконному володінні зброєю, бунти перекинулися ще на 7 британських міст, таких як Бірмінгем, Брістоль та інші. В результаті бунтів загинули 4 особи та ще кілька десятків постраждало, включаючи 35 поліцейських, було затримано 888 учасників заворушень [50]. Бунт у Парижі (28 жовтня - 15 листопада 2005 р.) почався як реакція на загибель двох підлітків туніського та мавританського походження у трансформаторній будці, де вони переховувалися від поліції [51]. Як наслідок, тільки в одному передмісті Парижа – Кліші – було спалено 1.400 автомобілів, поранено 36 поліцейських, здійснено понад 150 підпалів магазинів [52]. Упродовж 19-29 травня 2013 р. стався бунт мігрантів у Стокгольмі. Він виник як реакція на те, що в населеному переважно мігрантами (понад 80%) районі Стокгольма – Хусбю – шведська поліція застрелила 69-річного мігранта, який погрожував її співробітникам мачете [53]. Заворушення перекинулися на ряд інших районів Стокгольма та деякі міста Швеції. До 29 травня 2013 р. заворушення вдалося придушити, було заарештовано 29 осіб [54].

Поки що правоохоронним органам приймаючих держав вдається придушувати згадувані вище бунти. Особливе занепокоєння властей викликала та обставина, що в багатьох випадках до мігрантів-бунтівників і погромників приєднувалися також корінні жителі. Це мало місце в Стокгольмі [55] та в Лондоні [56, с. 26]. Було зроблено висновок про те, що чимало жителів великих міст перестали асоціювати себе з країною, де вони живуть і працюють, хоча вони й користуються наданими нею соціальними благами, а також те, що гармонічне, мультикультурне суспільство побудувати не вдалося [56, с. 26]. А тому потрібно орієнтуватися на духовні та моральні цінності титульних націй приймаючих держав.

III Сутички, конфлікти, збройні протистояння мігрантів та корінних жителів приймаючих країн. Якщо вести мову про збройні сутички і конфлікти, то в першу чергу слід сказати про **терористичні акти**, які ворогуючі сторони використовують одна проти одної. Наприклад, в ЄС найбільш гучними були теракти, влаштовані радикальними ісламістами в Мадриді (березень 2004 р., 191 убитий та 1.824 поранених) [57] та в Лондоні (липень 2005 р., 52 вбиті та понад 700 поранених) [58]. З іншого боку – подвійний теракт у Норвегії (липень 2011 р., 76 убитих та близько 100 поранених) [59]. Терорист Андерс Брейвік заявив, що здійснений ним теракт був спрямований проти ісламізації країни. В Німеччині протягом 10 років (2001-2011 рр.) діяла терористична група, яка займалася вбивствами мігрантів. За даними, які наводить агентство Євроньюс (20.11.2011 р.), терористи вбили 9 мігрантів із Туреччини і Греції, а також одного поліцейського.

Попри всі засоби безпеки, теракти час від часу продовжуються й далі. Ось деякі з них. У травні 2013 р. два ісламських терористи вбили британського військового в місті Вуліч (Англія) [60]. У відповідь було зафіксовано 11 нападів і підпалив мечетей [61]. У Франції мусульманин Мохаммед Мера вбив 11 та 19 березня 2012 р. 7 осіб – 3 військових та 4 єврейських дітей. У перестрілці з поліцією загинув і сам [62]. У столиці Данії Копенгагені в серпні 2011 р. невідомі відкрили стрілянину по одній із мечетей, у результаті чого одна людина загинула і одна була поранена [63]. Шведський «серійний стрілець» Петер Мангс убив двох мігрантів і ще щодо чотирьох учинив замах на життя [64]. У Брюсселі на початку червня 2011 р. мусульманський терорист в Європейському музеї вбив трьох осіб [65].

Мають місце **прямі сутички і зіткнення** між мігрантами і корінними жителями. Наприклад, за офіційними даними, тільки за період 2012-2013 рр. на території Російської Федерації було зафіксовано 150 масових бійок між мігрантами та корінними жителями, багато з яких супроводжувалися люд-

ськими жертвами [66]. Масові заворушення та бійки сталися в таких містах Росії як Арзамас, Бірюльово, Пугачов і т. д. Тільки за 2014 р. на ґрунті расової ненависті в Росії було вбито 19 та поранено 97 осіб [86].

З не меншою запеклістю точиться боротьба між чорношкірими корінними жителями Південно-Африканської Республіки та чорношкірими мігрантами. У чорношкірих громадян прибутки в 5-6 разів менші, ніж у білих [67, с. 12], але більші, ніж у сусідніх країнах. 2008 р. в зіткненні корінних чорношкірих жителів ПАР із чорношкірими мігрантами загинули 84 особи [67, с. 11], а 2012 р. загинули 140 осіб і ще 250 були поранені [68].

Найвищою формою протистояння мігрантів та корінних жителів є **етнічний конфлікт**. Прикладом тут може послугувати північний схід Індії, куди тільки в 1972-2000 рр. перебалося понад 16 млн. мігрантів із сусідньої Бангладеш [69, с. 25]. Міграція йшла переважно в такі штати як Ассам, Тріпура та Маніпур. У результаті корінне населення почало становити меншість порівняно з прийшлими мігрантами, що стало причиною кривавого етнічного протистояння. Так, 1983 р. в етнічному конфлікті в Ассамі загинули 6 тис. осіб [70, с. 24], а в етнічному конфлікті в Тріपुरі (1979-1980 рр.) загинули до 2,5 тис. осіб та ще 250 тис. стали біженцями [70, с. 27].

Отже, як впливає з наведених вище прикладів, завезення великої кількості мігрантів, окрім великої матеріальної вигоди, має ще й суттєвий недолік: різко зростає загроза безпеці приймаючої держави.

Але попри все приймаючі країни, особливо це стосується країн ЄС, не можуть обійтися без мігрантів. І не тільки через економічні причини, але й через демографічні. Причиною цього є низька народжуваність. Наприклад, за 2013 р. у країнах Євросоюзу 0,2 млн. приросту населення було досягнуто за рахунок народжуваності, зате 0,9 млн. приросту забезпечили мігранти [71]. Це можна проілюструвати на прикладі Німеччини. 2011 р. там народилося 663 тис. дітей, а померли 852 осіб, у результаті чого природній приріст виявився негативним: мінус 189 тис. осіб [72]. Але за цей же час до Німеччини на ПМЖ в'їхали 958 тис. осіб, тимчасом як виїхали – 697 тис. Отже, міграційний приріст становив 279 тис. осіб [72]. Таким чином, за рахунок міграційного приросту загальна чисельність населення Німеччини за 2011 р. в цілому зросла на 90 тис. осіб.

Але завіз мігрантів, як було показано нами вище, призводить до зменшення питомої ваги титульної нації і різного роду кризових явищ. Тому в промислово розвинених країнах вдаються до різного роду заходів, які окреслимо нижче.

1. Ротація мігрантів. Проробивши у приймаючій країні певний час, мігранти не залишаються

в ній, а повертаються додому, до сім'ї.

2. Надання переваги при поселенні на ПМЖ етнічно близьким мігрантам. Наприклад, у Велику Британію, до кінця 2011 р. на ПМЖ перебралося понад 0,5 млн. поляків [73]. При цьому, на думку англійських урядників, асиміляційний потенціал поляків з англійською нацією є набагато вищим, аніж у болгар чи румунів [74], не кажучи вже про індійців чи пакистанців.

3. Завіз до приймаючої країни мігрантів-співвітчизників. Цей захід вважається найбільш перспективним, оскільки частка титульної нації не знижується, демографічний баланс – дотримується. У багатьох країнах діють програми з репатріації співвітчизників: в Ізраїлі («Алія»), Вірменії («Єркір»), Казахстані («Нурли Кош»), Польщі («Карта поляка»), Росії («Соотечественники») і т. д. Претендувати на працевлаштування і переселення можуть тільки ті, хто спроможний документально підтвердити свою належність до коренів відповідної нації [76, с. 7]. Наприклад, в Ізраїль тільки з колишнього СРСР емігрували 1,2-1,3 млн. осіб [76, с. 55].

До Німеччини впродовж 1950-2006 рр. переселилися 2.334.334 російських німців і членів їхніх сімей [77], а всього з колишнього СРСР – понад 4 млн. осіб, причому в Баварії вони становили одну шосту всього населення [78]. До Фінляндії у 2000-2012 рр. приїхали на ПМЖ 476 тис. осіб, з них 183 тис. становили фіни або особи з фінським корінням [79]. Саме в цьому контексті слід тлумачити одержання угорського громадянства за спрощеною системою. На кінець березня 2013 р. угорське громадянство дістали: 125.575 осіб із Румунії, 39.383 – із Сербії, 8.783 – з України й т. д., а всього – 185.204 осіб [80]. Принагідно зауважимо: починаючи з 2004 р. й до середини березня 2013 р. статус закордонного українця дістали 6.913 осіб із 54 країн світу [81]. Найбільш чисельними виявилися групи з Латвії та Молдови [81].

Висновки. Проблема зовнішніх міграцій, взаємодія мігрантів з органами державної влади та корінним населенням приймаючих держав є дуже непростю. Але вона є актуальною і потребує правильного та гармонійного вирішення.

1. Щербакова Е. Доля международных мигрантов в населении развитых стран возросла до 10,8 %... / Е. Щербакова // Демоскоп Weekly. – 2013 – № 576-580. – 16-31 декабря.
2. Страны-лидеры по количеству мигрантов (2013 г.). Удельный вес мигрантов в общем населении этих стран. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kanaev55.livejournal.com/312619.html>.
3. Китай отменяет политику «одна семья – один ребенок» // ББС. – 28.12.2013.
4. Зотов Г. 520 рублей за голову «дьявола» / Г. Зотов // Аргументы и факты в Украине. – 2013. – № 44. – С. 11.
5. Международная миграция 2013 (30.12.2013). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://voprosik.net/mezhdunarodnaya-migraciya-2013>.
6. Долгов Б. В. Арабо-мусульманская диаспора во Франции: особенности исламской идентификации / Б. В. Долгов // Восток. – 2010. – № 6. – С. 57-69.
7. Греческий министр позавидовал шведам. (7.02.2014). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rg-rb.de/index.php?option=com_rg&task=item&id=13358&Itemid=13.
8. Демография в Швеции. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://SVSpb.net/sverige/graphic.php?g=demografija>.
9. Эхо планеты. – 2007. – № 33. – С. 4.
10. Фирсова С. Сколько в ЕС иммигрантов? / С. Фирсова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.allegora.ru/>.
11. За последние 10 лет население Англии и Уэльса выросло на 7% // Демоскоп Weekly. – 2012 – № 535-536. – 10-31 декабря.
12. Самсонов А. Шотландия на пути к независимости. (29.11.2013) / А. Самсонов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://topwar.ru/36619>.
13. Жваташвили А. Ш. Андеркласс на Западе: дискуссии и реальности / А. Ш. Жваташвили // Общественные науки и современность. – 2008 – № 3. – С. 102-110.
14. Бідність в Єврозоні: Німеччина в одній торбині з Грецією // Європ'юос. – 12.12.2012.
15. Долгунов Б. В. Как мигранты строят новую ФРГ / Б. В. Долгунов // Эхо планеты – 2013. – № 32. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ekhoplanet.ru/society_1956_21396.
16. 20 причин против «Пора валить из этой страны». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pora-valit.livejournal.com/662920.html>.
17. В 2013 году экономика Италии не выберется из рецессии // Эхо планеты – 2013. – № 6. – С. 5.
18. Италия і «невидимки» // Європ'юос. – 15.02.2013.
19. Итальянские фермеры эксплуатируют африканцев // ББС. – 28.03.2014.
20. Голландс С. Тени в раю / С. Голландс // Аргументы и факты в Украине. – 2011. – № 46. – С. 8-9.
21. Власти Саудовской Аравии депортировали 370 тыс. нелегалов за пять месяцев. (20.03.2014) // Демоскоп Weekly. – 2014. – № 591-592. – 14 марта-6 апреля.

22. Саудівська Аравія депортує мільйони нелегалів // Євроньюс. – 14.11.2013.
23. Саудовские власти задержали 30 тысяч мигрантов // ББС. – 7.11.2013.
24. В Саудовской Аравии прошла «охота» на мигрантов. (10.01.2014). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://islam-today.ru/islam_v_mire/bliznij-vostok/.
25. Судьба нелегальных мигрантов в разных странах. (27.10.2013). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echo.msk.ru/blog/roadmap/1186032-echo/>.
26. По официальным данным в России находятся 500 беженцев из Афганистана. (24.10.2001). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.1tv.ru/news/social/108544>.
27. Евросоюз пытается прекратить лотерею с получением убежища. (19.02.2013). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gpk.gov.by/press-center/international-news/16147/>.
28. Голландские правые требуют решения «марокканской проблемы». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.right-world.net/news/3037>.
29. Каждый пятый в Германии – иностранец. Проблема с «понаехавшими». (5.08.2012). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maxpark.com/community/2773/content/1442194>.
30. Горюхин А. Чем меньше мигрантов, тем лучше / А. Горюхин // Вся Европа. – № 1 (62), 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.alleurora.ru>.
31. Ханцевич О. Франция распрощалась с паранджой / О. Ханцевич // Независимая газета. – 11.04.2011.
32. Почему «отличилась» именно Норвегия? // Аргументы и факты в Украине. – 2011. – № 31. – С. 10.
33. Лайус Дж. Секулярный век? Европа: сердце христианства перед лицом секуляризации и исламизации / Дж. Лайус, А. Шпенюв // Демоскоп Weekly. – 2012 – № 501-502. – 5-18 марта.
34. Беженцы издеваются над Францией. (27.12.2011). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://repin.info/national/>.
35. Тузов К. К. Мусульмане Европы: настоящее и будущее / К. К. Тузов // Восток. – 2010. – № 4. – С. 102-112.
36. Европейцы в Исламском государстве // Євроньюс. – 21.08.2014.
37. Большинство мусульман в Европе считает религиозные правила важнее законов // Демоскоп Weekly. – 2013 – № 579-580. – 16-31 декабря.
38. Рашидов С. Почему в Европе возненавидели мусульман? / С. Рашидов. (9.08.2011). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.paruskg.info/2011/08/09/47842>.
39. Исламисты патрулируют Лондон // Эхо планеты. – 2013. – № 4. – С. 19.
40. У Дании чуть не украли Рождество // Эхо планеты. – 2012. – № 47. – С. 28.
41. Марин Ле Пен грозит суд за расистские высказывания // Євроньюс. – 2.06.2013.
42. В Лондоне запретили строить гигантскую мечеть. (7.12.2012). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.business-politica.net/england-news.php&id_news=186007.
43. В пригороде Парижа продолжают беспорядки из-за чадры // ББС. – 27.07.2013.
44. Запрет на строительство минаретов в Швейцарии // Материал из Википедии. – свободной энциклопедии.
45. Бадаева А. Праворадикальные партии и иммиграция в странах Скандинавии / А. Бадаева // Демоскоп Weekly. – 2013 – № 457-458. – 18-31 марта.
46. Саудовская Аравия: Бунты и высылки рабочих-мигрантов. (10.11.2013). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aitrus.info/node/3399>.
47. Тысячи мигрантов Саудовской Аравии устроили кровавый бунт в столице. (10.11.2013). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ntv.ru/novosti/720478/rambler>.
48. Трудовые мигранты спровоцировали беспорядки в Сингапуре. (9.12.2013). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newizv.ru/lenta/2013-12-09/193865>.
49. Население Сингапура // Материал из Википедии – свободной энциклопедии.
50. Беспорядки в Англии в августе 2011 года // Материал из Википедии – свободной энциклопедии.
51. Массовые беспорядки во Франции // Материал из Википедии – свободной энциклопедии.
52. Новохатский С. Самоуничтожение: Запад и мигранты. (24.10.2010). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forumelan.-kazak.ru/t346-topic>.
53. Пригороды Стокгольма охватили иммигрантские бунты // ББС. – 22.05.2013.
54. Массовые беспорядки в Швеции 2013 года // Материал из Википедии – свободной энциклопедии.
55. Бунты в Стокгольме: за ночь сгорело 40 автомобилей // ББС. – 23.05.2013.
56. Карпов А. Британский мультикультурализм: мина замедленного действия / А. Карпов // Азия и Африка сегодня. – 2012. – № 5. – С. 26-32.
57. Эхо планеты. – 2007. – № 9. – С. 16.
58. Факты. – 2005. – 27 октября. – С. 3.
59. Аргументы и факты в Украине. – 2011. – № 30. – С. 8.
60. Убийство в Вуличе вызвало волку антиисламских настроений // ББС. – 25.05.2013.
61. Националисты Англии мстят мусульманам за убийство Ли Ригби. (06.06.2013). [Електронний ресурс]. –

- Режим доступу: <http://www.dal.by/news/79/06-06-13-4/>.
62. Год со дня трагедии в Тулузе: вопросов больше, чем ответов // Єврньоюс. – 17.03.2013.
 63. В столице Дании неизвестные открыли стрельбу по людям у одной из мечетей. (30.08.2011). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.business-politica.net/daniya-news.php?id_news=117042.
 64. Шведський «серійний стрілець» отримав довічний термін // Єврньоюс. – 23.11.2012.
 65. Арестован подозреваемый в убийстве в Брюсселе // ББС. – 1.06.2014.
 66. ФМС насчитала 3,6 миллиона нелегальных мигрантов // Демоскоп Weekly. – 2013 – № 579-580. – 16-31 декабря.
 67. Нечаев А. Африканцы против африканцев / А. Нечаев // Эхо планеты. – 2013. – № 28. – С. 11-12.
 68. Somali refugees plea for protection. (7.06.2013). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.news24.com/SouthAfrica/News/>.
 69. Лихачев К. А. Непокойный Ассам / К. А. Лихачев // Азия и Африка сегодня. – 2012. – № 10. – С. 25-30.
 70. Яковлев А. Ю. Национализм не сдаётся / А. Ю. Яковлев // Азия и Африка сегодня. – 2011. – № 2. – С. 22-28.
 71. Прирост населения Евросоюза в 2013 году в основном обеспечили мигранты // Демоскоп Weekly. – 2013. – № 575-576. – 18 ноября - 1 декабря.
 72. Впервые. Численность население Германии растёт. (26.07.2012). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://triumfy.ru/?p=23360>.
 73. Польский язык стал вторым в Англии и Уэльсе // ББС. – 31.01.2013.
 74. В Британии продолжает набирать обороты дискуссия вокруг миграции. (2.02. 2013). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.business-politica.net/england_news/php?id_news=192665.
 75. Муджири Е. На чужой каравай / Е. Муджири // Аргументы и факты в Украине. – 2012. – № 44. – С. 6-7.
 76. Недува А. А. Ностальгия с социальной точки зрения / А. А. Недува // Азия и Африка сегодня. – 2013. – № 1. – С. 55-57.
 77. Российские немцы // Материал из Википедии. – Свободной энциклопедии.
 78. Аргументы и факты в Украине. – 2007. – № 5. – С. 32.
 79. Богданов Е. Финский эксперт: пора отказаться от мифов об иммиграции / Е. Богданов. (13.09.2013). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fontanka.fi/articles/11599/>.
 80. Майже 9 тис. українців дістали громадянство Угорщини за останні два роки. (26.03.2013). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mukachevo.net/UA/News/view/71803>.
 81. Статус заграничного українця з 2004 года получили 6.913 человек... // Демоскоп Weekly. – 2013 – № 545-546. – 4-17 марта.
 82. Исламисты устроили дерзкую провокацию в германском Вуппертале // Независимая газета. – 6.09.2014.
 83. Щербакова В. Бархатный сезон для нелегалов / В. Щербакова // Эхо планеты. – 2013. – № 36. – С. 12-13.
 84. Пинюгина Е. Исламизация Великобритании: социально-экономические последствия / Е. Пинюгина. (5.10.2014). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://topwar.ru/59574>.
 85. Джихадисты из Европы: как бороться с угрозой? // Єврньоюс. – 8.10.2014.
 86. За рік в Росії на ґрунті расизму вбили 19 людей // Українська правда. – 1.12.2014.

РЕЗЮМЕ

ГЛОБАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА НАЧАЛА XXI ВЕКА (НА ПРИМЕРЕ БЕЖЕНЦЕВ, ВЫНУЖДЕННЫХ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ И НЕЛЕГАЛЬНЫХ МИГРАНТОВ)

Лавер А. Г. (Ужгород)

В статье изучаются вопросы динамики численности беженцев, вынужденных переселенцев и нелегальных мигрантов на протяжении XX - начала XXI веков. Рассматривается динамика их численности по континентам земного шара и по отдельным странам.

Ключевые слова: беженцы, вынужденные переселенцы, мигранты, динамика численности.

SUMMARY

GLOBAL PROBLEMS OF MANKIND AT THE BEGINNING OF THE 21th CENTURY (USING THE CASES OF REFUGEES, DISPLACED PERSONS AND ILLEGAL MIGRANTS)

O. Laver (Uzhhorod)

In this paper we study the dynamics of the number of refugees, internally displaced persons and illegal migrants over the XX - beginning XXI centuries. The dynamics of their population over the continents of the globe and for

individual countries is under investigation.

Keywords: refugees, internally displaced persons, migrants, population dynamics.

ЕТНОГРАФІЯ

УДК 392(161)(477.88) «19»

ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ, ПОВ'ЯЗАНІ З НАРОДЖЕННЯМ ДИТИНИ, В СЕЛАХ ПОНИЗЗЯ Р. УЖ (XIX - ПЕРША ПОЛОВИНА XX СТОЛІТЬ)

Коцан В. В. (Ужгород)

Статтю присвячено звичаям та обрядам, пов'язаним із народженням дитини, що побутували в селах пониззя р. Уж у XIX - першій половині XX століть. На основі польових етнографічних матеріалів і літературних джерел, фондової збірки Закарпатського музею народної архітектури і побуту проаналізовано основні обрядові магичні дії, пов'язані із народженням дитини та першими роками її життя. Автор детально описує заборони для вагітної жінки, пологи, першу купіль, обряд церковного хрещення, дитячий одяг, коліски.

Ключові слова: звичаї, обряди, народження дитини, перша купіль, хрещення, коліскові пісні, дозвілля молоді.

Постановка проблеми. Вивчення традиційно-побутової культури населення певних регіонів та її побутування в локальному різноманітті належить до пріоритетних напрямів сучасної етнологічної науки. Адже традиційна культура в її конкретному наповненні завжди регіонально локальна. Карпатський регіон щодо цього становить безумовний інтерес, оскільки традиційна культура місцевих українців вирізняється регіональною специфікою та варіативністю навіть у межах невеликих територій. Свою специфіку та варіативність мала і традиційна народна культура сіл пониззя річки Уж. В етнографічному плані вони належать до локально-територіальної групи ужгородсько-середнянських долин, які займають простір між річками Старою та Ужем [32, с. 23].

Сімейне життя українців традиційно супроводжувалося різноманітними обрядами та ритуалами, які в образно-символічній формі відзначали певні етапи життя людини та найважливіші стадії розвитку родини в її життєвому циклі: народження дитини, її повноліття, утворення сім'ї, сімейні ювілеї, смерть когось із членів сім'ї. У циклі сімейної обрядовості переплелися дії, символи, словесні формули та атрибути, виникнення яких належить до різних історичних періодів з притаманними кожному з них нормами і поглядами. Біля витоків свого формування сімейні обряди і ритуали тісно стикалися з магичними заходами, котрі мали забезпечити сім'ї та окремій людині щастя, багатство та плодючість, захистити їх від злих сил. Із розвитком раціональних знань магичні обряди поступово втрачали свій первісний зміст, все більше набуваючи розважального характеру. Так формувалася багатшаровий і багатофункціональний обрядовий комплекс. Таким загалом він залишається і тепер, хоча й зазнав значних трансформацій та спрощень.

У циклі сімейно-побутової та громадської

обрядовості Закарпаття одне з провідних місць займало народження дитини. Знаменуючи початок людського життя, воно своїми коренями сягає глибокої давнини і практично пов'язане з досвідом людини, життєвими вимогами й потребами. Народження дитини – нового члена сім'ї – супроводжувалося обрядами і звичаями, зумовленими турботою про сім'ю, про новонародженого.

Вагітну жінку («жону») в селах пониззя р. Уж називали «тяжка», «тяжиста» (Оноківці, Невицьке), «груба», «беременна» (Баранинці). Коли жінка дізнавалася про те, що вагітна, то вона й усі люди в селі вважали це «Божим даром».

В українців Закарпаття збереглися вірування про утаємничений зв'язок між ще ненародженою дитиною та вчинками вагітної жінки. Існували заборони, покликані захистити дитину від вроджених і розумових вад та певних рис характеру. Тому в родині для забезпечення здорового спадкоємця пильно стежили, щоб майбутня мати дотримувалася усіх звичаїв і правил поведінки. Традиційно всі допологові звичаї, вірування й заборони повинні були сприяти нормальному перебігу вагітності та забезпечити народження фізично здорової і розумово розвиненої дитини.

В народі вагітній заміжній жінці бажали добра, і щоб дитина народилася здоровою. Але якщо жінка не була заміжною і при цьому чекала дитину, її зневажали. Їй та її дитині не бажали добра. Нерідко батьки виганяли з хати таку жінку [6]. У с. Оноківці траплялися випадки, коли хлопець, від якого завагітніла незаміжня дівчина, повинен був заплатити їй гроші, купити корову або оженитися («побратися») [4].

У сім'ї до вагітної жінки ставилися добре. Всі рідні, близькі чекали на появу немовляти. Вагітну жінку дуже берегли, не давали їй робити важку роботу. Вона повинна була лише відпочивати, щоб немовля з'явилося («уйшло на світ Божий») міцним

і здоровим. У зв'язку з цим багато справ брали на себе чоловік і діти. Вагітній жінці заборонялося шити на свята та Святу неділю (Трійцю), щоб «не зашити» дитині очі. В с. Баранинці вагітну жінку ніхто не мав права образити, сміятися з неї, під час Божої служби в церкві старші жінки поступались їй місцем, ставилися до неї з повагою, адже вона була продовжувачкою роду [7].

В селах Баранинці та Дравці Ужгородського району вагітній не можна було («не слобудно») дивитися («позирати») на вогонь, оскільки з дитиною може щось статися, вона візьме на себе весь негатив. Якщо вагітна («груба») жінка все ж подивилася на вогонь, то їй не можна було торкатися («хапатися») руками свого тіла, оскільки в тих місцях, де торкнулася, буде волохатою. Вагітній заборонялося («не валовшно било») дивитися на мертвого. Якщо ж потрібно було йти на похорон, то вагітна пов'язувала собі на мизинець червону нитку, «оби дитина була лем красна, а не бліда як мрець». Вагітній не можна було красти, лише просити, оскільки вірили, що дитина буде злодієм. Про вагітність намагалися якнайдовше не розповідати. Не можна було зустрічатися з негарними («непарадними») людьми, «бо всьо могло сказатись на дитині» [8].

Вагітну жінку намагалися вберегти від нервування, переляку, сварки, заздрісних очей.

Ходячи вагітною, жінка нікому про це не говорила і приховувала час народження, оскільки вірила: якщо багато людей буде знати, то за кожного потрібно буде відмучитись під час пологів. У селах Перечинського та Ужгородського районів вагітні жінки вдягалися так, щоб якнайдовше приховати свій стан. Після народження жінки жартома співали про це:

*Нигда я тото не вірила,
Чтоби любост пошкодила,
А тепер ми самуй шкодить,
Бо ня сукня не обходить*

[22, с. 254; 26, с. 92].

Народження дитини («народини») – велика і важлива подія для родини. До її наближення «домашні» належно готувалися. У більшості досліджуваних сіл для породіллі виділяли окреме ліжко, яке могли огородити великим простирадлом («веретою»). Робили це для того, аби не докучати вагітній, не бачити її мук і страждань при пологах. Крім того, готували колицку, «пеленки» та інший повивальний матеріал, необхідний при пологах [13].

Пологи проходили вдома, за домашніх умов. Головну роль тут відігравала бабка-повивальниця («воланська баба»). У селах їх було по декілька. Вони приймали пологи в усіх жінок села й були шанованими серед односельчан. Коли йшли за повивальницею, то намагалися ні з ким не зустрічатися й не розмовляти, оскільки тоді, за народними віруваннями, у породіллі могли бути важкі пологи

чи виникнути якісь ускладнення після народження дитини. Сама ж бабка, коли йшла до породіллі, всю дорогу молилася й ні з ким не розмовляла.

Звичаї при пологах характеризувалися багатьма магічними діями, запобіжними заходами, покликаними забезпечити здоров'я і силу породіллі й дитини. Повивальна бабка просила всіх домашніх і сторонніх покинути приміщення. Залишалися тільки рідна або хресна мама («маточка») породіллі. Серед народних оберегів провідне місце належало предметам із заліза. За народними уявленнями вони могли відлякувати все зле й нечисте. У селах Ужгородського району, щоб нечиста сила не шкодила «грубій жоні», у ліжку клали серп або сокиру. Такі обереги потім клали й в колицку новонародженої дитини. Магічною силою наділявся часник, який теж клали в ліжко породіллі. Бабка-повивальниця розплітала коси породіллі, волосся мало бути розпущене [13; 19, с. 24].

Одним із головних обов'язків баби-повитухи було перев'язування пуповини дитини. Зав'язуючи пуповину, баба промовляла: «Пуп зав'язую, ум розв'язую». Важливим було, на якому предметі відсікти пуп новонародженій дитині, щоб її майбутні заняття відповідали певному розподілу робіт між статями. Дівчині відсікали на гребені, щоб прядла, а хлопчиків – на сокирі, щоб був господарем.

Під час пологів домашні, стоячи за дверима, молилися, просячи Божу Матір (захисницю материнства і родинності): «Богородице, Діво, сотвори диво! Дай оби родила щасливо!». Всі молилися й чекали, коли почується дитячий плач. Почувши його і дізнавшись про стать немовляти, всі полегшено зітхали: «Слава Богу!». В с. Ярочок усім, хто вперше побачив немовля, належало поплювати і примовити: «Тьфу, тьфу, тьфу, нівроку, оби не вректи (не зурочити)!» [14]. У с. Баранинці вірили, що «як дитина вродиться зрана, то буде май шустра, а як ночув, то – май лінива» [9].

У трагічних випадках, коли дитина народжувалася мертвою, її ховали на цвинтарі без «обпроводу». Мати потім протягом семи років кропила могилу своєї дитини свяченою водою. Коли ж пологи були дочасними і визначити стать дитини було неможливим, казали: «Будь ти хлопець, будь Іваном, кідь ти дівка – будь Марійков!». За повір'ям, назвати таку дитину ім'ям було необхідно, інакше потім вона блукала би світом, шукаючи своє ім'я.

В родині немовляти іншим дітям жартома пояснювали: «То бузьок Вам братика (сестричку) приніс» або «То нянько з мамков Вам братика (сестричку) в капусті знайшли». Малеча найвно вірила, а старші посміхалися про себе: «Ха-ха, черво росло, а дитину бузьок приніс!» [13].

Породіллі, після того як вона розродилася, не давали пити воду просто з відра, її потрібно було обов'язково кип'ятити. Так робили, аби жінка швид-

ше «виздоровіла» і набралася життєвих сил. Щасливий батько пригощав присутніх чаркою винця чи горілки.

Вагомим ритуалом після народження дитини була перша купіль. Вона супроводжувалася певними діями і словесними формулами, в яких зберігся відгомін давніх вірувань у магічну силу води, слова і першого (ініціального) зіткнення дитини з різними життєво необхідними предметами. Перша купіль розглядалася не тільки як очищення, але й як охорона дитини від злих духів. Уперше дитину купали відразу після народження в дерев'яному кориті теплою водою. На низ клали шматок тканини. До першої купелі додавали меду чи цукру, щоб життя дитини було солодким, гроші – щоб дитина була багатою. У с. Яроч Ужгородського району до першої купелі дитини додавали різне зілля, щоб дитя було здорове, гусяче пір'я і трохи молока – щоб життя дитини було легким і білим, додавали щось червоного – щоб придало тілу дитини рум'янець, меду – щоб хлопці дівчат (і навпаки) любили, коли виростуть. Купали дитину два рази – вранці та ввечері. Після вечірньої купелі воду ніколи не виносили. Її залишали до ранку, «бо сон піде вон». У с. Ворочеве Перечинського району до дівочої купелі додавали барвінок з весільного вінка мами. Після купання вінок клали на голову дівчині, а потім він зберігався аж до весілля новонародженої дівчинки. Після купання дитину обсушували біля печі, оскільки вірили, що цим прилучать її до домашнього вогнища, хати, сім'ї. Коли хтось заходив до хати під час першої купелі, повинен був кинути якусь монету. Аби дитина була не ледача, купали її в прохолодній воді, одночасно загартовуючи. Воду від першої купелі слід було вилити вранці в якийсь кут, куди ніхто не заходив [8; 14; 26, с. 95].

В Україні повсюдно побутували звичаї вшанування матері та новонародженого. В селах Галоч, Ботфалва, Сторожниця, Минай Ужгородського району через два-три тижні після народження дитини приходили родичі й сусіди, але тільки жінки, чоловікам не можна було («не гія») приходити. Таке відвідування називалося «видвідки». Жінки приносили різні подарунки: калачі, мед, яйця, полотно для пелюшок («пеленок»). Щодо «видвідок», існували свої вірування й забобони. Гості мали триматися на відстані від немовляти, не хвалити його, не дозволялося заходити до хати жінкам у певному фізіологічному стані (під час «критичних днів»). Жінок-відвідувачок обов'язково пригощали горілкою та медом [6; 19, с. 28].

Однією з важливих подій у соціалізації маленької дитини був обряд церковного хрещення. Йому передували вибір хрещених батьків (нанашка й нанашки; батичка й маточки) – кумів. Хрестили дитину, зазвичай, у двотижневому віці. Хресні, зазвичай, були одні для всіх дітей. Бути хресними

батьками – не тільки честь, але й велика відповідальність «перед Богом і людьми». Адже хресні відповідали за виховання дитини нарівні з рідними батьками. Хресного та хресну вибирали із кола родичів або близьких друзів. Відмовитися від хрещеника або хрещениці вважалося за великий гріх. Якщо народилася дитина без батька («безбатченко», «копиля»), то у хресні батьки часто напрошувалися багаті господарі («газди»), оскільки існувало повір'я: «Тим, хто є батичком чи маточкою копиляти, буде добре вестися газдівство» [12].

За народною традицією ім'я дитині давали в залежності від релігійного свята, найближче до якого вона народилася. Якщо перед новим роком, то давали ім'я Василь. У селах Баранинці, Дравці обов'язковим іменем для першої дитини хлопчика було ім'я діда, а для дівчини – ім'я бабусі [10].

У селах Дравці, Баранинці близькі родичі та хресні батьки несли на хрестини хліб, яйця, курку та інші продукти. На хрестини обов'язково запрошували бабу, яка приймала пологи. Кум ішов на хрестини із хлібом, а кума – зі шматком полотна («крижмою»). На ньому тримали дитину під час хрещення в церкві.

Несучи дитину хрестити, не можна було роздивлятися по сторонам, щоб не передати дитині неухважність. Коли заходили до церкви, то, переступивши поріг, зупинялися – «одрікали дитину від злих духів». Відтак ішли до священника, який чекав на них. Хресна мама приносила на хрестини шматок білого полотна, який клали дитині під голову при хрещенні. Потім із цього полотна робили пелюшки («пеленки»). Під час хрещення «батичко» тримав дитину за голівку, а «маточка» – за ніжки. Хресні батьки дитини, повернувшись із церкви, ставали вже кумом і кумою для батьків дитини. Кажали: «Дитину похрестили, а самі ся покумили!». Заходячи до хати, на порозі промовляли: «Забрались ме жидовча, принеслись ме християнинча» [5].

Після хрещення в церкві в хаті новонародженої дитини справляли хрестини, на яких важливе значення мала родинна трапеза. На гостині («крестинах») найперше молилися, віддавали хвалу Богу й дитині, за котру прийшли гоститися. В першу чергу всім давали випити. За народно-звичасвою традицією в с. Яроч Ужгородського району першу чарку, після повернення із церкви, наливав хресний батько (кум) рідному батькові дитині (кумові): «Оби сь доказав, шо чисту паленку, а не якусь отрову на стул кладеш». Другу чарку подавав матері дитині (кумі) в ліжко. Вона випивала або виливала собі в пазуху – «оби молоко прибувало». Після цього хресний батько подавав чарку іншим: хресній мамі, бабі-повивальниці, не забував і про себе та інших родичів [14]. Після цього гостям давали їсти. На хрестинах співали різні пісні («співанок»):

*У нашого кума солодка гостина,
Солодка, солодка, ше солодиша уд меду,*

*А я свого кума до себе заведу.
Не було, не буде у кума гостина,
Покля ся не найшла маленька дитина.
Та, куме, кумочку, пийме палиночку,
Пийме ї до рана, бо нам дарована.
Пилася би палиночка з рана,
А коло вечора вінко із погара*

[29, с. 236].

На хрестинах дитині дарували гроші, які скидали в тарілку. При цьому співали:

*Бодай родинка добрі ся мала,
Же дитинку даровала,
А хто мене даровав,
Та би ся здогадавав.
Гості, наші гості,
Ци ви наші гості,
Не їли, не пили,
Шо ви в нашої хижі
Голос не впустили.*

Традиційно до народження дитині не шили й не готували одягу, оскільки це вважалося поганою прикметою. Одразу після народження дитину огортали в батьківську чи материнську сорочку. Пелюшки також готували лише зі старого, поношеного батьківського одягу. Серед перших речей немовляти найважливішою була дарована під час хрещення «крижма» – шматок домотканого полотна. Пізніше з крижми могли пошити сорочку, яку дитина обов'язково повинна була зносити.

Мінімальна кількість елементів одягу немовляти в перші дні після народження, невиділеність рук, ніг, голови у сповитому стані передають ідею нульової функціональності. Такий одяг символізував немовля як недієздатну, нерухливу особу. Хлопчиків і дівчат сповивали однаково [27, с. 146-147].

У с. Баранинці до пелюшок («парнюшок») замотували шматочок свяченої паски [9]. Сповивали дитину щонайменше до шести тижнів, однак цей період міг тривати й довше. Важливим етапом у житті дитини було опанування навички сидіти. З цього часу дитину починали розгортати. З піврічного віку їй починали шити сорочки як простого, так і складного крою. Зазвичай і дівчатам, і хлопцям шили довгу сорочку з домотканого полотна. В таких сорочках діти ходили босими. Лише зрідка серед долинян Закарпаття дитячі сорочки підперезували поясами [20, с. 487; 27, с. 147].

Годувати дитя починали, як правило, з правої груді, оскільки вірили, що буде «правак». До року «сокотили» волосся, «нич не стригли», а вперше стригли у рік, замотували у ряндочку і зберігали у ладі (скрині). Інколи, коли дитя впісувалося, то тим волоссям обкурювали постільку. Коли волосся було великим, то частину могли закопати під фруктове дерево, вірили при тому, що деревце вродить солодкі яблучка [21, с. 76].

Як і повсюдно на Закарпатті, так і в селах

пониззя р. Уж, багатством форм відзначалися меблі для снання дітей. Найдавнішими були підвісні колиски («гойдачки», «гомбачки»), які кріпилися до стелі над ліжком курних та напівкурних хат. У даному випадку народ керувався передусім принципом раціонального використання житлових просторів та принципом зручності при колисанні дитини. Коли дитина вночі плакала, то мати за допомогою шнурка, прив'язаного до колиски, могла приколисати її, не встаючи з ліжка. Підвісні колиски виготовляли напівкруглої або трапецієподібної форми з дощочок та планок, виплітали з ліщинового і вербового пруття або видовбували із суцільного шматка дерева. За колиску часто використовували домоткане простирадло, яке підвішували до стелі. Починаючи з 20-х рр. ХХ ст. у побут селян увійшли стоячі колиски. Найпростішою їх формою були полотняні колиски, прив'язані за допомогою шлейок («фрумбій») до двох пар схрещених та з'єднаних горизонтальною палицею «патикових» ніг. Але в інтер'єрі хат такі колиски використовували рідко. Служили вони передусім у період літніх польових робіт, тому й називаються «польовими колисками» [17; 25, с. 115].

Побутували й стоячі колиски («більчуви») двох конструкцій – на дугоподібних рухомих ніжках і на нерухомих підставках. В останньому випадку підвішена колиска трималася на нерухомих ніжках. Ці колиски зазвичай ставили біля ліжка. Іноді більця розписували. Найчастіше на них наносилися зображення популярних у народі квітів і птахів.

Наприкінці 30-х рр. ХХ ст. у селах пониззя р. Уж поширилися дитячі колиски («гомбачки»), які виготовлялися з очищеного від кори вербового пруття («лози»). Основу плоского овального дна становили довга вузька дерев'яна планочка, розміщена посередині, а також 15 товстих вербових прутів, обплетених вузькою лозою. Стінки такої колиски формують вертикально розміщені лозини. Відстань між ними становить 3-4 см. Вони щільно обплетені вербовим пруттям. Місце з'єднання дна зі стінками та верхні краї стінок декоровані плетеним віночком, а посередині стінок наявні поперечні смуги із товстіших лозинок. До дна колиски кріпили дугоподібні дерев'яні ніжки [18].

Дитячі колиски накривали довгими рушниками («гайтками», «загортачками»). Такі рушники збереглися в українських селах Перечинщини та Ужгородщини. Гайтки здавна побутували у місцевого населення для перенесення немовлят. Мати, закидаючи гайтку через плече, одним кінцем обгортала дитину, а другим міцно закріплювала гайтку спереду, що дозволяло за необхідності звільнити руку. За формою гайтки нагадують рушники, тільки значно довші за них. У будні дитину загортали у звичайну пілку полотна, а на свята – в оздоблену перебірним тканням гайтку. За характером декору святкові гайтки тканим перебором споріднені з руш-

никами та скатертями. Під час роботи по господарству простіше було примотувати дітей до себе фартухом [13; 14; 24; 25, с. 116; 28, с. 104; 30, с. 115-116].

Щодо візочків, то вони на Закарпатті почали з'являтися на початку ХХ ст., а популярності набули в період 20-40-х рр. Основа та колеса перших закарпатських візочків були зроблені з дерева, а сама люлька – з лози. Взимку ж дітей часто возили закутаними на санчатах [24].

Важливе значення для фізичного й духовного зростання дитини мали колискові пісні, пестощі, забавлянки, ігри. Колискові дітям співали з перших днів від народження. Колискові пісні сприяли розвиткові музичних здібностей дитини. Цілу низку колискових пісень із різних районів Закарпаття, зокрема й з Ужгородщини, зібрано відомим українським літературознавцем Степаном Пойдою у збірнику «Колишу тя, не лишу тя...». Наведемо декілька прикладів.

Пісня, записана в с. Великі Лази:

*Колишу тя, колишу
Заспи, сину, заспи,
Великий вурости,
Великий, як я, Білий, як лілія.
Колишу тя, колишу тя,
Доки не вснеш, не лишу тя,
Прикладу тя дробним піском,
Сама пуйду темним ліском.
Колишу тя, колишу тя,
Доки не вснеш, не лишу тя,
Прикладу тя темним гайом
Сама пуйду із шугайом [31, с. 36].*

Пісня, записана в с. Руські Комарівці:

*Гайчу міні, гайчу,
Не є дома мамчу,
Мамця пушла в поле,
Лем ти спи, соколе.
Гайчу, дітя, гаю,
Пуйдеме до раю.
Будеш, дітя, спати.
Буду й я дрімати [31, с. 52].*

Пісня, записана в с. Середнє:

*Чучай-белай, малий хлопець,
Не будь такий, як ти отець,
Лем будь такий, як ти мати,
Не будуть ти люди лати [31, с. 57].*

Найчастіше діти збиралися на лавках біля хат під наглядом дорослих. Вони гралися саморобними іграшками. Дівчата робили собі ляльки («кукли») із почищеного качана («гички») кукурудзи. Хустку для «кукли» робили з ганчірки («рянди»), малювали ляльці очі. Батьки вирізали дітям невеличкі сопілочки («піщанки»). На ярмарках купували дерев'яні деркачі, глиняні сопілки («пищалки»), плетені кошарики. «Пищалки» могли робити й самі з берези.

Суттєво змінювався статус та одяг дитини у 5-7-річному віці. У народній традиції був пошире-

ний звичай померлу до шести років дитину ставити на стіл, а після шести – на лаву, як дорослого. Цей вік був важливим етапом між дитинством і дорослим життям. Шестирічним давали розв'язати пуп, після чого вважалося, що дитині розв'яжуться руки до всякої роботи. У цей період зростала кількість складових дитячого вбрання, а на дитину покладалася перші виробничо-господарські функції. Статеві вікова диференціація серед дітей 5-річного віку була ще практично непомітною, але вже в 6-7 років вона актуалізувалася та увиразнювалася. У дівчинки 7-8 років було вже відносно постійне коло обов'язків, пов'язаних здебільшого з домашнім побутом [27, с. 149-150].

Хлопці й дівчата після закінчення 7-річної («неділяшної») школи в усіх сім'ях залишалися при свої батьках і допомагали по господарству. Батьки ж намагалися підшукати своїм дітям юнацького віку женихів чи молодичь. Молодь, не звертаючи увагу на батьківські переговори, розважалася по-своєму. Юнаки і дівчата знайомилися й часто самі собі знаходили пару. Можливостей для зустрічей і знайомств молодих дівчат і хлопців у селах було достатньо: на пасовиськах, на полонині, на полі в колибі, на вечорницях («упрядках») взимку, на танцях («фашанках»). Випас («попасування») худоби «легінями» і «відданицями» сприяв їх частим зустрічам, заведенню дружби. Під час пастухування дівчата вишивали сорочки, рушники та співали, а хлопці вирізали різні орнаменти на палицях, робили іграшки з дерева. У багатьох селах Закарпаття молодь випасала худобу відокремлено від гурту [26, с. 100-101].

Найчастіше своє дозвілля молодь проводила на вечорницях («прятках»). Дівчата на таких вечорницях здебільшого пряли чи вишивали. Якщо хлопець подобалась якась дівчина, то він слідкував за нею на вечорницях, намагався вибити від неї з рук веретено. Вибивши веретено з рук у дівчини, він швиденько його піднімав і просив дівчину поцілувати його за це [1; 11].

Вечорами після роботи молодь зустрічалася на лавицях перед дворами хат. Більш заможні хлопці купували дівчатам конфетки («штолвертки») [2].

Вже у 30-40-х рр. ХХ ст. молодь ходила на танці до корчми. Були випадки, коли з дівчатами на танці ходили їхні мами. Вони стояли всередині, збоку біля вікон. У с. Невицьке після танців молодь ішла до річки, де хлопці дарили дівчатам квіти [3].

Отже, звичаї та обряди, пов'язані з народженням дитини, містили в собі багато архаїчних, магичних елементів, покликаних забезпечити успішне народження дитини, благополуччя і щастя її та породіллі. Це основні мотиви всього комплексу народних звичаїв та обрядів, їхніх практично-раціональних і магично-ілюзорних, забобонних елементів.

Рис. 1. Жінка з дитиною, повитою в «гайтку». Околиці Ужгорода. 20-і рр. XX ст. (Фото з архіву автора).

Рис. 2. Дитина в плетеній колиці («більчуві»). Село Оноківці Ужгородського району. Середина XX ст. (Фото з архіву автора).

1. Записано Костевич М. та Бонгар М. у с. Ворочево Перечинського району від Мучички Андрія Івановича, 1932 р. н.
2. Записано Костевич М. та Бонгар М. у с. Кам'яниця Ужгородського району від Рилиць Варвари Іванівни, 1929 р. н.
3. Записано Костевич М. та Бонгар М. у с. Невицьке Ужгородського району від Сірко Ольги Дем'янівни, 1938 р. н.
4. Записано Костевич М. та Бонгар М. у с. Оноківці Ужгородського району від Готри Ганни Андріївни, 1938 р. н.
5. Записано Костевич М. та Бонгар М. у с. Оноківці Ужгородського району від Матьовки Марії Михайлівни, 1936 р. н.
6. Записано Костьо А. Я. у с. Галоч Ужгородського району від Леца Ярослава Михайловича, 1907 р. н.
7. Записано Коцаном В. В. у с. Баранинці Ужгородського району від Андрейчик Анни Михайлівни, 1930 р. н.
8. Записано Коцаном В. В. у с. Баранинці Ужгородського району від Голича Івана Михайловича, 1935 р. н.
9. Записано Коцаном В. В. у с. Баранинці Ужгородського району від Маркович Єлизавети Федорівни, 1939 р. н.
10. Записано Коцаном В. В. у мікрорайоні Дравці м. Ужгорода від Файван Єлизавети Іванівни, 1935 р. н.
11. Записано Коцаном В. В. у с. Невицьке Ужгородського району від Карбованець Марії Йосипівни, 1934 р. н.
12. Записано Коцаном В. В. у с. Оріховиця Ужгородського району від Мігальницької Віри Павлівни, 1943 р. н.
13. Записано Коцаном В. В. у с. Ярок Ужгородського району від Булини Юлії Василівни, 1922 р. н.
14. Записано Коцаном В. В. у с. Ярок Ужгородського району від Добей Ганни Василівни, 1947 р. н.
15. Фонди Закарпатського музею народної архітектури та побуту (далі – ФЗМНАП) О: 329/176. Рушник («гайтка»), с. Ярок, Ужгородський р-н. Домоткане полотно, вишивка, гладь. 30-40-і рр. ХХ ст.
16. ФЗМНАП О: 2470/922. Рушник («гайтка»), с. Оріховиця, Ужгородський р-н. Домоткане полотно, вишивка, гладь. 30-40-і рр. ХХ ст.
17. ФЗМНАП О: 4602/2787. Польова колиска, с. Оріховиця, Ужгородський р-н. Дерево, домоткане полотно. 20-30-і рр. ХХ ст.
18. ФЗМНАП О: 15331/1480. Дитяча колиска («більчув»), м-н Дравці, м. Ужгород. Дерево, лоза. 30-і рр. ХХ ст.
19. Борисенко В. Сімейна обрядовість українців ХХ - початку ХХІ ст. / В. Борисенко. – К.: Видавництво ІМФЕ, 2016. – 256 с.
20. Босий О. Символічно-магічні функції пояса у звичаєво-обрядовій культурі українців / О. Босий // Народна культура України: традиції і сучасність. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 40-річчю Національного музею народної архітектури та побуту України. – К., 2010. – С. 486-487.
21. Гайова Є. Дитина в традиційних звичаях і віруваннях українців Закарпаття / Є. Гайова // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Вип. 34: присвячено дослідженню спадщини Л. Ф. Дунаєвської. – К.: Київський ун-т, 2010. – С. 70-81.
22. Гошовський В. Українські пісні Закарпаття / В. Гошовський. – Львів: НАН України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка, 2003. – 440 с.
23. Грибанич І. Народний одяг лемків Турянської та Ужанської долин кінця ХІХ - 40-х років ХХ ст. / І. Грибанич // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород: ІВА, 2010. – Вип. ІХ-Х. – С. 356-361.
24. Жуйко В. Закарпатський слінг: загортачка, гайтка і навіть фартух / В. Жуйко // Про захід. – 2016. – 11 жовтня.
25. Коцан В. Планування інтер'єру народного житла українців Закарпаття ХІХ - першої половини ХХ ст. / В. Коцан // Русин. – 2015. – № 3. – С. 106-130.
26. Коцан В. Традиційний дитячий одяг Закарпаття у родинній обрядовості (ХІХ - перша половина ХХ ст.) / В. Коцан // Наукові записки Ужгородського університету. – Серія: Історично-релігійні студії. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. – Вип. 3. – С. 89-104.
27. Маєрчик М. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу / М. Маєрчик. – К.: Критика, 2011. – 325 с.
28. Никорак О. І. Сучасні художні тканини Українських Карпат / О. І. Никорак. – Київ: Наукова думка, 1988. – 224 с.
29. Панькевич І. Причинки до познання обряду крестин на Подкарпатській Русі / І. Панькевич // Подкарпатська Русь. – 1927. – Рочник ІV. – Число 10. – С. 235-237.
30. Пилип Р. І. Художня вишивка українців Закарпаття ХІХ - першої половини ХХ ст. (типологія за призначенням, художніми та локальними особливостями) / Р. І. Пилип. – Ужгород: ПП «Повч Р. М.», 2012. – 466 с.
31. Пойда С. «Колишу тя, не лишу тя...»: колискові пісні / С. Пойда. – Ужгород: ПП М. М. Басараб, 2008. –

80 с.

32. Тиводар М. П. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX - першої половини XX ст.) / М. П. Тиводар // Carpatica - Карпатика. – Вип. 6: Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII - XX ст. – Ужгород, 1999. – С. 4-64.
33. Тиводар М. П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис / М. П. Тиводар. – Ужгород: Гражда, 2011. – 416 с.

РЕЗЮМЕ

ОБЫЧАИ И ОБРЯДЫ, СВЯЗАННЫЕ С РОЖДЕНИЕМ РЕБЕНКА, В СЕЛАХ НИЗОВЬЯ Р. УЖ (XIX - ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XX ВЕКОВ)

Коцан В. В. (Ужгород)

Статья посвящена обычаям и обрядам, связанным с рождением ребенка, которые бытовали в деревнях низовья р. Уж в XIX - первой половине XX вв. На основе полевых этнографических материалов и литературных источников, фондового собрания Закарпатского музея народной архитектуры и быта проанализированы основные обрядовые магические действия, связанные с рождением ребенка и первыми годами его жизни. Автор подробно описывает запреты для беременной женщины, роды, первую купель, обряд церковного крещения, детскую одежду, колыбели.

Ключевые слова: обычаи, обряды, рождение ребенка, первая купель, крещения, колыбельные песни, досуг молодежи.

SUMMARY

THE CUSTOMS AND THE RITES CONNECTED WITH CHILDBIRTH IN THE VILLAGES OF THE LOWER REACHES OF THE RIVER UZH (19th - THE FIRST HALF 20th CENTURIES)

V. Kotsan (Uzhhorod)

The article is devoted to the customs and rites connected with childbirth, which was common in the villages of the lower reaches of the river Uzh in the 19th - first half 20th centuries. On the basis of field ethnographic materials and literature, the stock collection of the Transcarpathian Museum of folk architecture and life are analyzed the main ritual magical practices associated with childbirth and the first years of his life. The author describes in detail the prohibitions for pregnant women, the delivery, the first font, the ritual of the Church baptism, baby clothes, crib.

Keywords: customs, ceremonies, birth of a child, the first font, baptism, lullabies, entertainment for the youth.

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930.2:82-94(439) «13»

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ НАВКОЛО «ІЛЮСТРОВАНОЇ ХРОНІКИ» В КОНТЕКСТІ ІСТОРИОПИСАННЯ В УГОРСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ ЗА ПРАВЛІННЯ ДИНАСТІЇ АНЖУ (XIV ст.)

Цигак В. В. (Ужгород)

У статті йдеться про унікальну пам'ятку угорського історіописання XIV ст., так звану «Ілюстровану хроніку», яка є важливим джерелом періоду правління в Угорському королівстві династії Анжу. В рамках студії висвітлюються дискусійні аспекти у дослідженні «Ілюстрованої хроніки», зокрема питання часу її створення та авторства. У зв'язку з цим наводяться найбільш вірогідні теорії, озвучуються традиційні та цілком нові точки зору на проблему.

Ключові слова: династія Анжу, Карл I Роберт, Лайош I Великий, «Ілюстрована хроніка», першотвір, копія, «родина», скриптор, мініатор, датування, авторство, 15 травня 1358 року, Марк Калті, Янош Кукулеї.

Постановка проблеми. Події початку XIV століття внесли вагомий коректив в тогочасний хід історії Угорського королівства. Як відомо, 14 січня 1301 р. помер останній представник чоловічої гілки династії Арпадовичів – бездітний король Андраш III (1290-1301), що означало кінець правління угорської королівської династії, яка вела свій початок ще з 889 р. Претендентами на угорську королівську корону стали представники неаполітанської гілки династії Анжу, династій чеських правителів Пршемисловичів та баварських герцогів Віттельсбахів, які впродовж 1301-1310 рр. вели активну боротьбу за угорський престол. У результаті, позбувшись суперників – чеського королеви Вацлава, сина чесько-польського короля Вацлава II Пршемисловича (1278-1305), та баварського герцога – кандидата Оттона Віттельсбаха, а також заручившись підтримкою римського папи Боніфація VIII (1294-1303), церковних феодалів, аристократії Хорватії, середнього дворянства та міського патриціату, представник Анжуйської династії Карл Роберт I домогся проголошення себе королем Угорщини. Відтак 20 серпня 1310 р. в Секешфегерварі було проведено обряд коронації його угорським королем. Як наслідок, до влади в Угорському королівстві прийшла династія Анжу (1301-1387), представниками якої були Карл I Роберт (1301-1342) і його син Лайош I Великий (1342-1382).

У період правління династії Анжу в Угорському королівстві спостерігається прагнення до створення повного зводу творів з угорської історії, який став би не тільки відтворенням у хронологічній послідовності подій, а й загалом своєрідною цілісною історією Угорщини.

Мета нашої студії – простежити особливості історіописання в Угорському королівстві за правління династії Анжу, передусім розкрити суть дискусії, яка вже понад століття точиться в європей-

ському історико-культурному дискурсі навколо дати створення та авторства унікального джерела тієї доби – «Ілюстрованої хроніки».

У контексті нашої розвідки зауважимо, що «Ілюстрована хроніка» є далеко не першим історичним твором XIV ст. на теренах тодішнього Угорського королівства. Її появі передували дві хроніки-першотвори, що описують давнє минуле мадярів (угорців) та ознайомлюють із подіями середньовічної історії Угорського королівства. Хоча оригінали першотворів не збереглися, вони об'єднали навколо себе пізніші копії цих текстів, або ж подібні за змістом кодекси, сформувавши в результаті два цикли хронік з XIV ст., які в угорській історіографічній традиції прийнято називати «рідинами».

Першу з хронік було створено в часи правління короля Карла I Роберта, ймовірно при монастирі францисканців у Буді. Принаймні, такого висновку дійшов угорський історик кінця XIX - першої половини XX століть Генрік Марцалі на основі численних покликань у тексті хроніки на т.зв. братів менших конвентуальних – міноритів, у зв'язку з чим дослідник і дав їй уже нині усталену назву – «Будинська міноритська хроніка» [19, с. 458; 21, с. 725]. Припущення Марцалі в подальшому підтримали ряд угорських істориків – фахівців у царині історіографії: Балінт Гоман, Янош Горват, Дьордь Дьорфі та Ілона Беркович.

Наукова література щодо питання авторства хроніки-першотвору періоду Карла I Роберта надзвичайно неоднозначна. У середовищі ревних прихильників теорії єдиного автора (Елемер Майус, Янош Горват, Янош Корачоні, Імре Тренчені-Валдарфел, Флоріан Матяш) [20, с. 75] знаходимо й відкритих опонентів, які заслугу появи хроніки приписують колективу авторів (розробник теорії Раймунд Фрідріх Кайндл, а також Шандор Домановські, Кал-

ман Декані, Тібор Кланіцаї) [20, с. 73].

Текст першотвору є синтезом хронік попередніх століть (насамперед *Хроніки Аноніма* XI ст., *Хроніки Шимона Кезаї* XIII ст. та ряду інших, менш відомих кодексів) і водночас їхнім продовженням, яке хронологічно ведеться до подій 1333 р. З часу дослідження Генріка Марцалі доведено, що між закінченою частиною тексту хроніки 1272 р. та її кінцевим текстом існувала так звана «проміжна хроніка», котра й дістала назву «Будинська міноритська хроніка». Як уже зазначалося, оригінал хроніки втрачений, однак його копії збереглися в чотирьох рукописах та одній інкунабулі того часу: *кодексі Ацефалус*, *кодексі Самбукус*, першій надрукованій в Угорському королівстві 1473 р. *інкунабулі «Будинська хроніка»*, *кодексі Дубницької хроніки* і *Ватиканському (Римському) кодексі*. Цей текстовий ансамбль за інкунабулю дістав назву «*родина Будинської хроніки*» [17, с. 473].

Другу хроніку було створено при королівському дворі Лайоша I Великого. Основним джерелом при її написанні слугував першотвір періоду Карла I Роберта. Однак передмову останнього автор замінив новим, набагато ширшим прологом, а також, полегшуючи з попередньою хронікою, біблійне походження мадярів (угорців) він веде від середнього сина Ноя – Яфета, прабатька всіх європейських і частини азійських народів, а не від проклятого Ноем сина Хама, як про це писала «Будинська міноритська хроніка». Цим самим він відкидає низьке – хамітське – походження мадярів (угорців), виправивши «помилку» попередніх авторів стосовно їхньої генеалогії. Крім того, автор доповнив текст даними кількох невідомих джерел про історичні події останньої чверті XI - першої половини XII століть, через що першотвір періоду Лайоша I традиційно називають розширеною композицією хронік попередніх століть, на противагу «Будинській міноритській хроніці» – короткій композиції таких хронік. Питання невизначеності цих включень, або ж, як їх називають у наукових колах, інтерполяцій, у тексті «Ілюстрованої хроніки» донині залишається суперечливим і відкритим.

Про полеміку, що ведеться навколо питання авторства хроніки, детальніше згадаємо нижче.

Текст-оригінал, хронологічне поширення якого не можна визначити з точністю, подібно до хроніки періоду Карла I Роберта, ліг в основу п'яти окремих копій-рукописів. Найбільш вишуканою та розкішно декорованою з-поміж них є так звана «Ілюстрована хроніка». Свою назву вона дістала завдяки неповторній красі мініатюр, що супроводжують текст. Подальші чотири рукописи, в яких знайшла своє відображення хроніка періоду Лайоша I, – це *кодекс Телекі (Надьеньєді)*, *кодекс Туроці* (не слід плутати його з хронікою Яна Туроці 1488 р.), *кодекс Белді* та *копія Чепрегського кодексу з XVIII ст.* Даний цикл хронік прийнято називати

«*родиною Ілюстрованої хроніки*» [17, с. 473].

«Ілюстрована хроніка» (угорською – «*Képes Krónika*», або ж латиною – «*Chronicon Pictum*») – одна з найцінніших перлин середньовічної угорської культурно-мистецької та історіографічної традиції, що має неабияку художню вартість та є водночас важливим письмовим джерелом з історії Угорського королівства XIV ст. Основний матеріал документа – це 75 (маленьких) пергаментних фоліантів (близько 300×210 мм), або ж 150 сторінок, що складають 9 кватерніонів і 3 фоліанти, попереду яких вклеїли один, а позаду – 31 паперовий аркуш. Перший аркуш пергаменту чистий, а власне хроніка розпочинається з другого аркуша заголовком. На 73-му фоліанті, тобто на 146 сторінці, текст хроніки раптово обривається. Мистецька цінність документа обумовлена його оздобленням численними ілюстраціями й коштовним металом. Текст кодексу доповнюють написані румбумом (червоним чорнилом чи фарбою) початкові рядки і заголовки розділів. Крім того, його увиразнюють прикрашені яскравими фарбами й золотом мініатюри. В «Ілюстрованій хроніці» містяться 10 великих ілюстрацій на всю ширину шпальти, 29 – за розміром колонки, 4 – у формі медальйонів (тондо) і 99 зображень-ініціалів (буквиць), а також 5 неілюстрованих буквиць, що в цілому складають 147 мініатюр [2, с. 47-48].

Слід відзначити, що нині «Ілюстрована хроніка» зберігається в Національній бібліотеці імені Ференца Сечені в Будапешті під позначенням *Cmae 404*. Проте цікаво простежити її долю від створення у XIV ст., крізь зміну власників та країн перебування, аж до повернення в Угорщину 1932 р.

Так, з часу остаточного оформлення до початку XV ст., а саме до 1419 р., кодекс ще був в Угорському королівстві. Згодом хроніка опинилася у Франції, звідки французький король Карл VII (1422-1461) передав її в якості дарунку сербському князеві «деспотові» Георгію Бранковичу (1427-1456). У другій половині XV ст. вона, ймовірно, знову опинилася на батьківщині й залишалася там до початку XVII ст. Про це можуть свідчити кілька рукописних заміток на сторінках кодексу, зроблених, як припускають дослідники, Яношем Вітизом (близько 1408-1472) – вченим-гуманістом, кардиналом, архієпископом Естергомським. До того ж, з «Ілюстрованої хроніки» були скопійовані перші сім розділів *Дубницької хроніки*, яку створили після 1479 р., що теж дає підстави припускати ймовірне перебування на той час «Ілюстрованої хроніки» на території Угорського королівства. Такий варіант перебігу історії хроніки є традиційним і часто вживаним в угорській історіографії.

До прикладу, видавець першого друкованого варіанту тексту «Ілюстрованої хроніки» Ференц Толді на основі записів, зроблених скриптором наприкінці тексту *кодексу Телекі (Надьеньєді)* 1462 р. написання, перша частина якого, на думку його та

ряду інших дослідників, є точною копією тексту «Ілюстрованої хроніки» – «...в році тисяча чотириста шістдесят другому Господньому був переписаний цей кодекс із хроніки деспота, яку... король Франції тому ж пану деспотові в ролі доволі яскравого подарунку надіслав», – ідентифікував французького володаря з королем Карлом VII (1422-1461), наділеного подарунком розпорядника величезних маєтків в Угорщині, – із сербським деспотом Георгієм Бранковичем († 1456) (до слова, саме Георгій Бранкович, заради поступок Белграда та інших фортець, отримав від короля Жигмонда (Сигізмунда) Люксембурга (1387-1437) численні великі маєтки в Угорщині (Гайдубесермень, Дебрецен, Токкай і т. д.) і навіть з Яношем Гуньяді був у постійних – то приязних, то ворожих – контактах), а кодекс, відісланий як подарунок, – із самою «Ілюстрованою хронікою» [25].

На думку Ф. Толді, хроніка потрапила до Франції ще у XIV ст., коли Лайош I відправив її французькому королю Карлу V (1364-1380) в якості подарунку з нагоди заручин його доньки Марії в грудні 1374 р. зі спадкоємцем французького престолу, орлеанським принцем Людовіком Валуа.

Дослідник Еміль Якубович відкоригував неточність у твердженні Ф. Толді, адже серед доньок короля Лайоша I та королеви Єлизавети Боснійської (угор. *Kotromanics Erzsébet*) заручили не Марію, а народжену в липні 1370 р. їхню першу доньку Катерину. Вчений також встановив, що хроніка, розміщена в першій частині *кодексу Телекі (Надьеньєді)*, є ідентичною тексту «Ілюстрованої хроніки» [14, с. 387-389] й так само несподівано обривається описом воєнної кампанії 1330 р., яку вів Карл I Роберт проти Токомерія, сина воєводи Валахії Басараба I Великого, засновника династії Басарабів у Валахії, а точніше – на слові «*quatenus*» посеред речення.

Отже, як стверджував Е. Якубович, хронікою, котру Георгій Бранкович отримав у подарунок з милості французького короля і з якої 1462 р., через шість років після його смерті, скопіювали першу частину *кодексу Телекі (Надьеньєді)* на замовлення Соватського сільського вікарія Бенедикта Сентпєтервашарі, й була саме «Ілюстрована хроніка» [14, с. 387].

Варто зазначити, що дана теорія, хоч і дістала широке визнання в наукових колах, все ж далеко не є загальноприйнятою. Значна частина науковців категорично відкидають таку версію, заявляючи, що немає жодних достовірних фактів, які би підтверджували можливе перебування хроніки впродовж XIV - початку XVII століть за межами Угорського королівства.

Збережена в *кодексі Телекі (Надьеньєді)* хроніка дійсно належить до «родини Ілюстрованої хроніки». Однак, згідно з даними останніх досліджень Ласла Веспремі, заснованих на лінгвістичному по-

рівнянні скопійованих варіантів хроніки, її було переписано не безпосередньо з тексту «Ілюстрованої хроніки» [26, с. 593-594].

Отже, ми повинні рахуватися ще з однією можливою втраченою копією хроніки, текст якої був перерваний у тому ж місці, що й текст «Ілюстрованої хроніки» [26, с. 593-594].

Під час ретельного вивчення рукопису «Ілюстрованої хроніки» на її сторінках було виявлено кутові замітки. Вони датуються XV-XVI століттями і внесені латинською мовою і турецькими літерами. Припускається, що декілька рукописних заміток XV ст. на сторінки кодексу латиною вніс Янош Вітиз (близько 1408-1472) – вчений-гуманіст, кардинал, архієпископ Естергомський, але їхні незначна кількість і стислість обмежують безсумнівність таких доводів.

Замітки XVI ст., на які 1902 р. звернув увагу історик культури та мистецтва Елемер Варйу, зроблені турецькою мовою на полях аркушів хроніки. Вони містять переважно антропоніми і власні імена, що дублюються з самого тексту кодексу – на першій сторінці (f. 1r): «*Хроніка Яна Турца*», на 24 сторінці (f. 12 v): «*Nota diligenter. Зверни особливу увагу*», на 25 сторінці (f. 13 r): «*Чаквар*». Ці замітки, як можна припустити, було внесено тодішніми власниками хроніки [27, с. 248-249]. Це наводить на думку про ймовірне перебування останньої у власності якогось турка. Однак дослідник Ференц Жінка, який 1923 р. ретельно розглянув і розшифрував ці записи й датує їх не раніше, ніж кінцем XV ст., гадає, що замітки походять від угорця, котрий добре володів турецькою, і не обов'язково означають, що кодекс узагалі колись перебував у власності турка [27, с. 250].

У перші десятиліття XVII ст. «Ілюстрована хроніка» вже згадується в каталозі *Tabulae codicum manuscriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum 9531* Віденської імператорської бібліотеки, складеному тодішнім директором останньої Себастьяном Тенгнагелом (1608-1636), серед латинських історичних праць (число *No. 456. Hist. Lat.*) під назвою «*Hungáriáé Chronicon Manuscriptum*». Це відповідає нанесеній на верхній правий кут обкладинки хроніки замітці *456. Hist. Lat.*, яка, цілком імовірно, належить самому С. Тенгнагелу [14, с. 389].

Наступний каталог (I-й том), на 173-й сторінці якого вже під назвою «*Chronica Vngarica cum figuris*» міститься опис «Ілюстрованої хроніки», склав 1652 р. віденський бібліотекар Матеус Маухтер [14, с. 390], але жодних заміток на сторінках хроніки він не зробив. Цього не можна сказати про його наступника, віденського бібліотекаря Петера Ламбека, нотатки котрого зустрічаються в хроніці найчастіше.

Протягом подальших двох століть «Ілюстрована хроніка» залишалася у Відні, через що, власне, у наукових колах її нерідко й називають «*Віден-*

ською ілюстрованою хронікою». В Угорщину вона остаточно повернулася 1932 р. в результаті прийняття Венеціанської конвенції 27 листопада 1932 р., що забезпечила передачу угорської культурної спадщини, яка після розпаду Австро-Угорщини все ще залишилася в Австрії, на батьківщину.

На питання «Коли було складено «Ілюстровану хроніку»?» перша фраза її передмови начебто відповідає точною датою, а саме: «У році 1358-му Господньому, на октаву Вознесіння, що припало на вівторок, розпочав я дану хроніку про угорців старі і нові діяння, їх походження та розвиток, звичаї і сміливість...». Ідеться про 15 травня 1358 р. [18]. Однак таке датування є доволі неоднозначним, оскільки може свідчити про час початку написання самого тексту хроніки, або ж указувати на початок роботи над підготовкою її кодексу, чи взагалі – інформувати про дату, з якої розпочалося написання первинного рукопису, що згодом ліг в основу «Ілюстрованої хроніки».

У науковій літературі ХХ - початку ХХІ століть щодо визначення часу створення «Ілюстрованої хроніки» найчастіше наводиться перший *A ініціал* першої (титульної) сторінки та його численні інтерпретації. Як відомо, у нижній частині *A ініціалу* зображені чоловік і жінка, які, стоячи на колінах та схрестивши руки, моляться, їхні голови увінчані коронами. Поза сумнівом, це королівська пара: угорський король Лайош I та його дружина Єлизавета Боснійська. У верхній же частині *A ініціалу* зображено жіночий бюст із короною на голові та ореолом навколо неї. Пальмова гілка, яку жінка тримає в правій руці, і колесо (як символ чотирьох коліс, за допомогою яких, як про це стверджує церковний переказ, шмагували її тіло) в лівій доводять, що в даному випадку йдеться про зображення християнської святої та великомучениці Святої Катерини Александрійської. Її образ на *A ініціалі* хроніки вперше розпізнав Антал Пор ще 1895 р. [22, с. 389].

За словами Е. Якубовича, зображення на *A ініціалі* Святої Катерини Александрійської пояснює, що вона була святим покровителем першої доньки Лайоша I – Катерини. На його думку, хроніку було складено в період переговорів із французьким королівським двором, що велися з нагоди заручин Катерини з орлеанським принцом Людовіком Валуа, тобто десь між 1374 і 1376 роками, і готувалася вона до цієї події в якості подарунку [14, с. 386-389].

1938 р. Ілона Беркович відкинула датування Е. Якубовича через відсутність зображення на сторінках хроніки, передусім першій (титульній) сторінці, польського герба [1, с. 3-5]. Вона стверджує: «Те, що Свята Катерина Александрійська на *A ініціалі* виступає в ролі покровительки маленької принцеси Катерини, цілком імовірно, але аж ніяк не є прийнятним припущення Еміля Якубовича про те, що мініатор створив кодекс між 1374-1376 роками

в якості подарунку до заручин. Якщо, як пише Еміль Якубович, чудове оформлення хроніки вказує на її «створення з репрезентативною метою як подарунку на заручини», то абсолютно незрозумілим є той факт, що з цієї нагоди мініатор не зобразив польський герб, адже вже з листопада 1370 р. Лайош I був королем Польщі; сумніви посилюються, якщо взяти до уваги, що такий герб можемо побачити у менш вишуканій хроніці Лайоша I – оксфордському *Secretum Secretorum*» [1, с. 4].

Зі сказаного вище І. Беркович робить однозначний висновок про те, що «Ілюстрована хроніка» мала бути готова ще до коронації Лайоша I польським королем, тобто до 17 листопада 1370 р. Це, ймовірно, не применшує вірогідності того, що кодекс або шляхом угорсько-французьких контактів 1374-1376 рр., або ж як подарунок з нагоди заручин потрапив до французького двору. Проте «Ілюстрована хроніка», судячи із зображення на *A ініціалі* першої (титульної) сторінки Святої Катерини Александрійської як покровительки принцеси Катерини, не могла бути складена до народження останньої, тобто перед липнем 1370 р. [1, с. 5]. Пізніше дослідник Йозеф Фітц висловив думку про те, що відображення Святої Катерини могло бути зумовлене хрещенням маленької принцеси Катерини. Якщо спиратися на твердження І. Беркович, хроніка мала бути оформлена мініатором упродовж чотирьох місяців, що, без перебільшень, є надзвичайно коротким терміном для проведення митцем філігранної роботи такого рівня. Це зумовлює малоімовірність її припущень. Хоча на захист своєї теорії дослідниця озвучує версію, згідно з якою над мініаторами хроніки працювали ще до народження Катерини, а першу (титульну) сторінку було завершено вже після народження принцеси, але обов'язково в період, що передував обряду коронації Лайоша I польським королем [1, с. 7].

Згідно з твердженням Едіт Гофман, наведеним в її монографічній праці «Старі угорські бібліофіли» (1929 р.), «Ілюстрована хроніка» принаймні на десять років молодша від датованого 1358 роком тексту. В якості часу складання хроніки вона вказує «близько 1370-й рік» або ж у будь-якому випадку «період, що безпосередньо передував коронації Лайоша I королем Польщі» [7, с. 21]. Ймовірно, причиною також є те, що ні на першій (титульній) сторінці, ні в інших місцях «Ілюстрованої хроніки» поруч з угорським та анжуйським гербами Лайоша I не фігурує польський герб, який належав королю лише з листопада 1370 р., після проведеного обряду коронації його польською королівською короною. Зауважимо, що в наступних наукових працях Едіт Гофман уже відкидає своє попереднє припущення щодо часу створення «Ілюстрованої хроніки», натомість приймає твердження Е. Якубовича [6, с. 290-296].

У власному дослідженні, що другим томом

увійшло до факсимільного видання «Ілюстрованої хроніки» з 1964 р., Клара Чаподіне-Гартоні припустила, що зображення Святої Катерини Александрійської, можливо, не має жодного стосунку до переговорів із французьким королівським двором щодо заручин. Вона пише: «...*Певно, Лайош I та його дружина особливо виановували цю святу й тому назвали свою первонароджену доньку Катериною, а відтак король побудував каплицю ім. Святої Катерини в Секешфегерварі, в якій і був похований*» [2, с. 47-64]. А вже в працях, доданих до чергового видання «Ілюстрованої хроніки» з 1986 р. та факсимільного видання 1987 р., можна побачити нове припущення К. Чаподіне-Гартоні стосовно функції *A ініціалу*: «*Ми вважаємо, що на зображенні королівське подружжя молиться до Святої Катерини Александрійської допомогти в дітонародженні...*» [3, с. 517-558; 4, с. 129-143].

Найновіша версія хронології створення «Ілюстрованої хроніки», датована 2004 р., належить відомому в сучасній угорській історіографії фахівцю Ласлові Голлеру. В ході дослідження передмови та першого *A ініціалу* хроніки він дійшов однозначного висновку, згідно з яким укладання кодексу відбулося в період між 1360 і 1370 роками, найімовірніше близько 1365 р. А наведена в передмові дата 15 травня 1358 р. вказує насправді на час початку підготовки тексту «Ілюстрованої хроніки» [8, с. 42].

В якості підтвердження своєї теорії Л. Голлер подає власну інтерпретацію першого *A ініціалу* хроніки, згідно з якою метою даного ініціалу було вказати на проблему престолонаслідування в Угорського королівстві у зв'язку з бездітністю королівського подружжя Лайоша I та його другої дружини Єлизавети Боснійської [8, с. 342]. Цим історик пояснює зображення на *A ініціалі* Святої Катерини Александрійської, до якої королівське подружжя молиться, стоячи на колінах, і обґрунтовує власну періодизацію створення «Ілюстрованої хроніки» в часі найбільшого загострення проблеми престолонаслідування, тобто після 1360 р., але ще до народження у королівського подружжя їхньої першої доньки Катерини 1370 р. До того ж, така версія дати створення хроніки узгоджується з відсутністю на її сторінках польського герба. Адже цілком зрозуміло, що в кодексі, складання якого передувало часу коронації Лайоша I в листопаді 1370 р. польським королем, відповідний герб не фігурує.

Загалом слід наголосити на тому, що своїм датуванням Л. Голлер відкидає загальноприйняту теорію, відповідно до якої хроніка готувалася в якості подарунку на заручини герцога Людовіка Орлеанського з французької династії Валуа та доньки угорського короля Лайоша I Катерини Анжуйської, яка, до слова, довгий час вважалася найбільш імовірною та правдоподібною, посідала чільне, провідне місце в угорській історичній традиції.

В угорській історіографії немає однозначної

думки щодо особи автора «Ілюстрованої хроніки». Частина дослідників припускають, що це міг бути Марк Калті, інші її автором схильні вважати Яноша Тотшоймоші Апрод, деякі науковці не відкидають і можливості виходу хроніки з-під пера колективу авторів. Однак слід наголосити на малоімовірності останньої версії, оскільки текст рукопису від початку й до кінця написаний одним почерком, а отже, остаточного вигляду хроніці надав єдиний автор.

Марка Калті, як автора тексту «Ілюстрованої хроніки», визнають наступні угорські науковці: Еміль Якубович, Тібор Кардош, частково Ілона Беркович, Корнел Совак, Ерно Мароші та інші.

Взагалі, сліди появи імені Марк у контексті авторства тексту «Ілюстрованої хроніки» сягають передмови правового резюме 1593 р. трансільванського історика-гуманіста кінця XVI ст. Яноша Бараньяї Дечі, в котрій він уперше згадує, що автором хроніки, яка містить походження й історію мадярів (угорців), є дехто на ім'я Марк, і додає, що роботу останнього при написанні своєї праці використав Янош Туроці [20, с. 77]: «*Якщо деякий варварський письменник, званий Марком, не виклав би в хроніці походження і діяння наших предків, безсумнівно, ми були би змушені бути мандрівниками і чужинцями на власній батьківщині. Оскільки від нього взяв Туроці всі матеріали для своєї праці...*» [11, с. LX; 23, с. 4].

Проте невідомо напевне, звідки автор наведених вище рядків взяв ім'я Марк: на думку історика літератури Гейзи Каршаї, Янош Бараньяї Дечі побачив у німецькомовній Списькосботській хроніці з XV ст. посилання на угорське джерело, зване *Chronica Martiniana* [15, с. 672-674].

Але свого роду сполучним елементом між ім'ям Марк і текстом «Ілюстрованої хроніки» могла слугувати й робота XVII ст. францисканського історика Лукача Ваддінга, в якій він часто посилається на двох більш ранніх францисканських авторів, Маріануша і Маркуша; останній під іменем *Marco de Lisboa* став відомий як францисканський історик, 1580 р. він помер у Португалії [20, с. 78].

Про деякого Маркуса, який описував походження мадярів (угорців), згадує і історик Топпельтінус родом із Медіаша (місто в Румунії, в самому центрі історичної області Трансільванія) у своїй праці, що вийшла в Лейдені 1667 р. під назвою «*Origines et occasus Transilvanorum*».

Ференц Толді, зауваживши в роботах Яноша Бараньяї Дечі, Лукача Ваддінга і Топпельтінуса цитати щодо особи певного Марка, який писав про історію мадярів (угорців), 1867 р. вперше видав «Ілюстровану хроніку» під назвою «Хроніка Марка про діяння угорців» (*Marci Chronica de gestis Hungarorum ab origine gentis, ad annum MCCCXXX producta*). Однак слід наголосити на тому, що автор тут говорить ще не про Марка Калті.

Гіпотеза авторства власне самого Марка

Калті щодо тексту «Ілюстрованої хроніки» бере свій початок лише в перших десятиліттях ХХ ст. з досліджень Е. Якубовича. На сторінках своєї праці 1924 р. він розповів про такого собі Марка Калті та, провівши ґрунтовне дослідження його біографії, висунув власну теорію щодо авторства останнього стосовно тексту «Ілюстрованої хроніки» [12, с. 15-16].

Марк Калті – нащадок знатного роду дрібних землевласників Калт, що мали безліч родинних маєтків у тоді ще однойменному поселенні Калт (зараз населений пункт Баршоньош у Веспремській жупі). У 1336-1337 рр. він був придворним священиком, капеланом королеви Єлизавети (дружини Карла I Роберта), впродовж 1342-1352 рр. служив парохом (парафіяльним священиком) у церкві Святого Петра в Буді, 1352 р. з милості короля Лайоша I став хранителем королівського архіву, 1358 р. був призначений кустосом (почесний титул каноніка капітулу, який завідує його маєтком) коронаційної базиліки Діви Марії в Секешфегерварі, де охороняв провінційні скарби, записи і некрологи королів.

Так, працюючи до середини ХІV ст. при королівському дворі, Марк Калті вів історичні замітки, на основі яких 15 травня 1358 р. й розпочав роботу над власною хронікою, текст якої несподівано обриває подіями 1330 р. Цим твором була «Ілюстрована хроніка». Принаймні, такої думки дотримується Е. Якубович. Історик обґрунтовує своє твердження окремими фактами з життєпису Марка Калті, а саме: з 1358 роком пов'язані останні два свідчення щодо діяльності Марка Калті. З огляду на це можна припустити недалеку смерть останнього, яка б, до речі, дала пояснення незавершеності хроніки, різке припинення її тексту посеред речення на слові «*quatenus*» [12, с. 15-19; 13, с. 37-38].

Слід зауважити, однак, що Е. Якубович чітко розділяє роботу над хронікою скриптора (автора тексту) й мініатора (автора ілюстрацій). На думку дослідника, написання скриптором – Марком Калті – тексту «Ілюстрованої хроніки» розпочалося 15 травня 1358 р. Роботу мініатора й період остаточного складання хроніки він датує 1374-1376 рр.

Це вже майже століття потому, 2005 р., науковець Ласло Голлер на сторінках свого доробку «Кілька нових спостережень у кодексі «Ілюстрованої хроніки»» наголошує на спільній, одночасній налагодженій роботі скриптора й мініатора. Своєю думкою дослідник обґрунтовує так: «*Безліч ознак вказують на те, що текст «Ілюстрованої хроніки» скопійований зі скорописом виконаного рукопису, тобто він не є точною копією певного кодексу. Відтак, не можна було заздалегідь розрахувати поширення окремих частин тексту, в чому й полягала необхідність тісної співпраці між скриптором і мініатором*» [10, с. 275-276].

Своєю часу теорія Е. Якубовича щодо авторства Марка Калті, попри свою неоднозначність,

знайшла прибічників та закріпилася в наукових колах. Так, не проводячи більш детальних досліджень проблеми, з думкою Е. Якубовича погодилися науковці Тібор Кардош, Корнел Совак, Ерно Мароші, Ілона Беркович.

Частково позицію попередників прийняв також Дюла Крісто, на погляд якого Марк Калті дійсно міг бути автором тексту певної хроніки ХІV століття, хоч і не обов'язково саме тексту «Ілюстрованої хроніки» [19, с. 480-484].

У дослідженні 1986 р. «Ілюстрована хроніка та її вік» історика Дежо Дерчені, приміром, ідеться про те, що текст, розпочатий 15 травня 1358 р., зберігся не в оригіналі, а в п'яти окремих копіях, найбільш вишуканою серед яких і є «Ілюстрована хроніка». На думку вченого, її копіювання та художнє оформлення було здійснене вже після написання тексту, взятого за основу. Тобто науковець схильний вважати Марка Калті швидше автором тексту-оригіналу, а не самої «Ілюстрованої хроніки» [5, с. 400-404].

Сучасний історіограф Дьордь Сабадош у своїй праці 2009 р. вже чітко висловлює думку, згідно з якою Марк Калті міг бути, більш імовірно, автором першотвору періоду Лайоша I, але не він склав текст «Ілюстрованої хроніки» [23, с. 13].

Противниками теорії авторства Марка Калті виступають угорські науковці-історіографи Ласло Дьюла Ерделі, Гейза Каршаї, Шандор Домановські, Ласло Голлер, Даніель Бачатьяї та ряд інших. Кожен із них наводить власні аргументи, що засвідчують сумнівність версії про авторство Марка Калті. При цьому дослідники наводять власні версії щодо ймовірного автора «Ілюстрованої хроніки».

Найбільш обговорювана і прийнятна з-поміж сучасних теорій пов'язана з особою Яноша Тотшоймоші Апрод або ж, як його ще часто називають у науковій літературі, Яноша Кукулеї як можливого автора «Ілюстрованої хроніки».

Ще Іштван Катона – священик-єзуїт, доктор філософії та історик – у ХVІ ст. стояв дуже близько до формування популярної, хоч і неоднозначної сьгодні версії щодо авторства Яноша Кукулеї стосовно «Ілюстрованої хроніки». На основі диплома, виданого в липні 1359 р., в тексті якого зустрічається ім'я архідіякона Яноша Кукулеї, а також спираючись на передмову *хроніки Яна Туроці (1488)*, котра інформує про те, що її автор працював із двома кодексами ХІV ст., одним із яких, як уже доведено, була «*Хроніка короля Лайоша*» Яноша Кукулеї, І. Катона зробив висновок про те, що й «Ілюстровану хроніку», можливо, склав Янош Кукулеї [16; 24, с. 679-699].

Серед сучасних науковців дану ідею розвинув Ласло Голлер. Він висунув гіпотезу, згідно з якою автором передмови до тексту, як і самого тексту «Ілюстрованої хроніки» слід вважати Яноша Тотшоймоші Апрод (або ж Яноша Кукулеї), вихідця

з Шариських Соколовців, що на території сучасної Східної Словаччини, автора першої в середньовічній угорській літературі біографії, присвяченої Лайошеві I, під назвою «Хроніка короля Лайоша».

Про життя Яноша Кукулеї є чимало відомостей, які до того ж значно розширив до того ще не опублікованими даними Л. Голлер у своїй статті 2003 р. «Хто склав «Ілюстровану хроніку»? Нова гіпотеза». Вже в молодому віці, на початку 1344 р., Янош Кукулеї працював при королівській канцелярії. 1349 р. він користувався титулом «*litteratus*», тобто «писар», під яким згадувався до лютого 1350 р. Того ж року, вже як член відділу «таємної печатки» канцелярії у статусі «*secretorum notarius*», а отже, як «таємний секретар» і, відповідно, як хранитель таємної печатки, супроводжував короля Лайоша I у другому італійському поході. Після повернення до Угорщини продовжував працювати при королівській канцелярії. Також з початку 1350-х рр. активно отримувал церковні бенефіції, обіймав різні церковні посади, що, безсумнівно, було пов'язано з прихильністю короля Лайоша I до його особи й діяльності: станом на 1353 р. Я. Кукулеї вже був каноніком при Загребській та Егерській капітулах, а також Арадським та Секешфегерварським каноніком, 1355 р. став кукулейським архідияконом Трансільванської єпархії, залишаючись у цьому статусі аж до смерті, від 1359 р. був членом Естергомської капітули [9, с. 227].

Також упродовж життя Янош Кукулеї чотири рази обіймав посаду вікарія, тобто заступника архієпископа чи єпископа. До 1363 р. належить перша згадка про те, що він став вікарієм архієпископа Естергомського – Міклоша Апаті – на термін 1363-1366 рр. Король Лайош I ставився до нього з особливою пошаною, зокрема 1364 р. він наділив Яноша Кукулеї почесним титулом «*capellanus noster specialis*», тобто «особливий капелан», та призначив головним секретарем своєї канцелярії. На цій посаді Янош Кукулеї проводив важливу роботу до 1366 р., тобто до смерті Міклоша Апаті, котрий, будучи архієпископом Естергомським, займав ще й посаду керівника королівської канцелярії. З 1371 р. Янош Кукулеї посідав важливі посади при Трансільванській церкві: протягом п'яти років (1371-1376) він був вікарієм Трансільванського єпископа Деметера, потім упродовж 1376-1377 рр. виконував роль Трансільванського капітулярного вікарія, згодом, з 1379 по 1387 рр., знову згадувався як вікарій вже архієпископа Естергомського Деметера. 1380 р. від Естергомської капітули він дістав курію, яка, згідно з дарчим актом, переходила йому пожиттєво. Остання письмова згадка про Яноша Кукулеї та його ще активну діяльність датована 14 вересня 1393 р. [9, с. 227].

Отже, як наголошує Л. Голлер, Янош Кукулеї доволі часто бував при королівському дворі, також супроводжував короля в кількох походах і в якості

свідка повідомляв про пережиті події. У 1360-х рр., перебуваючи у Вишеграді, у 25-и розділах тексту він вмістив опис воєнних походів свого короля до Неаполя, а після смерті Лайоша I доповнив їх ще 30-ма главами про звиятиги короля. Додавши до цього біографію останнього, Янош Кукулеї склав «Хроніку короля Лайоша» («*Chronicon de Ludovico rege*»), або ж, як її ще називають, «Хроніку Яноша Кукулеї».

Спираючись на докладні факти життєпису Яноша Кукулеї та опису посад, які він обіймав, Л. Голлер припускає, що саме цей хроніст, окрім «Хроніки короля Лайоша», склав і написав ще й текст «Ілюстрованої хроніки» [9, с. 228].

Також про авторство Яноша Кукулеї, на думку Л. Голлера, можуть свідчити результати його порівняльного дослідження передмов «Хроніки короля Лайоша» та «Ілюстрованої хроніки», в ході якого науковець звернув увагу на структурну і стилістичну подібність обох хронік.

Вказуючи на схожість у структурі досліджуваних передмов, Л. Голлер наводить складові останніх, що включають три частини: 1) експозиція, побудована на біблійних виразах; 2) цитати з авторитетних джерел; 3) особисті коментарі до історичного твору. Дана структура простежується як у передмові «Хроніки короля Лайоша», так і в передмові «Ілюстрованої хроніки» [9, с. 217, 221].

Л. Голлер також вбачає сенс у порівнянні джерел біблійних цитат і посилань у досліджуваних текстах. В частині проповідей «Хроніки короля Лайоша» можна ідентифікувати шість біблійних посилань, у тексті «Ілюстрованої хроніки» – дванадцять. При цьому більшість цитат і посилань взяті з *Книги приказок Соломонових*. До того ж, Л. Голлер особливо наголошує на тому, що в обох передмовах найважливішою відправною точкою слугують 8, 15-16 вірші з *Книги приказок Соломонових*. Приміром, на початку «Хроніки короля Лайоша» читаємо: «від нього [Бога] походить вся влада, наче із сонця проміння; під його верховенством правлять королі і панують князівства». Передмова «Ілюстрованої хроніки» розпочинається цитатою: «Через Мене царі владарюють». Попри цитування *Книги приказок Соломонових*, в обох передмовах знаходимо цитати з *Книги Псалмів* і *Книги Самуїла* [9, с. 224].

Окрім подібності в біблійних переказах передмов, Л. Голлер знаходить таку й серед подальших, іншого жанру джерел досліджуваних передмов. Учений робить цікаве зауваження: в обох передмовах в якості джерел наведені середньовічні твори є переважно зразками французької історичної літератури.

Приміром, першим із таких джерел передмови «Хроніки короля Лайоша» Л. Голлер називає трактат *De regimine principum* Егідія Римського, який готували для члена французької гілки династії Анжу, тоді ще принца, майбутнього французького

короля Філіпа IV Вродливого, між 1277-1279 рр. Наступним джерелом передмови хроніки – згідно з дослідженнями Імре Тренчені-Валдапфел – слугувала *Gesta Ludovici IX* Гійома де Нанжі, тобто біографія французького короля Людовика IX Святого або ж її невідома версія [9, с. 224].

Щодо передмови «Ілюстрованої хроніки», то дослідник називає також авторів та їхні роботи, що використовувалися в цій передмові. Це Петро Едок, французький католицький богослов і церковний історик XII ст., який народився близько 1100 р. в Труа (зараз це місто й муніципалітет у Франції, в регіоні Шампань-Арденни) і між 1169-1173 рр. написав свою роботу *Historia scholastica*, що цитується в передмові «Ілюстрованої хроніки». Це також Ніколаус де Ліра – французький богослов, проповідник і тлумач Біблії, викладач, один із найвідоміших духовних письменників і коментаторів XIV ст., який народився в Ла-В'ей-Лір (зараз це муніципалітет у Франції, в регіоні Верхня Нормандія) близько 1270 р., починаючи з 1309 р. і протягом тривалого часу був доктором Сорбонни. Він є автором біблійного коментарю *Postillae perpetuae, sive Brevia commentaria in universa Biblica*, цитати з якого також зустрічаємо в передмові «Ілюстрованої хроніки» [9, с. 224].

В результаті детального аналізу наведених вище передмов та уважного вивчення тексту передмови «Ілюстрованої хроніки» Л. Голлер зробив однозначний висновок, що полягає в наступному: Янош Кукулеї володів усіма якостями, які на основі тексту передмови можемо приписувати авторіві «Ілюстрованої хроніки» [9, с. 211-212].

Узагальнюючи всю історію досліджень «Ілюстрованої хроніки» як унікального писемного спадку середньовічної Угорщини з XIV ст., варто зазначити, що, розпочавшись ще наприкінці XIX ст. і перебуваючи в стані кульмінації впродовж усього XX ст., розвідка ключових проблем хроніки й донині не перестає хвилювати та зацікавлювати вже сучасне покоління науковців. Зокрема, проблемними аспектами у вивченні «Ілюстрованої хроніки» були й залишаються питання датування та авторства даного кодексу.

Висвітливши в ході нашої студії основні наукові версії, що прозвучали в угорській історіографії стосовно дати створення «Ілюстрованої хроніки», ми засвідчили великий хронологічний діапазон у часі написання кодексу, що є підставою для дискусій і викликає неоднозначність вирішення проблеми датування хроніки.

Свого часу кожна з наведених нами версій знаходила підтвердження або спростування в угорській науковій думці. Проте, як відомо, «Ілюстрована хроніка» є лише однією з точних копій хроніки-першотвору, яку було написано за правління короля Лайоша I. Відтак смислове навантаження передмови логічно трактувати відносно до першотвору,

а не до «Ілюстрованої хроніки», а дату 15 травня 1358 р., наведену в передмові хроніки, – вважати часом створення тексту першотвору. Такої думки дотримуються сучасні дослідники питань середньовічної угорської історіографії Д. Сабадош (2008, 2009) і Б. Кертес (2016). Однак є й дослідники (наприклад, Д. Дерчені (1986)), котрі 15 травня 1358 р. вважають часом складання самої «Ілюстрованої хроніки», зауважуючи при цьому на хронологічній близькості її до першотвору періоду Лайоша I.

Що стосується періоду остаточного оформлення кодексу «Ілюстрованої хроніки», то в цьому питанні ми солідарні з думкою одного з найактивніших дослідників питань «Ілюстрованої хроніки» – Л. Голлера, який складання останньої датує близько 1365 р.

У питанні визначення автора «Ілюстрованої хроніки» також відзначаємо неоднозначність. Можна навіть казати про певного роду необґрунтованість висунутих дослідниками теорій, що пояснюються відсутністю прямих документальних підтверджень.

Авторство Марка Калті щодо «Ілюстрованої хроніки» – перша повноцінна теорія з даної проблеми, розроблена в угорській історичній думці на початку XX ст. Її було висунуто Емілем Якубовичем (1924). Не займаючись подальшою критичною оцінкою і дослідженням даного питання, більшість тогочасних учених прийняли і майже впродовж 30 років цитували гіпотезу Е. Якубовича. Проте вже в другій половині XX ст. теорія авторства Марка Калті стала предметом критичного аналізу і гострих дискусій. Так в угорській історіографії з'явилися нові погляди на авторство «Ілюстрованої хроніки», які відкидають попередню теорію або ж висувають нові припущення щодо особи автора «Ілюстрованої хроніки».

Найбільш прийнятною серед нових теорій можемо вважати теорію про Яноша Тотшоймоші Апрод (Яноша Кукулеї) як імовірного автора «Ілюстрованої хроніки». Вона, на відміну від теорії авторства Марка Калті, здається більш доречною, хоча б огляду на біографічні дані Яноша Кукулеї. До того ж, автор теорії Л. Голлер (2003) в якості доводів, окрім життєпису Яноша Кукулеї, подає ще й порівняльну характеристику передмов «Ілюстрованої хроніки» та «Хроніки короля Лайоша», результати якої теж можуть засвідчити логічність і доречність даного припущення.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, варто зауважити, що питання авторства, як і проблема часу створення «Ілюстрованої хроніки», залишаються відкритими. Вони й нині актуальні в колах сучасних учених-історіографів, дослідників історії літератури і культури, стають предметом нових припущень і цікавих теорій.

1. Berkovits Ilona. A Képes Krónika és Szent Istvánt ábrázoló miniatúrái / I. Berkovits // Magyar Könyvszemle. – 1938. – 62. – 1-20. old.
2. Csapodiné Gárdonyi Klára. A Képes Krónika miniatúrái / K. Csapodiné Gárdonyi // Képes Krónika. Faksimile kiadás. II. Tanulmánykötet. – Bp., 1964. – 47-64. old.
3. Csapodiné Gárdonyi Klára. A Képes Krónika miniatúrái / K. Csapodiné Gárdonyi // Képes Krónika. – Bp., 1986. – 517-558. old.
4. Csapodiné Gárdonyi Klára. A Képes Krónika miniatúrái / K. Csapodiné Gárdonyi // Képes Krónika. II. Tanulmánykötet. – Bp., 1987. – 129-143. old.
5. Dercsényi Dezső. A Képes Krónika és kora / D. Dercsényi // Képes Krónika. – Budapest, 1986. – 400-404. old.
6. Hoffmann Edith. A Bécsből hazakerült műkincsek kiállítása a Nemzeti Múzeumban III. Kéziratok. / E. Hoffmann // Magyar Művészet. – 1933. – 9. – 289-297. old.
7. Hoffmann Edith. Régi magyar bibliofílek / E. Hoffmann // Budapest: Magyar Bibliophil Társaság, 1929. – 304 old.
8. Holler László. A Képes Krónika első három iniciáléjáról. [Електронний ресурс] / L. Holler // Magyar Könyvszemle. – 2004. – 120. – 325-52. old. – Режим доступу: http://epa.oszk.hu/00000/00021/00043/pdf/MKSZ_EPA00021_2004_120_04_325-352.pdf.
9. Holler László. Ki állította össze a Képes Krónikát? Egy új hipotézis. [Електронний ресурс] / L. Holler // Irodalomtörténeti Közlemények. – 2003. – 107. – 210-42. old. – Режим доступу: http://epa.uz.ua/00000/00001/00012/pdf/itk_EPA00001_2003_02-03_210-242.pdf
10. Holler László. Néhány új megfigyelés a Képes Krónika kódexében. [Електронний ресурс] / L. Holler // Magyar Könyvszemle. – 2005. – 121. – 273-88. old. – Режим доступу: http://www.epa.hu/00000/00021/00046/pdf/MKSZ_EPA00021_2005_121_03_00046.pdf.
11. Ioannes Decius. Praefatio in Syntagma Iuris. Baronyai Decsi János Magyar Históriaja 1592-1598. A szerző életével közli TOLDY FERENCZ // Monumenta Hungariáé Historica. Magyar történelmi Emlékek. – Második osztály: írók. – Pest, 1866. – XVII. kötet. – LX. old.
12. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez / E. Jakubovich // A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. – Budapest, 1924. – 20. – 15-19. old.
13. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez / E. Jakubovich // Magyar Nyelv. – 1925. – 21. – 25-38. old.
14. Jakubovich Emil. Nagy Lajos király oxfordi kódexe, a Bécsi Képes Krónika kora és illuminátora. [Електронний ресурс] / E. Jakubovich // Magyar Könyvszemle. – 1930. – 37. – 382-393. old. – Режим доступу: <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00185/pdf/382-393.pdf>
15. Karsai Géza. Névtelenség, névrejtés és szerzőnév középkori krónikáinkban / G. Karsai // Századok. – 1963. – 97. – 666-677. old.
16. Katona Stephanus. Historia Critica Regum Hungariae Stirpis Mixtae. Tomulus III. Ordine X. Ab anno Christi MCCCCI. Ad annum usque MCCCCXXI. / S. Katona. – Buda, 1790. – 259 old.
17. Kertész Balázs. A 14. századi magyarországi krónikaszerkesztmények utóélete a késő középkorban / B. Kertész // Századok. – 2016. – 150. – 473-499. old.
18. Képes krónika. Faksimile kiadás. I.,II. Tanulmánykötet. – Budapest: Magyar Helikon Könyvkiadó, 1964. – 201 old.
19. Kristó Gyula. Anjou-kori krónikáink / G. Kristó // Századok. – 1967. – 101. – 458., 480-484. old.
20. Lengyel János. Krónikaszerkesztések I. Károly Róbert és Nagy Lajos korában / J. Lengyel // EGYÜTT. – 2007. – 2. – 73-79 old.
21. Mályusz Elemér. Krónika-problémák. / E. Mályusz // Századok. – 1966. – 100. – 725. old.
22. Pór Antal – Schönherr Gyula. Az Anjou-ház és örökösei / A. Pór – G. Schönherr / A magyar nemzet története 3. – Bp., 1895. – 668 old. – 166-167. old.
23. Szabados György. Alkotói egyéniségek és közös irányultságok. Rövid áttekintés a magyar krónikaszerkesztések néhány forrásproblémájáról. [Електронний ресурс] / G. Szabados // Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. – Tomus CXXX. – Szeged, 2009. – 109 old. – 3-14. old. – Режим доступу: http://medievalia.hu/wp-content/uploads/2014/11/historica_130.pdf.
24. Szabados György. Katona István történetírói időszerűségéről. [Електронний ресурс] / G. Szabados // Irodalomtörténeti Közlemények. – 2008. – 112. – 679-699. old. – Режим доступу: <http://itk.iti.nta.hu/megjelent/2008-56/szabados.pdf>.
25. Toldy Franciscus. Marci Chronica de gestis Hungarorum ab origine ad annum MCCCIII. Producta / F. Toldy. – Pestini, 1867.
26. Veszprémy László. A Képes Krónika és Anonymus kéziratának utóéletéhez / L. Veszprémy // Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. Mikó Gábor – Péterfi Bence –

Vadas András. – Bp., 2012. – 593-594. old.
27. Zsinka Ferenc. A Bécsi Képes Krónika török bejegyzései / F. Zsinka // Magyar Könyvszemle. – 1923. – 30. – 3-4. – 248-250. old.

РЕЗЮМЕ

НАУЧНЫЕ ДИСКУССИИ ВОКРУГ «ИЛЛЮСТРИРОВАННОЙ ХРОНИКИ» В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИОПИСАНИЯ В ВЕНГЕРСКОМ КОРОЛЕВСТВЕ В ПРАВЛЕНИЕ ДИНАСТИИ АНЖУ (XIV в.)

Цыгак В. В. (Ужгород)

В статье говорится об уникальном памятнике венгерского историописания XIV в., так называемой «Иллюстрированной хронике», которая является важным источником периода правления в Венгерском королевстве династии Анжу. В рамках статьи освещаются дискуссионные аспекты в исследовании «Иллюстрированной хронике», в частности вопрос времени ее создания и авторства. В связи с этим приводятся наиболее вероятные теории, озвучиваются традиционные и совершенно новые точки зрения на проблему.

Ключевые слова: династия Анжу, Карл Роберт, Лайош I Великий, «Иллюстрированная хроника», подлинник, копия, «семья», скриптор, миниатор, датировка, авторство, 15 мая 1358 г., Марк Калти, Янош Кукулеи.

SUMMARY

SCIENTIFIC DISCUSSIONS ON THE ILLUMINATED CHRONICLE IN A CONTEXT OF HISTORY WRITING IN HUNGARIAN KINGDOM DURING THE RULE OF ANJOU DYNASTY (14th CENTURY)

V. Tsygак (Uzhhorod)

The article is about the unique monument of the Hungarian history writing of the 14th century so-called Illuminated Chronicle which is the important source of the Anjou dynasty ruling in the Hungarian Kingdom. The article reveals the discussing aspects in the research of Illuminated Chronicle especially the question about its formation and its authorship. The most probable theories, traditional and completely new points of views on this question are making in this regard.

Keywords: Anjou dynasty, Charles I Robert, Louis the Great, Illuminated Chronicle, original, copy, «family», sriptor, miniator, dating, authorship, May 15, 1358, Mark Calti, Janos Kukulei.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андрусяк Ярослав Ярославович – кандидат історичних наук, викладач кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» (далі – ДВНЗ «УжНУ»).

Борис Іван Іванович – аспірант кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків ДВНЗ «УжНУ».

О. Роман Вовк – магістрант Запорізького національного університету, Донецький екзархат УГКЦ, декан запорізького деканату.

Гожень Якуб – магістр історії, Республіка Польща.

Данилець Юрій Васильович – кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри історії України ДВНЗ «УжНУ».

Зубанич Ласлов Ласлович – старший викладач кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції Українсько-угорського навчально-наукового інституту УжНУ.

Коцан Василь Васильович – кандидат історичних наук, директор Закарпатського музею народної архітектури та побуту, доцент; доцент кафедри історії України ДВНЗ «УжНУ».

Кузьма Вікторія Владиславівна – старший викладач кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків ДВНЗ «УжНУ», заступник директора з навчально-методичної роботи Закарпатського обласного центру науково-технічної творчості.

Куцов Костянтин Олександрович – магістр політології, аспірант кафедри історії України ДВНЗ «УжНУ».

Лавер Олександр Георгієвич – кандидат фізико-математичних наук, доцент; професор, завідувач кафедри інформатики та фізико-математичних дисциплін ДВНЗ «УжНУ».

Літвяк Олександр Миколайович – кандидат історичних наук, радник Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України.

Ліхтей Ігор Михайлович – кандидат історичних наук, доцент; завідувач кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків ДВНЗ «УжНУ».

Мишко Світлана Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент; завідувач кафедри полікультурної освіти та перекладу факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ «УжНУ»

Міщанин Василь Васильович – кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри історії України ДВНЗ «УжНУ».

Сенич Юлія Володимирівна – аспірантка кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків ДВНЗ «УжНУ», лектор-екскурсовод Музею історії ДВНЗ «УжНУ».

Сурнін Володимир Борисович – кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри нової і новітньої історії та історіографії ДВНЗ «УжНУ».

Цигак Вероніка Віталіївна – лаборант кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків ДВНЗ «УжНУ».

Шніцер Ігор Омелянович – кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри нової і новітньої історії та історіографії ДВНЗ «УжНУ».

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Andrusyak Yaroslav – Candidate of History; lecturer of the Department of Ancient and Medieval History of State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University» (further SHEE «UzhNU»).

Borys Ivan – post-graduate student of the Department of Ancient and Medieval History of SHEE «UzhNU».

Danylets Yurii – Candidate of History, Docent; Docent of the Department of the History of Ukraine of SHEE «UzhNU».

Gorzeń Jakub. – Master of History, Republic of Poland.

Kotsan Vasyl – Candidate of History, director of Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life (Uzhhorod); Docent of the Department of the History of Ukraine of SHEE «UzhNU».

Kutsov Kostiantyn – MS in Political Sciences, post-graduate student of the Department of the History of Ukraine of SHEE «UzhNU».

Kuzma Viktoria – senior lecturer of the Department of Ancient and Medieval History of SHEE «UzhNU».

Laver Oleksandr – Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Docent; Professor, the head of the Department of Computer Science, Physical and Mathematical Sciences of SHEE «UzhNU».

Likhte Igor – Candidate of History, Docent; Head of the Department of Ancient and Medieval History of SHEE «UzhNU».

Litvyak Oleksandr - Candidate of History, adviser of the Ministry for Temporarily Occupied Territories and IDPs.

Mischanyn Vasyl – Candidate of History, Docent; Docent of the Department of the History of Ukraine of SHEE «UzhNU».

Myshko Svitlana – Candidate of Pedagogy, Docent, Head of the Department of Polycultural Education and Translation of SHEE «UzhNU».

Senych Yulia – post-graduate student of the Department of Ancient and Medieval History of SHEE «UzhNU», guide lecturer of the Museum of History of SHEE «UzhNU».

Shnitser Igor – Candidate of History, Docent; Docent of the Department of Modern and Contemporary History and Historiography of SHEE «UzhNU».

Surnin Volodymyr – Candidate of History, Docent; Docent of the Department of Modern and Contemporary History and Historiography of SHEE «UzhNU».

Tsygак Veronika – assistant of the Department of Ancient and Medieval History of SHEE «UzhNU».

Father Roman Vovk – master student of Zaporizhzhia National University, Donetsk Exarchate of Ukrainian Greek-Catholic Church, the Dean of Zaporizhzhia Deanery.

Zubanych Laslo – Candidate of History, senior lecturer of the Department of the History of Hungary and European Integration of SHEE «UzhNU».

ЗМІСТ

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ	7
О. Роман Вовк, Літвяк О. М. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) та пошуки порозуміння з православними в контексті ідеї «візантизації» Греко-Католицької Церкви	7
Данилець Ю. В. Життєвий шлях православного єпископа Нестора (Сидорука) (1904-1951) у світлі нових архівних документів	14
Куцов К. О. Особливості політичних поглядів карпатоукраїнських студентів у Празі (1921-1930) (до питання про їх партійну самоідентифікацію)	23
Кузьма В. В. Тенденції та особливості розвитку музейної справи в Підкарпатській Русі (20-30-ті роки ХХ ст.)	28
Міщанин В. В. Радянсько-чехословацький договір про Закарпаття від 29 червня 1945 р. та його вплив на історичну долю краю	32
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ	39
Ліхтей І. М. Життя й подвижницька діяльність св. Анежки Чеської (1211-1282)	39
Сенич Ю. В. Утвердження династії Люксембургів на чеському троні (початок ХІV ст.)	49
Андрусак Я. Я. Оломоуцький мирний договір 1479 року та вплив його умов на політичний розвиток земель Чеської корони	53
Борис І. І. Особливості діяльності провідних діячів словацької Реформації у ХVІ столітті	57
Зубанич Л. Л. Формування та розвиток суспільної верстви дворянства у Північно-Східній Угорщині в ХVІ-ХVІІ століттях	64
Сурнін В. Б. Участь Російсько-Німецького добровольчого легіону у визвольній боротьбі європейських країн проти Наполеона в 1812-1815 рр.	71
Гожень Я. Розвиток українського шкільництва в Другій Речі Посполитій та в Генеральному губернаторстві	75
Мишко С. А. Становлення системи тестування у сфері освіти США в ХХ столітті	81
Шніцер І. О. Три Празькі угоди як спроби вирішення словацького питання в Чехословацькій республіці (1945-1946 рр.)	85
Лавер О. Г. Глобальні проблеми людства початку ХХІ ст. (на прикладі біженців, вимушених переселенців та нелегальних мігрантів)	89
ЕТНОГРАФІЯ	100
Коцан В. В. Звичаї та обряди, пов'язані з народженням дитини, в селах пониззя р. Уж (ХІХ - перша половина ХХ століть)	100

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО	108
Цигак В. В. Наукові дискусії навколо «Ілюстрованої хроніки» в контексті історіописання в Угорському королівстві за правління династії Анжу (XIV ст.)	108
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	118

CONTENT

HISTORY OF UKRAINE	7
R. Vovk, O. Litvyak. Metropolitan Archbishop Andrey Sheptytsky (1865-1944) and a search for reconciliation with Orthodox in a context of «Byzantium trends» in Greek Catholic Church	7
Yu. Danylets. The course of life of the Orthodox Bishop Nestor (Sidoruk) (1904-1951) in the light of the new archival documents	14
K. Kutsov. Distinctive features of the political views of Carpathian-Ukrainian students in Prague (1921-1930) (to the issue of their party self-identification)	23
V. Kuzma. The trends and distinctive features of museums development in Subcarpathian Ruthenia (20 ^s -30 ^s of the 20 th century)	28
V. Mischany. The Soviet-Czechoslovak Treaty on the Transcarpathian Ukraine of 29 June 1945 and its impact on historical fate of the region	32
WORLD HISTORY	39
I. Likhtei. The life and selfless devotion of St. Agnes of Bohemia (1211-1282)	39
Yu. Senych. Accession of Luxembourg dynasty to the Czech throne (beginning of 14 th century)	49
Ya. Andrusyak. The Peace of Olomouc of 1479 and the influence of its conditions on the political development of the Czech Crown lands	53
I. Borys. Distinctive features of the activity of leading representatives of the Slovak Reformation in 16 th century	57
I. Zubanych. Evolution and development of the social strata of nobility in the north-east of Hungary in 16 th -17 th centuries	64
V. Surnin. Involvement of the Russian-German Voluntary Legion in liberation struggle of European countries against Napoleon during 1812-1815	71
Ja. Gorzeń. Development of Ukrainian schooling in the Second Polish Republic and in the General Government	75
S. Myshko. Early stages of testing system in education in the USA in the 20 th century	81
I. Shnitser. The three Prague Agreements as the attempts to solve the Slovak issue in Czechoslovak Republic (1945-1946)	85
O. Laver. Global problems of mankind at the beginning of the 21 th century (using the cases of refugees, displaced persons and illegal migrants)	89
ETHNOGRAPHY	100
V. Kotsan. The customs and the rites connected with childbirth in the villages of the lower reaches of the river Uzh (19 th - the first half 20 th centuries)	100

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDY	108
V. Tsygak. Scientific discussions on the Illuminated Chronicle in a context of history writing in Hungarian Kingdom during the rule of Anjou dynasty (14 th century)	108
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	118

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ

1. **Тема наукової статті** з великих літер розміщується **по центру (жирним шрифтом, 14 кеглем)**. Також вказується УДК.
2. **Під назвою з лівого боку** зазначаються **прізвище та ініціали автора, жирним курсивом, 14 кеглем**.
3. **Електронний документ (передається на диску CD, CD-RW чи DWD або надсилається електронною поштою за адресою: olasyn2017@gmail.com)**. Один **віддрукований текст** публікації повинен бути набраний у Word 95, 97 (*.doc) Office 97 або в пізніших версіях Word (*.docx) **14-м кеглем, шрифтом Times New Roman, через інтервал 1,5**.
4. **Система посилань**: наприкінці статті список використаних джерел та літератури подається за алфавітом; у тексті публікації у квадратних дужках вказується порядковий номер джерела і використані сторінки (до прикладу: [15, с. 56], [15, арк. 56-57], [15; 60]; перша цифра (15) є позицією у списку літератури, а друга (56) – номер сторінки або аркуша архівної справи тощо).
5. **Сторінки статті не нумеруються**.
6. **Поля (параметри) сторінки**: зверху – **2,5 см**, зліва, справа і знизу – **по 2 см**.
7. **Обсяг публікації** не повинен перевищувати 1 авторського аркуша (24 сторінки).
8. **Наприкінці статті – резюме англійською, російською та українською мовами (з виділенням ключових слів)** обсягом до 1 сторінки. До статті автор додає зовнішню рецензію, а аспіранти і здобувачі – відгук наукового керівника.
9. На окремому аркуші вказуються **відомості про автора** – прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада й місце роботи (повна назва організації чи установи), домашня адреса, контактні телефони, адреса електронної пошти (за наявності).
10. Сканований матеріал не приймається.
11. **Датою подання рукопису** вважається день надходження до редакції, у разі доопрацювання рукопису – день отримання виправленого тексту.
12. **Рішення про публікацію** статті приймає редколегія. До журналу приймаються рукописи наукових праць, котрі ніколи раніше не публікувалися і не призначені для одночасної публікації в інших виданнях. До рецензування залучаються авторитетні науковці за відповідним фахом. До назви й тексту можуть бути внесені редакційні правки без узгодження з автором.
13. Рукописи, які відхилила редакційна колегія, авторам **не повертаються**. Рукописи, оформлені без урахування викладених вимог, **не розглядаються**.
14. Матеріали надсилати за адресою: 88000, м. Ужгород, пл. Народна, 3. Історичний факультет УжНУ. Олашину Миколі Васильовичу (olasyn2017@gmail.com).

Звертаємо також Вашу увагу на наступне:

Згідно з Постановою Президії Вищої Атестаційної Комісії (ВАК) України від 15.01.2003 № 7-05/1 **структура оформлення наукових статей має відповідати наступним критеріям** (складатися з необхідних елементів):

- 1) постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- 3) формулювання цілей статті (постановка завдання);
- 4) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- 5) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

У випадку недотримання автором вищезазначених вимог поданий матеріал буде відхилено.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS

1. **Title of scientific article** in capital letters should be aligned to the center (font-size 14, font-weight bold). UDC (Universal Decimal Classification) also should be stated.
2. **Author's last name and initials** should be placed *below the title and aligned to the left* (font-size 14, font-weight bold, font-style italic).
3. **Electronic document (CD, CD-RW, DVD or by e-mail to olasyn2017@gmail.com) and one hard copy** of the text should be typed in Word 95, 97 (*.doc) of Microsoft Office 97 or in later versions of Word (*.docx) (Times New Roman, font-size **14**, **single** one-and-a-half interval).
4. **Referencing system:** reference list should appear at the end of article in alphabetic order; citing a source in a text, a number which refers to a source in reference list and numbers of cited pages should be included into square brackets (for example, [15, p. 56], [15, pp. 56-57], [15; 60]. The first number (15) is a sequence position in a reference list and the second one (56) is a page number).
5. **The pages** of article **should not be numbered**.
6. **Page margins** should be as follows: top – **2.5 sm**, left, right and bottom – **2 sm**.
7. **Page limit.** The number of pages should not exceed 1 author's sheet (24 pages).
8. **Summary** in *English, Russian, and Ukrainian* should appear **at the end of article**. It should not exceed one page. The **key-words** should be provided. An external review should be added to the article, while post-graduate students and doctoral researchers provide a review of scientific supervisor.
9. **Information about author** appears on the separate page and should contain the following data: author's first and last names, scientific degree, position and place of work (full name of organization), contact address, contact telephone number, and e-mail address.
10. Scanned materials are not accepted.
11. **A day of manuscript arrival** to the Editorial Board is considered as its submission date.
12. The Editorial Board takes **decision on publication** of paper. Material which has been published earlier or is under consideration elsewhere is not accepted. Experienced scientists in respective fields will be involved in reviewing process. Papers and their titles are edited to improve accuracy and clarity without author's permission.
13. Manuscripts rejected by the Editorial Board **are not returned to the authors**. The manuscripts that do not comply with the above-mentioned requirements **will be rejected**.
14. Materials should be sent to the following address: 88000, 3 Narodna-sq., Uzhhorod, Ukraine; Mykola Olasyn (olasyn2017@gmail.com).

Please pay attention to the following:

According to the decision of Presidium of Higher Certification Commission of Ukraine dated from 15.01.2003 No 7-05/1 **the structure of scientific papers should meet the following criteria** (comprise the following sections):

- 1) overall statement of a problem, its scientific and practical context;
- 2) analysis of the latest relevant primary research literature and summarizing of current understanding of the problem, statement of specific research question;
- 3) definition of research objectives;
- 4) research material interpretation and clear justification of findings;
- 5) research conclusions and recommendations on further studies in relation to the issue addressed in the paper.

The manuscripts that do not comply with the above-mentioned requirements will be rejected.

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: Історія
Виходить двічі на рік

Випуск 1 (36)

Наукове редагування – Ісак Ю. І.
Мовностилістичне редагування і коректура – Домбровський А. В.
Верстка та макетування – Домбровський А. В.

У-33 **Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія** / Міністерство освіти і науки України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», Факультет історії та міжнародних відносин; [Редкол.: О. С. Мазурок (голова) та ін.]; Відп. за вип. Н. П. Керецман. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. – Вип. 1 (36). – 128 с.

УДК 001:94 (100) + 94 (477)
У 33

Формат 60 × 84/8. Умов. друк. арк. 14,88. Зам. № 132. Наклад 150 прим.
Видавництво УжНУ «Говерла», м. Ужгород, вул. Капітульна, 18.
Тел.: (095) 212-76-89

*Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції – Серія 3т № 32*